

**МІНІСТЕРСТВО ФІНАНСІВ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ПОДАТКОВИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

*Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису*

ЖИДОВЦЕВ АНТОН ВОЛОДИМИРОВИЧ

УДК 340.12(477):94“1920/1930”

**ДИСЕРТАЦІЯ
ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ЮСТИЦІЇ
УКРАЇНИ У 20-30-Х РОКАХ ХХ СТ.**

Галузь знань 08 – Право
Спеціальність 081 – Право

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ А.В. Жидовцев

Науковий керівник:
доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України
Шевченко Анатолій Євгенійович

Ірпінь – 2023

АНОТАЦІЯ

Жидовцев А. В. Правове забезпечення діяльності органів юстиції України у 20-30-х роках ХХ ст. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право. Державний податковий університет, Міністерство фінансів України. – Ірпінь, 2023.

У дисертації здійснено комплексне та спеціальне наукове теоретично-історичне дослідження проблем, пов'язаних із правовим забезпеченням діяльності органів юстиції України у 20-30-х роках ХХ ст. Послідовно й логічно висвітлено закономірності та особливості осмислення феномену правового забезпечення діяльності органів юстиції України у 20-30-х роках ХХ ст. У результаті проведеного дослідження сформульовано ряд висновків та концептуальних наукових положень, які відтворюють загальні риси й специфіку правового забезпечення діяльності органів юстиції України як у 20-х, так і 30-х роках ХХ ст.

У ході дослідження було встановлено, що процес висвітлення правового забезпечення діяльності органів юстиції України у 20-х–30-х роках ХХ ст., насамперед, пов'язаний із тими тенденціями й підходами, котрі застосовувалися різними дослідниками в різні часи. Відповідним чином, стан наукової розробки даної теми доцільно розглядати за хронологічно-проблемним принципом, поділивши цей процес на три періоди. І лише розкриття тематики діяльності органів юстиції УСРР у період незалежної України привнесло нові, якісні аспекти. Це, у першу чергу, стало можливим завдяки відкриттю архівних документів і матеріалів, застосуванню нових методологічних підходів тощо.

Виявлено, що теоретико-методологічною основою даного дослідження є ціла низка науково-методологічних принципів, засобів, методів і прийомів, призначення котрих полягає в якомога всебічному та ґрунтовному висвітленні

всіх аспектів правового забезпечення діяльності органів юстиції України протягом 20 – 30-х років. При цьому, слід підкреслити особливу необхідність поєднання найбільш конструктивних методів і підходів для якомога раціонального висвітлення зазначеної теми.

Було акцентовано на тому, що матеріальним підґрунтям цього дослідження стала мультиаспектна джерельна база, яка, будучи виокремлена із загального масиву офіційних документів (архівних матеріалів), проаналізована науковцями – сучасниками щодо оцінки місця і ролі органів державного примусу в процесах знищення української національної ідеї та викорінення прагнень до державної самостійності і суверенітету.

З'ясовано, що протягом періоду 20 – 30-х років органи юстиції України здійснювали широкий спектр завдань. Окрім боротьби з кримінальними та іншими правопорушеннями, з кінця 1920-х років перед ними все більшою мірою поставали карально-репресивні функції. У політико-правовій доктрині радянської держави формувався досить спекулятивний і деформований характер державно-правового регулювання. Основна увага приділялася захисту інтересів партійно-державної більшовицької влади. А провідні завдання правоохоронних органів щодо боротьби зі злочинністю та охорони громадського порядку ігнорувалися, або ж їм приділялася мінімальна увага. Отримавши досить значні повноваження, правоохоронці, проте, самі були не захищені від політики терору, і в любий момент кожен із них міг стати сам жертвою репресій.

Встановлено, що нормативно-правова база органів юстиції України досліджуваного періоду характеризувалася домінуванням політико-правових принципів на кшталт «революційної» та «соціалістичної» законності, що уособлювали утвердження радянської державно-правової системи. Певною мірою на процес державно-правового регулювання органів НКЮ впливали Конституція УСРР 1919 року, зі змінами внесеними до неї в 1925 році, та Конституція УСРР 1929 року. Але радянські конституції були документами скоріше політичними, аніж правовими й розроблялися, насамперед, в

компартійних відділах. Враховуючи це, а також статус квазі-держави, якою була Радянська Україна, зазначені конституційні акти з великим застереженням можна віднести до групи основних законів держави.

Автором було доведено, що процес організаційно-структурного зміцнення органів юстиції України протягом 20 – 30-х років відбувався в досить складних умовах. Насамперед, це було пов'язано з існуючою тенденцією ігнорування права, як «буржуазного» пережитку. Окрім того давалися взнаки не сформованість правоохоронної системи в УСРР та тенденція до перетворення правоохоронних органів у засіб встановлення тоталітарного режиму в країні.

Кадрова політика в органах юстиції України протягом досліджуваного періоду здійснювалася відповідно до більшовицької партійної доктрини. Головними критеріями відбору ставали членство у правлячій партії та пролетарське походження. При комплектації органів юстиції, насамперед, враховувалася не фаховість, а політична відданість ідеям більшовизму. Домінування класово-партійного підходу в процесі комплектації судових установ вплинуло на їх дієздатність.

Визначено, що для судової практики України періоду другої половини 1920-х років була притаманна тенденція масового залучення до процесу судочинства вихідців з пролетарського середовища, які переважно не мали не лише юридичної, а й навіть – звичайної освіти. Одночасно, все більш значна роль відводилася й товаришським судам. З середини 1920-х років вже досить активно відбувався процес українізації правоохоронних органів України, та юстиції зокрема. Попри те, що цей процес проходив досить повільно й складно, все ж успіхи кадрової політики українізації були очевидними. Навіть у 1929–1930 роках документація та переписка багатьох органів юстиції України велася переважно українською мовою, з відповідно встановленою юридичною термінологією.

З'ясовано, що аналіз місця і ролі підрозділів НКЮ, зокрема органів суду, прокуратури, адвокатури у процесі функціонування правоохоронних органів

України протягом 20 – 30-х років свідчить, що провідне їх завдання полягало в забезпеченні державних інтересів. Процес державно-правового регулювання органів юстиції ще не мав чітко визначених форм і тенденцій. Ігнорування верховенства права та інших основоположних правових принципів робило радянську правову систему та правове регулювання лише формальними придатками до партійного державно-бюрократичного апарату. Процес державно-правового регулювання органів юстиції України протягом досліджуваного періоду переважно підмінявся ручним управлінням з боку партійно-комуністичної номенклатури. Таким чином, формувалася тоталітарна модель силових структур, котрі замість правоохоронних завдань виконували карально-репресивні функції.

Виявлено, що у період 20 – 30-х років форми та засоби діяльності органів юстиції України в сфері забезпечення правопорядку стосувалося, насамперед, організації функціонування органів кримінальної юстиції. У цей час процес протидії правоохоронних органів України злочинним проявам мав досить суперечливий і складний характер. При цьому, з боку органів юстиції особлива увагу приділялася посадовим і службовим злочинам у самій правоохоронній системі. Загалом процес діяльності органів юстиції в сфері забезпечення правопорядку, протидії порушенням законності та злочинності у досліджуваній період ускладнювався посиленням карально-репресивних функцій правоохоронних органів.

Автором аргументовано положення, що правоохоронна система України у період 20-30-х років була досить складною, що ставило перед державою завдання її реорганізації та реформування. Відповідним чином, органи юстиції України перебували в стані трансформації й організаційно-правового зміцнення. Проте, перед ними стояла низка проблем і завдань, особливо – у відношенні боротьби з загальною кримінальною злочинністю. Загалом, слід відзначити, що процес взаємовідносин органів юстиції з іншими правоохоронними структурами України переважно у відбувався у формі досить тісної взаємодії. Це, насамперед, обумовлювалося характером тих

завдань, що ставилися вищими державними й партійними органами влади перед правоохоронною сферою. При цьому, особлива роль належала прокуратурі й судовим органам.

Проте, вже протягом другої половини 1920-х років спостерігалася тенденція до зростання повноважень ДПУ. У складі ОДПУ функціонувала судова колегія. А з 1929 року при колегії ДПУ УСРР діяла судова трійка, котра розглядала закінчені слідством в органах ДПУ УСРР кримінальні справи, крім найважливіших справ політичного характеру та справ опротестованих прокурором.

Доведено, що у системі правоохоронних органів УСРР чільне місце належало ДПУ, котрому, серед іншого, належала низка державно-політичних функцій (здійснення насильницької колективізації та інших карально-репресивних заходів, компетенція позасудових повноважень тощо). Можна зробити висновок, що партійно-державне керівництво розглядало ДПУ як головний орган тотального контролю над суспільством й втілення в життя своїх рішень і настанов.

Встановлено, що на відміну від судової системи та органів розслідування, органи ДПУ-ОДПУ практично не піддавались реформуванню й зберегли за собою статус структури, повністю закритої від стороннього погляду. Органи ОДПУ-НКВС безпосередньо виконували волю партійного керівництва. Володіючи величезними повноваженнями, органи ОДПУ-НКВС допускали масові випадки зловживань, що часто мало ознаки злочинних дій. Правоохоронні органи України, як частина загального карально-репресивного механізму існуючої державної системи, здійснювали функції, що мали на меті зміцнення тоталітарного режиму.

Ключові слова: Українська Соціалістична Радянська Республіка (УСРР); період авторитарного режиму 20-х років XX ст.; тоталітарний режим 30-х років XX ст.; соціалістична законність; соціалістичний правопорядок; правоохоронна система; каральні органи; судові органи; органи юстиції; організаційно-структурна побудова органів юстиції; судова система; органи НКВС-МВС;

організаційне забезпечення; взаємодія; охорона правопорядку.

SUMMARY

Zhydovtsev A. V. Legal Support for the Activities of the Judiciary of Ukraine in the 20s and 30s of the Twentieth Century. - Qualification scientific work on the rights of the manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 081 - Law. State Tax University, Ministry of Finance of Ukraine - Irpin, 2023.

The dissertation provides a comprehensive and special scientific theoretical and historical study of the issues related to the legal support of the activities of the judiciary of Ukraine in the 20-30s of the twentieth century. As a result of the study, the author formulates a number of conclusions and conceptual scientific provisions which reflect the general features and specifics of legal support of the activities of the Ukrainian judiciary in the 20s and 30s of the twentieth century.

In the course of the study, it was established that the process of covering the legal support of the activities of the judiciary of Ukraine in the 20s-30s of the twentieth century is primarily related to the trends and approaches used by different researchers at different times. Accordingly, it is advisable to consider the state of scientific development of this topic on a chronological and problematic basis, dividing this process into three periods. And only the disclosure of the topic of the activities of the judiciary of the Ukrainian SSR during the period of independent Ukraine brought new, qualitative aspects. This was primarily made possible by the opening of archival documents and materials, the use of new methodological approaches, etc.

It is found that the theoretical and methodological basis of this study is a number of scientific and methodological principles, tools, methods and techniques, the purpose of which is to cover as comprehensive and thoroughly as possible all aspects of legal support of the activities of the judicial authorities of Ukraine in the 20s-30s. At the same time, it is necessary to emphasize the special need to combine

the most constructive methods and approaches for the most rational coverage of this topic.

It was emphasized that the material basis for this study was a multidimensional source base, which, being isolated from the general array of official documents (archival materials), was analyzed by contemporary scholars to assess the place and role of state coercion bodies in the processes of destroying the Ukrainian national idea and eradicating aspirations for state independence and sovereignty.

It is established that during the period of the 20s and 30s, the justice authorities of Ukraine performed a wide range of tasks. In addition to combating criminal and other offenses, since the late 1920s, they have increasingly been tasked with punitive and repressive functions. The political and legal doctrine of the Soviet state was characterized by a rather speculative and deformed nature of state legal regulation. The main focus was on protecting the interests of the party-state Bolshevik government. The leading tasks of law enforcement agencies to fight crime and protect public order were ignored or paid minimal attention to. Having received quite significant powers, law enforcement officers themselves were not protected from the policy of terror, and at any time each of them could become a victim of repression.

The author establishes that the legal framework of the Ukrainian judiciary of the period under study was characterized by the dominance of political and legal principles such as "revolutionary" and "socialist" legality, which embodied the establishment of the Soviet State and legal system. To a certain extent, the process of state legal regulation of the NKJU was influenced by the Constitution of the Ukrainian SSR of 1919, as amended in 1925, and the Constitution of the Ukrainian SSR of 1929. However, Soviet constitutions were political rather than legal documents and were developed primarily in Communist Party departments. Given this, as well as the status of the quasi-state that Soviet Ukraine was, these constitutional acts can be classified as fundamental laws of the state with great reservation.

The author proves that the process of organizational and structural

strengthening of the judiciary of Ukraine in the 20s and 30s took place in rather difficult conditions. First of all, this was due to the existing tendency to ignore law as a "bourgeois" relic. In addition, there were signs of the lack of formation of the law enforcement system in the Ukrainian SSR and the tendency to turn law enforcement agencies into a means of establishing a totalitarian regime in the country.

The personnel policy in the judiciary of Ukraine during the period under study was carried out in accordance with the Bolshevik party doctrine. The main selection criteria were membership in the ruling party and proletarian origin. When staffing the judiciary, political loyalty to the ideas of Bolshevism was taken into account rather than professionalism. The dominance of the class-party approach in the process of staffing judicial institutions affected their efficiency.

The author determines that the judicial practice of Ukraine in the second half of the 1920s was characterized by the tendency of massive involvement of people from the proletarian environment in the judicial process, who mostly did not have not only legal but even ordinary education. At the same time, an increasingly significant role was assigned to the comrades' courts. Since the mid-1920s, the process of Ukrainization of law enforcement agencies and the judiciary in particular has been quite active. Despite the fact that this process was rather slow and difficult, the success of the Ukrainianization personnel policy was obvious. Even in 1929-1930, the documentation and correspondence of many Ukrainian justice agencies was conducted mainly in Ukrainian, with the appropriate legal terminology.

It is found that the analysis of the place and role of the NJC units, in particular, the courts, prosecutors, and the Bar, in the functioning of law enforcement agencies of Ukraine in the 20s and 30s shows that their main task was to ensure the State's interests. The process of state legal regulation of the judiciary did not yet have clearly defined forms and trends. Ignoring the rule of law and other fundamental legal principles made the Soviet legal system and legal regulation merely formal appendages to the party state-bureaucratic apparatus. During the period under study, the process of state legal regulation of the judiciary in Ukraine was mostly replaced by manual control by the party-communist nomenklatura. Thus, a totalitarian model

of law enforcement agencies was formed, which, instead of law enforcement tasks, performed punitive and repressive functions.

It is found that in the period of the 20s - 30s, the forms and means of activity of the Ukrainian justice authorities in the field of law enforcement concerned, first of all, the organization of functioning of criminal justice authorities. At that time, the process of counteraction of law enforcement agencies of Ukraine to criminal manifestations was quite controversial and complex. At the same time, the justice authorities paid special attention to official and malfeasance crimes in the law enforcement system itself. In general, the process of activity of the judiciary in the field of ensuring law and order, combating violations of law and crime in the period under study was complicated by the strengthening of punitive and repressive functions of law enforcement agencies.

The author argues that the law enforcement system of Ukraine in the period of the 20s and 30s was quite complex, which posed the State with the task of its reorganization and reform. Accordingly, the judicial authorities of Ukraine were in a state of transformation and organizational and legal strengthening. However, they faced a number of problems and challenges, especially with regard to combating general criminal activity. In general, it should be noted that the process of relations between the judiciary and other law enforcement agencies of Ukraine was mostly in the form of rather close cooperation. This was primarily due to the nature of the tasks set for the law enforcement sector by the highest state and party authorities. In this case, the prosecutor's office and the judiciary played a special role.

However, during the second half of the 1920s, there was a tendency to increase the powers of the OGPU. A judicial board functioned within the OGPU. And since 1929, a judicial trio operated under the board of the GPU of the Ukrainian SSR, which considered criminal cases completed by the investigation in the GPU of the Ukrainian SSR, except for the most important political cases and cases appealed by the prosecutor.

It is proved that the GPU played a prominent role in the system of law enforcement agencies of the Ukrainian SSR, which, among other things, had a

number of state and political functions (implementation of forced collectivization and other punitive and repressive measures, competence of extrajudicial powers, etc.) It can be concluded that the party-state leadership viewed the GPU as the main body for total control over society and the implementation of its decisions and instructions.

It is established that, unlike the judicial system and investigative bodies, the GPU-ODPU bodies were practically not reformed and retained the status of a structure completely closed to outside scrutiny. The organs of the ODPU-NKVD directly executed the will of the party leadership. Possessing enormous powers, the ODPU-NKVD bodies committed massive cases of abuse, which often had signs of criminal acts. The law enforcement agencies of Ukraine, as part of the general punitive and repressive mechanism of the existing state system, performed functions aimed at strengthening the totalitarian regime.

Key words: Ukrainian Socialist Soviet Republic (USSR); period of authoritarian regime of the 20s of the twentieth century; totalitarian regime of the 30s of the twentieth century; socialist legality; socialist law and order; law enforcement system; punitive bodies; judicial bodies; justice bodies; organizational and structural structure of justice bodies; judicial system; NKVD-MIA bodies; organizational support; interaction; law enforcement.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Жидовцев А. В. Законодавче забезпечення діяльності органів юстиції України у 20-х роках XX ст. *Право. ua*. 2023. № 2. С. 27 – 33. URL: <http://pravo.unesco-socio.in.ua/archive/2023-2/>
2. Шевченко А. Є., Жидовцев А. В. Формування організаційно-структурної побудови органів юстиції Радянської України у 20-х роках. *Соціологія права*. 2022. Випуск 1-2 (40-41). С. 82 – 86. URL: <http://soclaw.idpnan.kyiv.ua/v1-2-2022>
3. Жидовцев А. В. Історико-правова характеристика діяльності органів юстиції УСРР-УРСР у 1920-х – 1930-х роках на Донеччині і Луганщині. *Ірпінський юридичний часопис*. 2022. Випуск 2 (9). С. 36 – 46. URL: <https://drive.google.com/file/d/17jxpYNiOFGHiQqBGBaSUHKPhp2A4FLnX/view>

які засвідчують апробацію результатів дисертації:

4. Жидовцев А. В. Джерельна база дослідження правових засад діяльності органів юстиції України у 20-х – 30-х роках (на прикладі Донецької і Луганської областей). *The 1st International scientific and practical conference «Science and technology: problems, prospects and innovations» (October 19-21, 2022)*. CPN Publishing Group, Osaka, Japan. 2022. С. 513 – 516.
5. Жидовцев А. Діяльність органів юстиції Радянської України у 20-х роках у галузі забезпечення правопорядку. *Фінанси, економіка, право vs війна [Електронне видання] : збірник тез Міжнародного конгресу (м. Ірпінь, 27 квітня 2022 р.)*. Ірпінь: Державний податковий університет, 2022. С. 235 – 238.
6. Шевченко А. Є., Жидовцев А. В. Розвиток структури органів юстиції УСРР у другій половині 20-х років XX ст. *The 2nd International scientific and practical conference «European scientific congress» (March 20-22, 2023)*. Barca Academy Publishing, Madrid, Spain. 2023. С. 373 – 378.

які додатково відображають результати дисертації:

7. Anton V. Zhydovtsev. Areas of activities of the justice bodies of soviet Ukraine in the 20's in the field of law enforcement (on the example of separate Donbas regions). *Journal of international legal communication*. Vol. 4. No 1. March 2022. S. 75 – 84. URL: <https://jilc.e-science.space/wp-content/uploads/2022/06/JILC-2022-4-1-075-084-Zhydovtsev-1.pdf>

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ	12
1.1. Стан наукової розробки теми та джерельна база дослідження	12
1.2. Методологія наукового пізнання проблеми	38
Висновки до розділу 1	57
РОЗДІЛ 2. ПРАВОВЕ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОРГАНІВ ЮСТИЦІЇ У ПРАВООХОРОННІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ	61
2.1. Нормативно-правові засади діяльності органів юстиції України	61
2.2. Організаційна структура органів юстиції в правоохоронній системі України	77
Висновки до розділу 2	102
РОЗДІЛ 3. ФУНКЦІОНУВАННЯ ОРГАНІВ ЮСТИЦІЇ У ДЕРЖАВНО-ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ	105
3.1. Основні напрями, засоби та форми функціонування органів юстиції України	105
3.2. Органи юстиції у взаємодії з правоохоронними структурами України ...	140
Висновки до розділу 3	166
ВИСНОВКИ	170
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	175
ДОДАТКИ	200

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Сучасний процес формування демократичної й правової держави в Україні, потребує належного переосмислення того політико-правового досвіду, який залишився нам у спадщину від Радянського Союзу, а також – тих правових і державних тенденцій, що існували на стадії переростання авторитарного режиму в тоталітарний. Даний аспект розвитку історико-правової науки є також актуальним з огляду на поодинокі спроби реанімації окремих ідеологічних форм, що природно пов'язані з авторитарним, і навіть, тоталітарним минулим. Виняткової уваги у даному контексті заслуговує дослідження правового забезпечення діяльності органів юстиції України у 20-30-х роках XX століття, зважаючи на те, що на сьогоднішня наша держава знаходиться у воєнному стані у зв'язку із неоголошеною і протиправною агресією росії проти України.

На теперішній час особливо гостро постала проблема ґрунтового вивчення та переосмислення практики функціонування правоохоронних інституцій, з метою врахування досвіду їх становлення, розвитку та функціонування в подальшому, зокрема – уникнення тих негативних явищ і тенденцій, що мали місце у період 20 – 30-х років XX століття в Радянській Україні. Особливо це стосується органів юстиції, котрі завжди відігравали провідну і помітну роль у правоохоронній системі.

Нинішня тенденція реформування правоохоронних органів в Україні на сьогоднішній потребує виваженого й конструктивного підходу. Саме тому дослідник поставив собі за мету ґрунтовно дослідити правові засади діяльності органів юстиції України протягом 20 – 30-х років, зокрема, коли в УСРР активно відбувався процес розбудови та реформування державно-правових органів, а також – вдосконалення нових методів і форм їх роботи. Дослідження даного аспекту має не лише історико-правовий, але й прогностичний та синергетичний характер, оскільки дає підстави для загального окреслення

трансформації та реформування правоохоронних органів України як невід'ємної частини її правової системи.

Дослідження правового забезпечення діяльності органів юстиції України у 20-х – 30-х роках ХХ ст. дає можливість простежити розвиток територіально-адміністративної системи, котрий відбувався у ті драматичні роки.

В українській та зарубіжній історико-правовій літературі тематика правового забезпечення діяльності органів юстиції України періоду 20 – 30-х років певною мірою розкривається в працях О.М. Бандурки, І.Г. Біласа, В.А. Греченка, М.В. Григорчука, С.В. Губара, С.В. Кудіна, І.І. Кулаги, В.В. Мурзи, М.О. Мацелика, О. К. Міхєєвої, А.І. Луцького, В.О. Лозового та В.О. Рум'янцева, В.Т. Окіпнюка, Ю.І. Стецовського, В.В. Сухоноса, І.Б. Усенка, В.Г. Фатхутдінова, А.Є. Шевченка, О.Н. Ярмиша та інших.

Однак, на даний час є відсутнім комплексне й системне наукове історико-правове дослідження правового забезпечення діяльності органів юстиції України у 20-х – 30-х роках ХХ ст.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертаційне дослідження виконане у межах планових науково-дослідних тем у галузі природничих, технічних, суспільних і гуманітарних наук НАН України на 2019 – 2023 роки, затвердженими Постановою НАН України від 30 січня 2019 р. № 30, ґрунтується на положеннях Національної стратегії у сфері прав людини, затвердженої Указом Президента України від 24 березня 2021 року № 119/2021, Стратегії розвитку Державного податкового університету на 2022 – 2027 рр., затвердженої Вченою радою Державного податкового університету 30 червня 2022 р., протокол № 11.

Тема дисертації затверджена Вченою радою Державного податкового університету (протокол № 4 від 30 вересня 2021 року). Уточнена Вченою радою Державного податкового університету (протокол № 11 від 27 квітня 2023 року).

Мета та завдання дослідження. Мета дисертаційної роботи полягає у виявленні основних тенденцій, закономірностей й особливостей правового забезпечення діяльності органів юстиції України періоду 20 – 30-х років ХХ

століття. Особливе концептуальне значення даної дисертаційної роботи полягає в тому, щоб з'ясувати правові засади функціонування правоохоронних інституцій України на етапі поступового переростання авторитаризму в тоталітарний державно-політичний режим.

Відповідно до поставленої мети сформульовано наступні **завдання**:

- висвітлити та проаналізувати історіографію дослідження та обґрунтувати теоретико-методологічний апарат роботи,
- охарактеризувати джерельну базу дисертації;
- визначити нормативно-правові засади діяльності органів юстиції;
- надати характеристику організаційній структурі органів юстиції в правоохоронній системі України;
- з'ясувати основні напрями, засоби та форми функціонування органів юстиції України у досліджуваній період;
- встановити рівень взаємодії органів юстиції з правоохоронними структурами.

Опираючись на отримані в ході дослідження результати та висновки, передбачається напрацювати рекомендації, спрямовані на подальше нормативно-правове та організаційно-структурне вдосконалення органів юстиції сучасної України.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, які склались у процесі нормативно-правового забезпечення та правового регулювання органів юстиції України у радянський період.

Предметом дослідження є правове забезпечення діяльності органів юстиції України у 20-х – 30-х роках XX ст.

Темпоральні рамки роботи охоплюють період з початку 20-х років до кінця 30-х років XX ст. Такі рамки дають змогу дослідити правове забезпечення діяльності органів юстиції України у період, коли було прийнято й реалізовано на практиці цілу низку нормативно-правових актів Народного комісаріату юстиції, котрі свідчили про переростання авторитарного державно-політичного режиму в тоталітарний, що відбувався в країні в цей час. Хронологічні межі

роботи охоплюють період формування правоохоронних інституцій, коли діяльність держави була спрямована на запобігання виникненню умов і причин можливих та вчинених суспільно небезпечних явищ, а також припинення їх розвитку та ліквідацію наслідків.

Крім того, це був період, коли діяльність органів юстиції охоплювала низку напрямів, серед яких, насамперед, варто визначити виявлення, запобігання та розслідування злочинів, захист державної безпеки, державного кордону та правопорядку, діяльність органів прокуратури та учасників кримінального судочинства.

Територіальні рамки роботи обумовлені чинником адміністративно-територіальних кордонів тієї частини території України, яка у 20-х рр. ХХ ст. складала УСРР, і з 1922 р. входила до складу Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Територія УСРР на початку 20-х рр. охоплювала межі десяти тогочасних українських губерній (Київської, Чернігівської, Волинської, Подільської, Полтавської, Харківської, Катеринославської, Херсонської, Таврійської (без Криму) та Донецької). До їх складу входила більшість українських етнічних земель, окрім західного регіону. У середині 1920-х рр. замість названих губерній були створені округи, однак територія УСРР не зазнала суттєвих змін. До складу УСРР з 1924 р. також включалася Автономна Молдавська Соціалістична Радянська Республіка.

Методи дослідження. Методологічною основою дисертаційної роботи є комплекс методів і прийомів наукового аналізу, що спрямовується на дослідження правового забезпечення діяльності органів юстиції України у 20-х – 30-х роках ХХ ст.

Діалектичний метод дозволив простежити розвиток органів юстиції України періоду 20 – 30-х років ХХ століття у відповідності з комплексним підходом, що забезпечило розгляд проблематики дослідження в єдності її внутрішньо-правового змісту й зовнішньо-правової форми, зокрема – аналіз взаємодії органів юстиції з іншими правоохоронними структурами України в період 20 – 30-х років ХХ століття.

Історико-порівняльний метод, що застосовується для вивчення процесу виникнення, формування та розвитку різноманітних явищ і фактів в часовій перспективі, дозволив показати генезис правоохоронних системи й, зокрема, проаналізувати основні тенденції функціонування органів юстиції України протягом 20 – 30-х років XX століття.

Структурно-системний метод відіграв значну роль у даній дисертаційній роботі в процесі аналізу організаційно-структурної побудови органів юстиції України та їх кадрової політики протягом 20 – 30-х років XX століття.

Методи сходження від конкретного до абстрактного і від абстрактного до конкретного знайшли своє застосування при дослідженні історико-політичних умови діяльності органів юстиції України в період 20 – 30-х років XX століття.

За допомоги формально-логічного методу здійснено аналіз нормативно-правових засад функціонування органів юстиції України протягом 20 – 30-х років XX століття.

Стосовно спеціально-наукових методів, варто виділити порівняльно-правовий метод, котрий використовується для характеристики взаємодії органів юстиції України з іншими правоохоронними структурами періоду 20 – 30-х років XX століття.

Серед конкретних методів для даного дослідження важливими стали: формально-юридичний метод для дослідження складу апарату держави як специфічного соціально-правового феномену та органів юстиції зокрема; метод тлумачення права для дослідження змісту правових норм чинного законодавства, що регулюють процес функціонування правоохоронних органів в механізмі держави. Зазначені методи отримали застосування при дослідженні нормативно-правового забезпечення органів юстиції України періоду 20 – 30-х років XX століття.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що дисертаційна робота є однією з перших спроб в історико-правовій науковій площині комплексно дослідити правове забезпечення діяльності органів юстиції України у

20-х – 30-х роках ХХ ст. Новизна проявляється як в самому підході до дослідження поставленої проблеми, так і в запропонованих автором вирішеннях теоретично-історичних і практичних завдань.

Найбільш значимі результати, що характеризують особистий внесок дисертанта в розробку тематики правового забезпечення діяльності органів юстиції України у 20-х – 30-х роках ХХ ст., можна сформулювати наступним чином:

уперше:

- доведено, що протягом періоду 20 – 30-х років органи юстиції України здійснювали широкий спектр завдань. Окрім боротьби з кримінальними та іншими правопорушеннями, з кінця 1920-х років перед ними все більшою мірою поставали карально-репресивні функції. У політико-правовій доктрині радянської держави формувався досить спекулятивний і деформований характер державно-правового регулювання;

- обґрунтовано, що нормативно-правова база органів юстиції України досліджуваного періоду характеризувалася домінуванням політико-правових принципів на кшталт «революційної» та «соціалістичної» законності, що втілювали утвердження радянської державно-правової системи. Певною мірою на процес державно-правового регулювання органів НКЮ впливали Конституція УСРР 1919 року, зі змінами внесеними до неї в 1925 році, та Конституція УСРР 1929 року. Але радянські конституції були документами скоріше політичними, аніж правовими й розроблялися, насамперед, в компартійних відділах;

- з'ясовано, що процес організаційно-структурного зміцнення органів юстиції України протягом 20 – 30-х років відбувався в досить складних умовах. Насамперед, це було пов'язано з існуючою тенденцією ігнорування права, як «буржуазного» пережитку. Окрім того, давалися взнаки не сформованість правоохоронної системи в УСРР та тенденція до перетворення правоохоронних органів у засіб встановлення тоталітарного режиму в країні;

удосконалено:

- положення про те, що основна увага у 20-30-х роках приділялася

захисту інтересів партійно-державної більшовицької влади, провідні ж завдання правоохоронних органів щодо боротьби зі злочинністю та охорони громадського порядку ігнорувалися, або ж їм приділялася мінімальна увага;

- тезу, що кадрова політика в органах юстиції України протягом 20-30-х років здійснювалася відповідно до більшовицької партійної доктрини. Головними критеріями відбору ставали членство у правлячій партії та пролетарське походження. При комплектації органів юстиції, насамперед, враховувалася не фаховість, а політична відданість ідеям більшовизму;

- висновок, що провідне завдання органів юстиції полягало в забезпеченні державних інтересів. Процес державно-правового регулювання органів юстиції ще не мав чітко визначених форм і тенденцій. Ігнорування верховенства права та інших основоположних правових принципів робило радянську правову систему та правове регулювання лише формальними придатками до партійного державно-бюрократичного апарату. Процес державно-правового регулювання органів юстиції України протягом досліджуваного періоду переважно підмінявся ручним управлінням з боку партійно-комуністичної номенклатури;

дістали подальшого розвитку:

- понятійно-термінологічний апарат наукового дослідження органів юстиції України періоду 20–30-х років;

- знання про те, що для судової практики України періоду другої половини 1920-х років була притаманна тенденція масового залучення до процесу судочинства вихідців з пролетарського середовища, які переважно не мали не лише юридичної, а й навіть – звичайної освіти. Одночасно, все більш значна роль відводилася й товариським судам. З середини 1920-х років вже досить активно відбувався процес українізації правоохоронних органів України, та юстиції зокрема;

- теза, що у період 20 – 30-х років форми та засоби діяльності органів юстиції України в сфері забезпечення правопорядку стосувалося, насамперед, організації функціонування органів кримінальної юстиції. У цей час процес

протидії правоохоронних органів України злочинним проявам мав досить суперечливий і складний характер;

– твердження, що процес взаємовідносин органів юстиції з іншими правоохоронними структурами України переважно у відбувався у формі досить тісної взаємодії. Це, насамперед, обумовлювалося характером тих завдань, що ставилися вищими державними й партійними органами влади перед правоохоронною сферою. При цьому, особлива роль належала прокуратурі й судовим органам. Проте, вже протягом другої половини 1920-х років спостерігалася тенденція до зростання повноважень ДПУ.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що висновки та пропозиції, які містяться в роботі, можуть бути використані у:

- *науково-дослідній сфері* – як підґрунтя для подальшого історико-правового дослідження діяльності правоохоронних інституцій України;
- *освітньому процесі* – для проведення різних форм занять зі студентами денної та заочної форм навчання й при підготовці підручників, навчальних посібників, розробці лекційних курсів, робочих програм, навчально-методичних комплексів із дисциплін «Історія держави і права України», «Теорія держави і права», «Історія вчень про державу і право», «Історія українського права», «Історія України».

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною, завершеною науковою працею. Сформульовані в ній положення, узагальнення, висновки, рекомендації та пропозиції обґрунтовано на підставі самостійно проведених досліджень.

У науковій статті «Формування організаційно-структурної побудови органів юстиції Радянської України у 20-х роках», опублікованій із А.Є. Шевченком, автором особисто досліджено основні напрями формування організаційно-структурної побудови органів юстиції Радянської України.

У тезах доповіді «Розвиток структури органів юстиції УСРР у другій половині 20-х років ХХ ст.», які були опубліковані у співавторстві із А.Є. Шевченком, автором особисто досліджено основні напрями розвитку структури

органів юстиції УСРР у другій половині 20-х рр. XX ст., що залежали від адміністративно-територіальних реформ.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації обговорювались на засіданні кафедри теоретико-правових дисциплін Державного податкового університету. Результати дослідження були оприлюднені на: Міжнародному конгресі «Фінанси, економіка, право vs війна» (м. Ірпінь, 27 квітня 2022 р.), Міжнародній конференції «The 1st International scientific and practical conference «Science and technology: problems, prospects and innovations» (October 19-21, 2022) CPN Publishing Group, Osaka, Japan. 2022., II Міжнародній науково-практичній конференції «European scientific congress» (м. Мадрид, Іспанія, 20 – 22 березня 2023 р.).

Публікації. Основні наукові результати дисертації викладені у 7 наукових публікаціях, серед яких 3 наукові статті, опублікованих у фахових юридичних виданнях України, затверджених МОН України, 3 тези доповідей на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях та 1 публікація, яка додатково відображає результати дисертаційного дослідження.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, що містять шість підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатку. Загальний обсяг дисертації становить 201 сторінок, із яких основного тексту – 174 сторінки. Список використаних джерел містить 229 найменувань на 25 сторінках, 1 додаток розміщується на 2 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ

1.1. Стан наукової розробки теми та джерельна база дослідження

Обрана тематика дослідження, зважаючи на її міждисциплінарний характер, вимагає ґрунтовного історико-правового аналізу як офіційних документів тогочасних органів влади і управління, так і вивчення і критичного авторського осмислення наукового доробку представників правничої та історико-філософської шкіл.

При цьому слід мати на увазі, що так званий «пролетарський правопорядок», «пролетарське право», «соціалістична законність» тощо набуло в досліджуваній період повномірною і всеохоплюючого змісту, закладеного в сутність встановленого правового і державного режиму - диктатури пролетаріату.

За таких умов мусимо здійснити об'єктивний аналіз наукових публікацій з цих питань і правових документів, датованих обраними часовими рамками, насамперед тих, що відбивали реальну сутність здійснюваних державою заходів для встановлення та утвердження соціалістичного правопорядку.

Реалізуючи в цілому завдання наукового дослідження, ми першочергово керуємося основоположними конституційними принципами щодо забезпечення прав людини на всіх етапах державотворення. У цьому зв'язку посиляємося до статті 11 Конституції України, де вказано, що «держава сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України» [1].

За таких умов ще більшого наукового і практичного значення набуває фахове дослідження офіційних документів і подій вказаного періоду, якими грубо порушувалися не тільки основні права населення України, зокрема

східних областей, а й основоположні принципи людяності. Вкрай важливою була і залишається історико-правова оцінка діяльності правоохоронних і судових органів цих регіонів з позицій неприпустимості повторення геноциду українського народу каральними інструментами, парафованими державою.

Здійснена нами авторська наукова розвідка історіографічного масиву показала, що внутрішнє наповнення і характер правових засад діяльності органів юстиції Донбасу упродовж 20-30-х років ХХ ст. років відзначалися низкою особливостей. Поточним узагальненням і важливим аспектом є те, що в рамках цього дослідження ми не зможемо чітко охопити зазначений часовий період, оскільки всі події розглядатимемо і аналізуватимемо в діалектичному зв'язку.

Саме з цієї причини звернення до окремих подій чи офіційних документів може не вкладатися в обрані в дослідженні часові терміни.

Отже, зважаючи на їх тотальний вплив на всю систему правопорядку в СРСР, УРСР (УСРР) і, зокрема на теренах Донбаського регіону, видається доцільним здійснити системний аналіз як загальнодержавних документів (конституцій, законів, декретів тощо), так і локальних нормативно-правових актів, що транслиували волю пролетарської держави на конкретну адміністративну територію.

Важливим є також те, що під час дослідження оприлюдненого наукового доробку з даної тематики нам зустрінуться подекуди суперечливі наукові позиції та підходи, котрі застосовувалися окремими дослідниками в різні часи. Проте, на наше переконання, порівняльна характеристика навіть подекуди суперечливих наукових суджень лише додасть глибини і осяжності досліджуваній тематиці.

Першим кроком, який вважаємо доцільним для нашого наукового доробку, є періодизація подій історико-правового характеру, з урахуванням хронологічно-проблемної сутності тогочасного правового середовища.

Отримана нами наукова база утверджує в думці, що досліджувані процеси доцільно розглядати комплексно і всебічно, умовно розділивши їх на три часові

періоди.

Для першого періоду, який визначаємо з 1920 по 1922 рік, характерними, на нашу думку, є перші спроби характеристики діяльності правоохоронних органів СРСР і УРСР (УСРР), у тому числі східних областей України.

Як авторське узагальнення, отримане в результаті історико-правового аналізу архівних матеріалів, необхідно зазначити, що домінуючою ознакою всього стану забезпечення діяльності органів юстиції і правопорядку в ті часи була партійно-ідеологічна основа, оскільки лише соціалістичні, а в подальшому комуністичні ідеї покладалися в основу державного будівництва СРСР.

Силою адміністративно-командного механізму, заснованого на діяльності репресивного апарату, повсюдно насаджувалась пролетарська, соціал-комуністична ідеологія. Саме такі підходи до формування державної політики супроводжувалися масовими репресіями серед населення країни. Аналогічні, а й подекуди ще більш жорстокі заходи здійснювалися каральними органами (органами юстиції) на місцях, у тому числі й на територіях, визначених як ареал дослідження.

Підтвердження висловленого судження знаходимо не тільки в успадкованому з тих часів науковому доробку. Для більш повного вивчення предмета наукової розвідки використаємо офіційні документи СРСР, УРСР (УСРР) та локальні нормативно-правові акти, згенеровані органами влади, компетентними структурами з галузі юстиції і правоохоронної діяльності, що діяли на теренах сучасного Донбасу.

Таке обґрунтування знаходимо в тогочасних партійних циркулярах, яким, наприклад, є Постанова Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету від 28 червня 1922 р. «Положення про прокурорський нагляд». Цим документом зазначено, що метою створення прокуратури був нагляд за додержанням законів та в інтересах правильної постановки боротьби зі злочинністю. Хоча у цьому Положенні функції органів прокуратури детально не були зазначені, на цей правоохоронний орган покладалися певні обов'язки.

Так, прокуратура діяла для: «здійснення нагляду від імені держави за законністю дій усіх органів влади, господарчих установ, громадських і приватних організацій та приватних осіб шляхом порушення кримінального переслідування проти винних і опротестування постанов, що порушували закон; безпосередній нагляд за діяльністю органів дізнання і слідства у галузі розкриття злочинів, а також за діяльністю органів Держполітуправління; підтримання обвинувачення у суді; д) нагляд за правильністю утримання в'язнів під охороною» [2, с. 43].

В.В. Землянська у дисертаційному дослідженні «Кримінально-процесуальне законодавство Центральної Ради, гетьманату Скоропадського та Директорії» проаналізувала окремі аспекти історії української прокуратури у період 1917-1921 рр. На думку науковця, початковому етапі органи прокуратури керувалися законами колишньої Російської імперії та Тимчасового уряду.

Однак, їм на заміну поступово надходили нормативно-правові акти, прийняті урядами Центральної Ради, Гетьманату та Директорії, які закріпили ряд положень відмінних від царського російського законодавства, і стали принципово новими на той час. Ці положення пізніше знайшли своє відображення у кримінально-процесуальному законодавстві Української Радянської Соціалістичної Республіки [3, с. 161].

Не дивлячись на ідейно-політичну обмеженість, праці радянських правознавців 1920-х років нерідко мали концептуальний характер і містили низку глибоких думок і узагальнень. Так, приміром, у працях радянських правознавців можна віднайти оригінальні висновки, що ґрунтуються на ретельному дослідженні права як соціокультурного явища.

Проведене нами дослідження показало, що між провідними вченими-юристами велися гострі дискусії, оскільки кожен з них обґрунтовував власне розуміння права (Є.Б. Пашуканіс – «міновую концепцію», П.І. Стучка – соціологічні ідеї про право, М. Рейснер – психологічне розуміння права тощо).

Окрім загального наукового аналізу «соціалістичної законності»,

піддавалися дослідженню сторона кримінального обвинувачення і державного захисту. Також було проаналізовано безпосередню діяльність прокурорів, суддів, слідчих, захисників й інших представників органів юстиції в контексті КПК УРСР(УСРР) в редакції 1927 року.

Досліджуючи проблеми притягнення підсудного до встановленої законом відповідальності, було виявлено, що під час здійснення правосуддя може мати місце протидія йому шляхом ухилення обвинуваченого від слідства та суду або шляхом приховування слідів вчиненого злочину.

На нашу думку, висловлені науковцями судження містять завуальовану критику тогочасної системи як судоустрою, так і правової охорони, але з причини небезпеки бути підданим репресіям, вони не вдаються до відкритої критики державної політики у сфері захисту та дотримання прав людини.

Проведене нами поглиблене вивчення наукового доробку тих подій, що передували досліджуваному періоду, а також тих, що послідували за роками, на яких ми акцентували науковий фокус, показало, що всі без виключення наукові дослідження обрамлені усталеною, підсиленою фізичними репресіями політико-ідеологічною формою, яка не мала об'єктивної можливості вийти за межі понять «соціалістична законність», «пролетарське право» тощо.

В умовах української незалежності науковці отримали повну свободу думки, чим пояснюється значний дослідницький інтерес усіх періодів існування СРСР. Більше того, дослідженню піддавалися усі сторони і аспекти життя людей в умовах радянського тоталітарного режиму.

У цьому зв'язку зазначаємо, що досліджуваному явищу прямо чи опосередковано присвятили свій науковий доробок плеяда сучасних українських науковців, серед яких історики та юристи.

У загальному масиві опрацьованого матеріалу вирізняємо праці І. Біласа, В. Власенка, В. Даниленка, С. Кульчицького, О. Мироненка, В. Пристайко, В. Раннєва, І. Усенка, Ю. Шаповала, А. Шевченка, А. Чайковського, В. Щербатюка, О. Ярмиша та інших, в яких проаналізовано історико-правові аспекти як антигуманної політики тогочасної держави, так і роль

правоохоронних і судових органів у проведенні масових репресій. У проаналізованих працях надається історико-правова оцінка їх місцю у механізмі провадження репресивно-каральних заходів.

У цьому аспекті відзначаємо низку наукових розвідок щодо діяльності правоохоронних органів періоду 1920-х-1930-х років, серед яких роботи: О.І. Олійника (проаналізовано структуру, функції та діяльність НКВС [4]), В.Т. Окіпнюка (подано історико-юридичний аналіз ДПУ УРСР [5]), В.В. Мурзи (дослідження ролі прокуратури в системі державного механізму УРСР у 20-х – на початку 30-х років ХХ ст. [6]), О.М. Шрамар (узагальнень про значення правоохоронних органів у втіленні державної політики на селі [7; 8; 9]).

Крім того, у науковому доробку О.К. Міхеєвої, Ю.Є. Вовка, І.С. Гриценка та інших детально висвітлено процес діяльності правоохоронних органів Донбасу, й зокрема – юстиції, періоду 1920-х років [10; 11; 12; 13; 14; 15; 16].

Досліджуючи динаміку кримінальної злочинності на Донбасі в 1920-роках, О.К. Міхеєва зазначає, що «паралельно з формуванням нарсудів відбувалося становлення системи революційних трибуналів, створення яких, нагадаємо, також було започатковано першим декретом про суд».

Дослідниця наголошувала на тому, що «в умовах неврегульованості відносин між Україною та Росією більшість російських положень про ревтрибунали автоматично розповсюджувалися на всю територію УСРР. Саме українська діяльність по створенню ревтрибуналів та народних судів розпочалася на підставі «Тимчасового положення про народні суди та революційні трибунали УСРР» від 19 лютого 1919 р.».

Відтак згідно вищезгаданого положення «ревтрибунали створювалися в усіх губернських містах України, по одному на кожну губернію. Склад їх призначався місцевими Радами та губвиконкомами. До складу ревтрибуналу входили голова та два члени (один із них був із складу місцевої надзвичайної комісії). У Донецькій губернії ревтрибунал був створений у м. Бахмуті. Звіти про свою діяльність Донецький губревтрибунал подавав у Верховний трибунал

УСРР, Донецький губернський відділ юстиції та відділ управління губвиконкому. Верховний трибунал передавав дані до ВУЦВК та копію в Народний комісаріат юстиції (НКЮ) УСРР» [10].

Систему та організацію роботи ДПУ та НКВС УСРР, організаційно-структурне забезпечення діяльності правоохоронних органів Донбасу і, серед іншого, їх співпрацю з органами юстиції на Донбасі наприкінці 1920-х років висвітлено в одноосібних та колективних працях С.В. Кудіна, М.О. Мацелика, М.В. Григорчука [17]; В.А. Золотарьова і В.П. Степкіна [18], С.В. Губара [19; 20], Г.О. Попової [21; 22] та інших.

Досліджуючи долі відповідальних працівників ЧК-ГПУ-НК.ВД в Україні, роль, яку відігравали вони в утвердженні тоталітарного режиму, Ю. Шаповал, В. Пристайко та В. Золотарьов зазначають, що показовою щодо усього є «Докладная записка о результатах работы по вскрытию украинского контрреволюционного подполья по Украине в связи с делом «СВУ».

Цей вкрай великий за обсягом документ містив підсумки діяльності ГПУ у тодішніх окружних центрах України і переконливо засвідчував: основний планомірний удар організатори справи «СВУ» зорієнтували проти української інтелігенції, причому не лише старої. Навіть на Луганщині викрили «контрреволюційне шовіністичне угруповання». Але з кого? Зрозуміло, з педагогів української мови, які створили «гурток українізаторів». Як зазначалося, «група мала своєю метою організувати навколо себе українців-шовіністів, впливати на вчительство та студентство» [23].

Так, А. Є. Шевченко, вивчаючи організаційно-правові аспекти становлення та адміністративної діяльності спеціальних підрозділів НКВС України на транспорті наприкінці 20-х і до середини 40-х рр. ХХ ст., зауважує, що з метою встановлення охорони правопорядку на залізничних і водних шляхах Постановою республіканського уряду від 05 червня 1921 р. «Про залізничну і водну міліцію» в УСРР була утворена залізнична міліція.

Центральною причиною реорганізації міліції у напрямі військового будівництва стало те, що колишні структури, утворені у період «боротьби з

контрреволюцією», були перенесені зі старого адміністративно-бюрократичного апарату із всіма його властивостями. Скажімо, такі елементи правоохоронного механізму як управління (всіх рівнів) залізничної і водної міліції показалися малоефективними, бездіяльними, неініціативними [24; 25; 26].

Функціонування органів державної безпеки Донеччини була предметом наукового дослідження І. І. Кулаги та В. В. Зуєва. Учені, дослідження яких містили значне документальне підґрунтя, доволі виразно показали тісну взаємодію Сталінського (Донецького) управління НКВС із «двійкою» на рівні прокурора СРСР і Наркома внутрішніх справ СРСР й «трійками» на локальному (місцевому) рівні. Приміром, Сталінське (Донецьке) управління НКВС регулярно адресувало до Москви висновки щодо завершених слідчих справ на осіб, звинувачених у шпигунській і шкідницькій діяльності [27].

О. М. Литвак дослідив характер політичного терору як форми здійснення державного примусу, що був уособлений у «диктатурі пролетаріату», про що йшлося у праці, присвяченій державному впливу на злочинність з позицій кримінологічного-правового аналізу.

Науковець у своїй праці «Державний вплив на злочинність: кримінологічно-правовий аналіз» вказує, що основним фактором, що безумовно створює серйозну небезпеку для еволюції держави, є злочинність як відносно масове явище. А відтак містить сукупність передбачених кримінальними законами вчинків, вчинених на тій чи іншій території протягом певного часу [28, с. 8].

В. М. Щербатюк, досліджуючи ситуацію за наслідками утвердження радянської тоталітарної влади в Україні періоду із 1917 р. і до 1933 р., відмічає, що у січні 1930 р. масовою стала втеча селян у міста, на будови і шахти Донбасу. Щоб оволодіти ситуацією, в грудні 1932 р. на загальносоюзному рівні запровадили паспортну систему із обов'язковою пропискою. Проте, у селах паспорти не видавали.

Таким чином, сільські жителі адміністративно прикріплювалися до

колгоспів. Протягом 1917–1933 рр. терор утвердився як засіб державного управління радянської системи. У новопосталій СРСР одних громадян знищували, інших намагалися зламати назавжди [29].

Тільки в Україні терор голодом у 1932-1933 роках призвів до втрати 7-10 млн. сільського населення, а скільки ще загинуло представників творчої та технічної інтелігенції (за результатами політичних судових процесів та окремих судових вироків), за наклепами – представників інших верств, зокрема служителів церкви [30].

О. Петасюк в публікації «Проблема терору в контексті актуальних акцентів сучасного цивілізаційного розвитку» наводить слова М. Горького, який пояснював жорстокість російської революції тим, що недавній раб (збірне поняття народних мас) став найрозбещенішим деспотом, як тільки отримав можливість бути владикою свого ближнього. Нам залишилося у спадок одне із найстрашніших наслідків червоного терору – люмпенство – люди, позбавлені реальних прав, приватної власності, релігійної віри, які здатні тільки на критиканство, які забули, що, крім прав у демократичному суспільстві, у них є ще і обов'язки [31].

А. Чайковський, характеризуючи історію архівної справи НКВС 1938-1960 років, зазначає, що «паралельно в роботі архівів все більше посилюється утаємниченість. В умовах СРСР останнє спостерігалось за участю Наркомату (Міністерства) внутрішніх справ (НКВС – МВС). Офіційний початок цьому було покладено у 1938 р. З одного боку, подібний підхід диктувався суспільно-політичною ситуацією, що мала місце у цей період в країні, з другого – відомчим досвідом архівної справи, насамперед у сфері збирання, обробки і забезпечення секретності щодо наявної інформації» [32].

Доцільно зазначити, що в такий спосіб нами віднайдено підтвердження обережно викладеним судженням деяких учених щодо обмеженості для науковців і громадськості в доступі до інформації, про що йшлося дещо вище.

Інші науковці, серед яких В.М. Власенко і В.М. Раннєв, досліджуючи функції радянської прокуратури на Сумщині 1922-1933 рр., зазначають, що

вона була створена з ціллю нагляду за дотриманням законів та в інтересах правильної постановки боротьби із злочинністю.

У Положенні 1922 р. функції органів прокуратури детально не були відображені. На прокуратуру взагалі покладалися такі обов'язки: «здійснення нагляду від імені держави за законністю дій усіх органів влади, господарчих установ, громадських і приватних організацій та приватних осіб шляхом порушення кримінального переслідування проти винних і опротестування постанов, що порушували закон; безпосередній нагляд за діяльністю органів дізнання і слідства у галузі розкриття злочинів, а також за діяльністю органів Держполітуправління; підтримання обвинувачення у суді; д) нагляд з правильністю утримання в'язнів під охороною» [33].

Ми зі свого боку розуміємо, що аналогічні підходи до визначення ролі радянської прокуратури мали місце в східних областях УСРР (УРСР).

Поточним підсумком до сказаного вище є те, що науковий спадок юридичної науки у 1920-1930 роки характеризувався яскраво вираженою ідеологічною заангажованістю і відповідав офіційній лінії марксистсько-ленінської ідеологічно-орієнтованої правової теорії.

Проте, упродовж зазначеного періоду вийшли друком низка праць, які й дотепер зберігають наукову цінність для дослідників, оскільки містять велику кількість джерел і вирізняються глибоким історичним і правовим аналізом документальної спадщини.

Упродовж другого періоду (1922–1927 рр.) зберігається традиційний підхід радянської історіографії посттоталітарної, авторитарної епохи, коли, попри деяке звільнення від ідеологічно-партійного тиску в суспільних науках і прояви лібералізації суспільно-політичного життя, для наукових досліджень були притаманними упередженість, односторонність і обов'язкові посилання на класиків марксизму-ленінізму.

Значною мірою це стосувалося й юридичної літератури. Проте, вже в цей час розпочинається вивчення радянського права та правоохоронної системи у широкому аспекті.

Тогочасна наукова думка представлена багатьма відомими особистостями, творчий доробок яких дотепер слугує матеріальним підґрунтям для провадження нових досліджень діяльності органів юстиції радянської доби. Приміром, С.С. Алексєєв, розглядаючи структуру радянського права, характеризував його як поліструктурну регулятивну систему, до котрої відносяться норми, юридичні конструкції, регулятивна й охоронна підсистеми [34, с. 23], В.М. Куріцин подав характеристики окремих нормативно-правових актів щодо діяльності слідчих і розшукових органів у 1920-х роках [35 с. 116-117].

Необхідно зауважити, що значний внесок у розвиток правової науки вніс В.С. Нерсєсянц. Серед іншого, вчений здійснив ґрунтовний аналіз співвідношення понять «права та закон», зокрема, у контексті розвитку радянського права [36].

В.І. Риндюк у статті «До проблеми визначення поняття правового закону» наводить судження про те, що згідно з лібертарною концепцією праворозуміння В.С. Нерсєсянца, право є рівною мірою свободи, а правовий закон, як відповідність закону (явища) вимогам принципу формальної рівності (сутності права), – це адекватне і повне вираження права в його офіційному визнанні [37].

Загальна інформація щодо формування та діяльності правоохоронних органів міститься в навчальних виданнях з історії держави та права авторства С.Л. Фукса «Історія держави і права СРСР», де зазначено, що дуже велике значення для дальшого поліпшення роботи міліції мають постанова про поліпшення підготовки спеціалістів для органів міліції, а також ряд заходів по оснащенню міліції технічними засобами й поліпшення матеріального забезпечення працівників міліції [38, с. 427].

Серед загального масиву опрацьованої наукової літератури привертає увагу історико-правовий аналіз Конституції УРСР 1929 року у дослідженні історико-правових процесів на теренах теперішньої України у період 1917-1973 років («История государства и права Украинской ССР (1917-1973)» [39].

Б.М. Бабій, надаючи загальну високу оцінку історичному і правовому внеску в загальний розвиток відомого українського науковця, у публікації «Бабій Б. М. та його внесок в розвиток науки про державу та право», оприлюдненої на сайті відділу наукової інформації та бібліографії Херсонської обласної універсальної наукової бібліотеки ім. Олеся Гончара, зазначається, що в цілому монографія «История государства и права Украинской ССР» є значним вкладом у радянську історико-правову науку, в дослідження історії держави і права України. Ця робота була відзначена Державною премією Української РСР у галузі науки і техніки, а Б.М. Бабій, разом з іншими авторами, став лауреатом цієї премії [40].

Функціонування органів юстиції, зокрема вплив Основ судоустрою СРСР і союзних республік 1924 року на діяльність органів суду та прокуратури, проаналізовано у науковому доробку В.М. Семенова.

Науковець позначає правосуддя як функцію суду із вирішення й розгляду у встановленому процесуальному порядку кримінальних і цивільних справ та застосування на підставі закону «державного примусу до правопорушників із метою комуністичного виховання, попередження правопорушень і захисту прав та законних інтересів громадян, соціалістичних організацій і радянської держави» [41, с. 77].

Наведене судження науковця значно дисонує з тогочасними вимогами до прокуратури і правоохоронних органів, оскільки сутністю «революційного правопорядку» була ідеологічна основа, яка ґрунтувалася на придушенні будь-якого, супротивного більшовицькій політиці мислення.

Екстраполюючи описану ситуацію на весь СРСР, можемо стверджувати, що такі ж вимоги покладалися до правоохоронних, судових органів і прокуратури на теренах Донбасу і Луганщини упродовж досліджуваного періоду і подальших років.

О.А. Мартиненко, В.А. Бачинін, О.В. Гребеннікова, М.С. Дорошко, В.І. Ізюмов, В.Г. Клочков, Г.А. Конишев, В.І. Кравченко, В.С. Кульчицький, В.Т. Маляренко, М.Г. Малярчук, Н.І. Мичко, В.Н. Нікольський, В.С. Новікова, В.П.

Півненко, досліджуючи проблеми історико-правового становлення та розвитку законодавства щодо перевищення влади і службових повноважень працівниками правоохоронних органів на території сучасної України, зазначають, що докорінні зміни в досліджуваній сфері розпочалися після жовтневого більшовицького перевороту 1917 року. Вже на початку діяльності новоствореної міліції було зафіксовано значний сплеск рівня порушення законності щойно прийнятими на службу працівниками.

Основною причиною цього явища стала провальна кадрова політика: до міліції наймалися всі бажаючі з робітників і селян із наднизьким рівнем освіти, при цьому виявлялись та звільнялись фахівці, які працювали в поліції раніше. Становлення кадрової політики відбувалося в дусі заперечення попереднього досвіду (в т. ч. й позитивного), методом спроб і помилок, щодо було логічним наслідком низького загальноосвітнього та професійного рівня працівників міліції, відсутності професійної етики [42-59].

Досліджуючи історію становлення міліції України, П.П. Михайленко і Я.Ю. Кондратьєв, вказують, що на початковому етапі становлення міліції з наведених вище причин поняття «міліція» і «злочинність» були синонімами. На думку науковців, про це свідчать випадки мародерства, грабунків і навіть переходу міліціонерів на бік банд.

У 1920 р., наприклад, в Полтавській губернії частка злочинів, що скоїли працівники міліції, становила 60 % від загальної злочинності, серед них 35 % - перевищення влади, 18 % - хабарництво, 9 % - грабежі, 6 % - вбивства, 4 % - вимагання і розтрата. Непоодинокими були й випадки побиття громадян при затриманні та на допитах [60, с. 351-352].

В. Греченко, аналізуючи процеси становлення та організації міліції в 1917-1930 роках, зазначає, що формування української міліції проходило у досить важких умовах: не вистачало кадрів, надзвичайно слабкою була матеріально-технічна база.

Необхідно зазначити, що доволі часто міліція використовувалася радянськими органами саме як каральний інструмент, повноваженням

превентивного характеру увага не приділялася. Але все ж основною функцією міліції було забезпечення правопорядку та захист громадян від злочинності. Відтак, незважаючи на усі труднощі, міліція цю функцію виконувала, ба більше, вважала пріоритетною [61, с. 15].

На підтвердження висловленого науковцем судження наводимо висновки О. Козинець та А. Лось у статті «Напрями діяльності правоохоронних органів (міліції) в 1920-1930 роках», де автори зазначають: «Незважаючи на труднощі становлення міліції як стабільного, постійно діючого та ефективного правоохоронного органу радянського періоду, необхідно зазначити, що все ж основними напрямками діяльності міліції у період від 1917 р. до 1930 р. були: боротьба з бандитизмом, зі злочинами проти власності, спекуляцією, охорона громадського порядку, забезпечення безпеки населення, боротьба з безпритульністю, а також запобігання правопорушенням, що вчиняються неповнолітніми тощо» [62, с. 186].

У дисертаційному дослідженні В. В. Чамлая проаналізовано правоохоронну діяльність у сфері державних фінансів в УРСР у роки непу [63]. У контексті сказаного варто відзначити дисертаційне дослідження П.Л. Фріса, в котрому міститься аналіз кримінально-правової політики України, у тому числі й періоду другої половини 1925–1930-го років [64]. Ця ж проблематика розкривається й інших роботах автора, а також у працях низки українських учених (І.Ф. Кураса, О.М. Мироненка та І.Б. Усенка, М.В. Цвіка та О.В. Петришина, А.Й. Рогожина, О.М. Ситника, М.А. Скрипника, В.В. Сухоноса, І.Я. Терлюка, І. Точки, П.П. Панченка, М.Р. Плюща та Л.А. Шевченка, В.А. Смолія та Ю.А. Левенця, І.Б. Усенка, А.І. Хмельницького, С.А. Цвілюка, В.М. Чиснікова, В.К. Шкарупи, Ю.С. Шемшученка, В.М. Юрченка, О. Юрченка) [65-86].

Продовжуючи лінію супроводження правоохоронною діяльністю в період НЕПу на території сучасної України, звертаємося до наукового доробку істориків В. М. Нікольського та В. І. Ізюмова «НЕП у Донбасі. Історичне дослідження», які, окрім іншого, піднімають проблеми боротьби зі злочинністю.

Науковці вказують, що в 1920-ті рр. перше місце в загальній структурі злочинності займали крадіжки та хуліганство, потім ішли пограбування та напади, далі були вбивства і закривали цей список різноманітні афери [87].

У цілому слід відзначити, що упродовж даного періоду зберігався класовий, партократичний підхід у зображенні подій, дослідники нехтували загально цивілізаційним принципом. Відсутність критичного й, таким чином, об'єктивного аналізу історичних фактів призвела до зниження фаховості видань на користь пропаганди переваг соціалізму. Через прагнення авторитарної держави до максимальної централізації ігнорувались особливості окремих регіонів, недостатня увага приділялась краєзнавчій тематиці.

Досліджувана тематика викликала значну зацікавленість в закордонних науковців. Серед зарубіжних дослідників, які розглядали результати діяльності правоохоронних органів періоду 1920–1930-х років, слід назвати С.Г. Кара-Мурзу, Х. Арендта, А. Безансона, Р. Конквеста, Б. Крауз-Мозера, [88; 89; 90; 91; 92].

Своєрідний погляд на історію Донбасу, у тому числі й його правоохоронні органи, висловив американський дослідник японського походження Г. Куромія [93]. Науковець дійшов висновку, що територія Донбасу завжди була притулком для всіх, хто тікав від закону.

Оцінюючи загальну морально-політичну ситуацію з позицій участі у цьому процесі правоохоронних органів Донбасу, Г. Куромія зазначає: «На зміну розправам нашвидкоруч, практикованими під час громадянської війни, прийшли офіційні законні покарання. У першій половині 1920 років, особливо в 1920, 1921 і 1922 року, й далі дуже активно діяв революційний трибунал, який судив «контрреволюціонерів».

Революційний трибунал Донецької губернії вів тисячі справ проти так званих ворогів радянської влади, шпигунів, які діяли на користь іноземних країн, і зрадників, засуджуючи звинувачених до смерті та інших жорстоких видів покарання. В далеко не повному архівному фонді трибуналу за 1921-1925 рр. наводиться майже сім тисяч справ, поданих на розгляд трибуналу [93, с.

202].

Окремо необхідно відзначити науковий внесок поляка Анжея Гіля в дослідження наслідків запровадження тотального карально-репресивного режиму на всій території УСРР (УРСР), насамперед на Донбасі і Луганщині. У статті «Украинский Донбасс в Советском Союзе» науковець розглядає питання про ситуацію українського Донбасу в Радянському Союзі.

Особливу увагу звернуто на класовий підхід більшовиків до проблеми ідентичності його жителів, а також проблеми з їхнім почуттям національної свідомості. Автор статті зазначає, що національні проблеми у російсько-українських відносинах цього періоду виникли після активізації політики «коренізації», проголошеної на початку 20-х років. XX ст. Йосипом Сталіним, який виконує на той час обов'язки народного комісара у справах національностей.

Ця політика передбачала передачу колись пригнобленим царським режимом етнічним групам максимально широких прерогатив, покликаних відродити (а іноді швидше створити) їхню національну самосвідомість, аж до здобуття територіальної автономії на кожному адміністративному рівні.

На Донбасі «коренізація» викликала величезний протест місцевого населення, якому українська національна ідея (навіть у радянському виданні) була зовсім чужою. Цей опір підігрівався місцевим партійним апаратом значною мірою неукраїнського походження.

Внаслідок фактичної обструкції рішень центральної влади до квітня 1925 р., коли першим секретарем Центрального Комітету Комуністичної партії (більшовиків) України став Лазар Каганович, у південно-східних губерніях цієї республіки «коренізація» не досягла жодних видимих успіхів [94].

У контексті сказаного доцільно навести судження Й. Баберовські, що революція дала можливість низам суспільства переміститися із гетто у міські центри, опанувати публічний простір міста і нав'язати «суспільству» власні життєві правила. Революція передала право на виключність народу. Соціальна еліта сприймала усе те, що відбувається, як порушення норм права, для низів

же суспільства право тільки зараз і з'явилося.

Даний дослідник задається питанням, чому в хаосі після Першої світової війни тільки більшовикам – цим сектантам із екстремістськими поглядами, що об'єдналися у союз заколотників, – вдалося захопити владу та закріпити її за собою? Бо вони, на відміну від інших партій і груп, насилля зробили нормою права [95].

Також слід звернути увагу й на інші праці вітчизняних учених, в яких розкриваються окремі питання, пов'язані із основними напрямками, засобами та формами функціонування органів юстиції Радянської України. Такими є праці П.В. Волвенка, В.Д. Гончаренка, Г.Г. Єфіменко, В.С. Малишева, В.М. Бесчастного та Л.Д. Кириченка, В.Я. Тація та А.Й. Рогожина, В.О. Лозового, А.І. Луцького, А.М. Міхненка, В.В. Молдована, Л.Д. Насєдкіна, Є. Пастернак, А.І. Перепелиці, В.Ф. Солдатенка та інших [96-110].

Варто звернути увагу і на праці А.В. Жидовцева, в яких досліджено:

- напрями діяльності органів юстиції Радянської України у 20-х роках у сфері забезпечення правопорядку;
- законодавче забезпечення діяльності органів юстиції УСРР у 20-х роках ХХ ст.;
- становлення організаційно-структурної побудови органів юстиції Радянської України у 20-х роках;
- надано історико-правову характеристику діяльності органів юстиції УСРР-УРСР у 1920-х – 1930-х роках на Донеччині та Луганщині;
- проаналізовано джерельну базу дослідження правових основ діяльності органів юстиції України у 20-х – 30-х роках;
- діяльність органів юстиції Радянської України у 20-х роках у галузі забезпечення правопорядку;
- розвиток структури органів юстиції УСРР другої половини 20-х років ХХ ст. [111-117].

У цілому ж слід підсумувати, що незважаючи на досить значний об'єм наявної літератури з даної тематики, ступінь вивчення правових засад діяльності

органів юстиції Донбасу протягом 1925–1930-го років залишається недостатнім і потребує ще подальшого дослідження.

Історико-правовий характер дослідження зумовлює потребу виокремлення специфічних джерел, офіційних матеріалів і наукового доробку. Така ситуація покликана забезпечити логіко-правове обґрунтування авторських висновків в результаті їх поглиблено-спектрального історико-правового аналізу.

За один із основних напрямків наукового пошуку обираємо оприлюднені наукові та архівні джерела.

До сфери опублікованої джерельної бази включаємо:

- закони, декрети та постанови вищих органів влади УРСР і СРСР, тобто матеріали законодавчого характеру і підзаконні акти;
- офіційні документи ВКП(б) і КП(б)У (постанови, резолюції, інформаційні листи тощо);
- збірники відомчих документів та нормативно-правових актів юрисдикційного характеру;
- мемуари та інші публіцистично-наукові видання з обраної тематики;
- періодична преса.

У контексті сказаного особливого історико-правового значення набуватиме науково-правовий аналіз окремих положень Конституції СРСР і УРСР як основа законодавчого регулювання діяльності сфери юриспруденції, насамперед органів правопорядку.

Як офіційну джерельну базу наукової розвідки проаналізовано значний масив тогочасних нормативно-правових актів 1924-1930 років, зокрема:

- Конституція СРСР 1924 року;
- Конституція УСРР 1929 р. [118; 119];
- Кримінально-процесуальний кодекс УСРР 1927 р. [120];
- Кодекс законів про кооперацію УСРР 1925 р. [121];
- Положення про забезпечення рівноправності мов та про сприяння розвитку української культури (липень 1927 р.) [122];

- Постанова ВЦВК і РНК УСРР про мову зносин органів влади і діловодства в адміністративно-територіальних одиницях, утворених за національною ознакою, листопад 1925 року [123];

- «Про забезпечення рівноправності мов в органах юстиції» : Інструкція НКЮ УСРР від 31 березня 1928 р. [124];

- «Про забезпечення рівноправності мов в органах юстиції» : Інструкція НКЮ УСРР від 9 липня 1929 р. [125];

- «Положення про судоустрій УСРР» від 16 грудня 1922 р. [126];

- «Положення про Верховний Суд Союзу РСР» 1923 року;

- «Основи судоустрою Союзу РСР і союзних республік» 1924 року;

- «Основи кримінального судочинства Союзу РСР і союзних республік» 1924 року;

- «Про взаємовідносини між органами РСІ та органами радянської юстиції та прокуратури» 1924 року;

- «Про неухильне запровадження революційної законності» 1925 року;

- «Про порядок розгляду губернськими виконавчими комітетами протестів, внесених прокуратурою» 1925 року;

- «Положення про військові трибунали та військову прокуратуру» 1926 року;

- «Про зміни та доповнення положення про військові трибунали та військову прокуратуру» 1929 року;

- «Положення про Верховний Суд Союзу РСР та прокуратуру Верховного Суду Союзу РСР» 1929 року та інші документи.

Найчисленнішу групу джерел складають матеріали чотирьох архівів та 15 архівних фондів. Авторським досягненням є те, що значна частина цих документів уперше оприлюднюється як науковий матеріал.

Серед зазначеної групи джерел чільне місце відведено архівним матеріалам Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГО України), Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), Державного архіву Донецької області

(ДАДО) та Державного архіву Луганської області (ДАЛО).

Серед матеріалів ЦДАВО України для даного дослідження значну цінність представляють наступні фонди: Ф. 5 : НКВС УРСР. – Оп. 2. – Спр. 2325 : Циркуляри та збірники наказів міліції та розшуку УРСР (1926 р.); спр. 2326 : Доповідь про діяльність Головного управління міліції та розшуку УРСР (1925–1926 рр.); Ф.Р. – 6 : Головне управління міліції УРСР (1919–1933 рр.). – Оп. 1. – Спр. 1891 : Бюлетені НКВС УРСР (1923–1925 рр.); Ф. 8: Народний Комісаріат Юстиції УРСР. – Оп. 1. – Спр. 580 : Циркуляри Наркомюсту губернським відділам юстиції революційним трибуналам і народним судам республіки та матеріали до них (1921 р.); Оп. 3. – Спр. 50 : Документи про введення в дію Положення про судоустрій УРСР (постанови, службова записка, переписка). 1925 рр.; Оп. 11. – Спр. 554 : Звіт про роботу НКЮ УРСР (1926–1927 рр.); Оп. 11. – Спр. 684 : Документи про розгляд Маріупольською окрпрокуратурою заяв громадян (постанови, заяви, переписка). 1926–1927 рр.; Оп. 12.– Спр. 88 : Документи про діяльність Луганського окрсуду (протоколи, звіти, переписка). 1927–1929 рр.; Оп. 12. – Спр. 102 : Документи про діяльність Старобільського окрсуду (протоколи, звіти, переписка). 1927–1929 рр., 555 арк.; Оп. 12. – Спр. 124 : Документи про розгляд цивільних справ, організації мережі судових виконавців, результати обслідувань НК РСІ УРСР структури й штатів Наркомюсту УРСР, проведення перевиборів народних засідателів (циркуляри, протоколи, переписка). 1927–1928 рр.; Оп. 12. – Спр. 139 : Документи про діяльність органів юстиції щодо втілення податкової політики, розгляду справ, пов'язаних із трудовою дисципліною, роботу Уманської, Миколаївської окружних прокуратур і Артемівського окружного суду. Пленарних засідань окружних судів, проведення хлібозаготівельної кампанії (протоколи, звіти, доповіді). 1926–1930 рр.; Оп. 12. – Спр. 173 : Документи про діяльність Луганської окрпрокуратури (акти, протоколи, план, звіт). 1926–1928 рр., 201 арк.

Стосовно архівних матеріалів ЦДАГО України важливими є наступні фонди: Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО

України) – Ф. 1 : ЦК КПУ – Оп. 20. – Спр. 2804 : Циркулярні листи ЦК КП(б)У окружкомам партії, окружним судам і прокуратурам про зміцнення органів юстиції, підвищенні кваліфікації кадрів. Доповідні записки, довідки, переписка з Народним комісаріатом юстиції УРСР, партійними, радянськими органами про становище справ на місцях, порушеннях радянської законності, роботі органів суду та прокуратури, розгляді листів і скарг трудящих (1928 р.); спр. 2309 : Протоколи засідань комісії ЦК КП(б)У щодо справ звинувачуваних і ув'язнених в тюрмах Старобільського округу. Доповідь Комісії ЦК партії в ЦК КП(б)У про бандитизм в окрузі (1926 р.); спр. 2314 : Зведення інформаційно-освідомчого відділу обліково-освідомчого управління Державного Політичного Управління УРСР в ЦК КП(б)У про настрої серед робітників і безробітних (1926 р.); спр. 2318 : Доповідні записки, довідки ДПУ УРСР в ЦК КП(б)У про виступи церковників в м. Сталіно, релігійних угрупованнях за кордоном та ін. (1926 р.); Спр. 2320 : Проект резолюції до наради завідуючих організаційно-розподільчими відділами окружкомів партії при ЦК КП(б)У про чергові завдання роботи партійних організацій в області міліційно-територіального будівництва. Доповіді, висновки ЦК КП(б)У про обслідування партійних організацій військових частин Українського Військового Округу (1926 р.); спр. 2875 : Протоколи №№ 3, 4 пленумів і №№ 9-16 засідань бюро Сталінського окружного ЦК КП(б)У і матеріали до них (1928 р.); спр. 3185 : Доповідні записки ДПУ УРСР в ЦК КП(б)У про політичний стан комітетів незаможних селян, недоліках в проведенні антирелігійної пропаганди, недоліках в охороні праці на підприємствах, боротьбі з бандитизмом і спекуляцією, ході підписки на займ «П'ятирічка в 4 роки» та інших питаннях. Дані про чисельний склад запасу ОДПУ на Україні по областях (1930–1931 рр.); спр. 3190 : Доповідні записки ДПУ УРСР в ЦК КП(б)У про хід колективізації сільського господарства та ліквідації кулацтва як класу, стан комітетів незаможних селян на Україні та інших питаннях (1930 р.); спр. 3198 : Бюлетені ДПУ УРСР про кількість виявлених антирадянських листівок, плакатів і лозунгів за період з 20 листопада 1929 р. по 12 травня 1930 р.

Особливо увагу для висвітлення вказаної проблематики відіграли архівні документи, зокрема, Державного архіву Донецької області: фонд 377 «Сталінський окружний суд, м. Сталіно, Сталінської округи. – Оп. 1. – Спр. 2 : Циркуляр Наркомату юстиції, переписка з окрвідділом ДПУ, Бупром та ін. про посилення боротьби з кулацьким терором, про прискорення вирішення справ надзвичайними сесіями, про пересилку справ тощо. Постанови, виписки з протоколів засідань слідчої комісії про дострокове звільнення ув'язнених, про заміну міри покарання та ін. Список слідчих справ (1928–1930 рр.); спр. 3 : Висновки інструктора окружного суду, список працівників і копії протоколів пленарного засідання (1926 р.); фонд 1062 «Сталінський міжрайонний суд, м. Сталіно, Сталінського району УРСР. 1930 р.» – Оп.1. – Спр. 2 : Виписки з протоколу Сталінського окружного комітету КП(б)У і переписка з партійними комітетами про кадри, про житлові умови тощо (1930 р.), фонд 1068 сч «Донецький губернський суд, м. Артемівськ, Артемівської округи, Донецької губернії. 1922–1927 рр.» – Оп. 2. – Спр. 51 : Протоколи засідання атестаційної комісії Донецької губернської відділу юстиції (1925 р.), фонд 1171 «Артемівський окружний суд, м. Артемівськ, Артемівського району, Артемівської округи. 1925–1926 рр.» – Оп.1 – Спр.1 : Переписки та відомості про виїзні сесії нарсудів (1925–1927 рр.); спр. 2 : Переписка з нарсудом, судовими виконавцями Артемівської округи про порядок розгляду судових справ (1925–1926 рр.); фонд 1172 «Артемівська окружна прокуратура м. Артемівськ. 1923–1930 рр. с.ч.» – Оп. 1. – Спр. 18 : Виписка з протоколу засідання президії Артемівського окружного виконавчого комітету бюро Артемівського районного комітету партії. Звіт про діяльність Артемівської прокуратури (1926 р.); спр. 23 : Доповідь, звіт про діяльність Артемівської окружної прокуратури. Протоколи обслідування Артемівської окружної прокуратури, справ, що знаходяться в провадженні Артемівського окружного відділу ДПУ, їх акти, статистичні дані та списки ув'язнених (1926–1927 рр.); фонд 1469 «Донецька губерньська прокуратура, м. Артемівськ Артемівської округи Донецької губернії. 1922–1925 рр.». – Оп. 1. – Спр. 13 : Постанови,

інструкції, циркуляри ВУЦВК (копії), протоколи, виписки з протоколів засідання комісії та переписка з окружними судами тощо про прийняття постанови ВУЦВК від 9 липня 1924 року про амністію ув'язнених. Списки справ, припинених по амністії (1924–1925 рр.); спр. 17 : Наказ, циркуляри Донецької губернської прокуратури про завдання й діяльність органів прокуратури, про взаємовідносини з органами ДПУ, про боротьбу з незаконним збором продподатку, про нагляд за законністю й справедливістю звільнення, про боротьбу зі злочинністю та ін. (1924–1925 рр.); спр. 22 : Циркуляри Донецького губернського комітету партії про боротьбу з порушеннями революційної законності. Протоколи засідань президії Донецької губернії контрольної комісії комуністичної фракції Донецького губернського виконкому про перевибори сільрад і райвиконкомів, про передачу частини губернських закладів округам та про ліквідацію деяких губвідділів до розформування губерній (1924–1925 рр.); спр. 24 : Протоколи та резолюції засідання бюро окружних виконкомів і акти обслідування діяльності прокуратури та судів й стану революційної законності (1924–1925 рр.), ф. 1563 сч : Маріупольська окружна прокуратура м. Маріуполь Маріупольського округу. – Оп. 1. – Спр. 2 : Матеріали комісії по розгляду справи про посадові злочини (протоколи, циркуляри, переписка (1925–1925 рр.), ф. Р-2: Сталінський окружний виконавчий комітет Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів, м. Сталіно, Сталінського округу. – Оп. 1. – Спр. 332 : Звіт окрвиконкому про роботу (1925 р.); спр. 311 : Постанови, положення, інструкція, циркуляр, плани, протоколи, оголошення та ін. ЦК по українізації (1926 р.); спр. 718 : Звіти, доповіді, інформація та ін. про стан діяльності окрвиконкому, його відділів, прокуратури та ін. (1925–1926 р.).

Не менш цінними є і документи Державного архіву Луганської області слід відзначити: фонд Р-352 «Народний суд 1-ї дільниці Кам'янобрідського району м. Ворошиловграда. – Оп. 1. – Спр. 7 : Циркуляри НКЮ, окружного суду, інструкцію та накази окружного суду, переписка керівного характеру (1929 р.), ф. Р-373 Управління Луганської окружної р.-с. міліції та

кримінального розшуку. – Оп. 1. – Спр. 321 : Збірники наказів начальник р.-с. міліції (1929–1930 рр.); ф. Р-766 Робочо-селянська радянська міліція 2-го Кам'янобрідського району Луганського округу. – Оп. 2. – Спр. 14 : Справа з наказами та розпорядженнями окрміліції та розшуку (1927–1928 р.).

Вагомий внесок щодо висвітлення і викриття діяльності органів юстиції в Україні, яка за прихованим змістом була злочинною і антигуманною, у тому числі на теренах Луганщини і Донбасу, зробив І. Г. Білас. Аналізуючи нормативно-правові акти, дослідник висвітлив систему діяльності репресивно-каральних органів в Україні, а відтак і механізм залякуваного впливу на тодішнє суспільство.

Для досягнення поставленої мети дисертаційного дослідження виняткову увагу присвячуємо свідченням очевидців, серед яких Д. Д. Гойченко [127], які максимально об'єктивно і без зайвого популізму донесли справжній зміст суспільно-політичних і карально-репресивних подій в УРСР за період із 1925 р. і до 30-х рр. ХХ сторіччя.

Для виконання поставлених завдань, на наш погляд, необхідно приділити належну увагу історико-правовому аналізу загальної соціальної картини. Відтак погляди науковця мають бути зосереджені на науково-правовому розборі економіко-соціальних факторів, якими обумовлювалося вагоме поширення злочинності серед дітей.

Туркало К. Т., який свого часу був засуджений у справі «Спілка визволення України», у праці автобіографічного змісту провів всебічний та ідеологічно незаангажований правовий аналіз процесів українізації правоохоронних органів середини 20-х років ХХ ст. [128].

Додатковим кроком, на наше переконання, для розв'язання наукової задачі є історико-правовий розбір криміногенної ситуації на теренах України, передусім на землях Луганщини та Донбасу.

Знаний український вчений Ю. Я. Касьяненко, що присвятив власне життя розвитку юридичної бібліографії, біографістики та енциклопедичної справи, впорядкував нормативно-правові акти радянсько-української влади.

Відтак він створив виняткову джерельну базу для дослідження призначення, напрямків діяльності та політико-соціальне спрямування державного механізму у векторі викорінення не лише української національної ідеї, а й щодо повного знищення сутності українства. Ілюстрацією цього є «Збірник законів та розпоряджень робітничо-селянського уряду України. Енциклопедія історії України» [129].

Протягом першого року видавався російською мовою під назвою «Собрание узаконений и распоряжений Рабоче-Крестьянского правительства Украины»; з 1920 – російською і українською мовами. У 1920–21 рр. видання українською мовою мало назву «Збір законів і розпоряджень Робітничо-Селянського уряду України і уповноважених РСФРР»; у 1922–28 рр. – «Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України»; з 1929 по березень 1936 – «Збірник законів та розпоряджень Робітничо-Селянського уряду України». В різні роки виходив з різною періодичністю [130].

Наукова спадщина В.П. Філонова розкриває методику дослідження злочинності у промислових містах, у тому числі на Донеччині і Луганщині [131, с. 9-34; 132].

А.О. Климов, аналізуючи соціально-правову ситуацію на Донеччині, зазначає, що зміцніла в умовах непу адміністративно-бюрократична система в середині 1920-х років повела боротьбу з власним народом, особливо інтелігенцією. При цьому, була започаткована практика, коли в площину судових процесів переводилися політичні процеси, наприклад, справа проти «економічного шпигунства» тощо [133, с. 194].

Д. П. Фіолевський у своєму науковому доробку ретроспективно, окрім іншого, характеризує правоохоронну діяльність як інструмент впливу управнених державою органів та їх посадових осіб щодо захисту, охорони та відновлення конституційних прав і свобод законними засобами та способами [134; 135; 136].

Значний історико-правовий пласт у формування джерельної бази дослідження знаходимо у науковому доробку академіка НАН України

Ю.С. Шемшученка і академіка НАПрН України О.В. Скрипнюка.

Узагальненим посиланням до першоджерел, обраних в обґрунтування теми нашої наукової розвідки, наводимо цитування з їх спільної статті «Незалежність України 1991 року: ретроспектива факторів проголошення та початкового етапу суверенізації держави». Оцінюючи масштаби карально-репресивного впливу органів юстиції, прокуратури, пенітенціарної служби і радянської міліції на знищення української національної ідеї, науковці зазначають: «Політика керівництва СРСР щодо України полягала в цілеспрямованих діях на знищення України як етнополітичної цілісності та українського народу як носія національної свідомості. Головний удар більшовицький режим скерував проти національної інтелігенції як носія ідентичності. Під час більшовицького терору 1918–1923 рр. були знищені сотні відомих діячів культури. На початок 1930-х років в Україні було заарештовано та здебільшого розстріляно або відправлено в концентраційні табори десятки тисяч представників інтелігенції. Насамперед терор спрямовувався проти провідників політики українізації, яку почали згортати на початку 30-х років. У цей період також цілеспрямовано були знищені тисячами унікальні пам'ятки культової архітектури в Києві, Чернігові, Переяславі, Новгород-Сіверському та інших містах. До 1937 р. була знищена Українська автокефальна церква. У 1937–1938 рр. спалах репресій охопив партійний і радянсько-господарський апарат України. Після обезголовлення української нації нищівного удару завдано по самому чисельному носію української ідентичності – селянському класові. У результаті штучно організованого тоталітарною владою голодомору в 1932–1933 рр. було знищено від 7 до 10 мільйонів селян» [137, с. 5].

Пояснення ситуації щодо причин та умов на напрямі провадження тотального геноциду українства і національної української ідеї знаходимо у доробку колективу науковців, серед яких Ю.С. Шемшученко, І.Б. Усенко, Б.М. Бабій. Вчені висловлюються про те, що у кінці 20-х та на початку 30-х рр. XX ст. юридична освіта УСРР-УРСР перебувала у кризовому стані. В республіці не було жодного юридичного навчального закладу. На межі повного

занепаду здійснювалась підготовка спеціалістів із середньою юридичною освітою [138, с. 15].

З висловленого судження робимо висновок, що при застосуванні заходів репресивно-карального характеру на Донеччині і Луганщині взагалі не розглядалося питання дотримання законності чи конституційних прав людини, оскільки правові рішення приймалися особами, які не мали юридичної освіти.

Отже, застосований у роботі комплексний підхід до вирішення наукових завдань сприятиме повномірному процесу застосування обраного нами методологічного інструментарію. Авторський діалектико-правовий, історико-правовий та компаративний аналіз надрукованих матеріалів за темою дослідження забезпечить проведення системної оцінки практичного досвіду, накопиченого в процесі розвитку, та вдосконалення правової системи, спрямованої на захист прав людини.

Використана в дисертаційному дослідженні джерельна база дозволить більш повно і ґрунтовно проаналізувати весь спектр завдань наукової розвідки та в повній мірі розкрити тему роботи.

1.2. Методологія наукового пізнання проблеми

Переходячи до етапу вирізнення методологічного інструментарію і теоретико-правового аналізу понять і категорій, що виступають історико-правовим і логічним підґрунтям наукового дослідження, формуємо його у спосіб, який би забезпечував максимально ефективний, об'єктивний і логічний етап у виконанні наукового завдання цієї розвідки.

Опрацьований автором масив офіційних і наукових джерел показав, що обраний предмет наукового розроблення відзначається низкою особливостей, які набувають глибокого історико-правового і науково-теоретичного змісту з огляду на міждисциплінарний характер, малодослідженість та індивідуалізацію наукових підходів до тлумачення як обраного історичного періоду, так і правової оцінки діяльності органів юстиції.

У зв'язку з цим нами застосовуватимуться класичні інструменти методологічного дослідження з урахуванням історико-правового (спеціалізованого) спрямування наукової розвідки. Обраний підхід, на наше переконання, забезпечить проведення усестороннього теоретико-правового аналізу діяльності судових, правоохоронних органів, органів юстиції, що мало місце в 1920-1930 рр. на територіях східних областей України.

Ми вважаємо, що проведений авторський історико-правовий аналіз конституційно-правових засад створення і діяльності органів юстиції і правопорядку в досліджуваний період і на конкретних територіях України сприятиме всебічному розкриттю внутрішньої структури і природи предмета пізнання, а також пояснить логіку дій представників карально-репресивного апарату у сфері придушення будь-яких проявів національного самоусвідомлення мешканців зазначених територій.

На думку С.О. Жувака, у цьому є цінність історико-теоретичного підходу, бо саме історико-теоретичний аналіз дає вичерпне бачення щодо природи й логіки предмету пізнання. Це, як зазначає науковець, «об'єктивна основа методологічних рішень» [139, с. 45]. Ми погоджуємося з висловленим судженням, адже, як зазначали дещо вище, дане дослідження проводиться в умовах трансформації суспільної свідомості, переоцінки і переосмислення історичного спадку радянського карально-репресивного режиму.

О.В. Турчак, досліджуючи Універсали Богдана Хмельницького, зазначає, що сучасна історико-правова наука характеризується переходом від ідеологічно заангажованої й політизованої суспільно-політичної концепції до нових теоретико-методологічних і нормативно-правових конструкцій, адекватних уявлень і трактувань суспільних явищ: характеризується різноманітними підходами до вивчення історичного процесу та відмінними оцінками правової бази історичного минулого, сучасним розумінням історичних реалій та їх оцінок [140, с. 31].

У зв'язку з наведеним, а також з урахуванням того, що наше наукове завдання покладається в конкретні часові межі, підібрання методологічного

інструментарію має відповідати тим науково-теоретичним й історико-правовим особливостям, які найбільш повно розкриватимуть антигуманну сутність репресивно-карального змісту діяльності державно-владного механізму упродовж обраного періоду дослідження.

Саме тому для реалізації авторського задуму поряд з класичним методологічним інструментарієм буде здійснено виокремлення специфічних прийомів фахового науково-правового аналізу конкретних історичних фактів, про що йшлося в огляді історіографічної і джерельної бази. Такий підхід є визначальним у процесах аналітико-правового й історико-правового оцінювання фактів, притаманних досліджуваному періоду.

На думку Ю. Д. Кунєва, належне опрацювання методологічного інструментарію, який є необхідним для реалізації наукового пізнання, є вирішальним питанням для достеменного та повного визначення об'єкта пізнання [141, с. 118].

У контексті зазначеного зосереджуємо увагу на результатах наукових досліджень загального характеру, якими подано мультиспектральні аспекти у застосуванні методологічного інструментарію. Серед таких вчених називаємо В. Андрійчука, С. Гусарєва, М. Кельмана, О. Зайчука, Н. Оніщенко, О. Тихомирова [142; 143; 144; 145; 146; 147; 148; 149] (загальні питання методології); С. Важинського, Я. Гаращенко, А. Грабченка, С. Кудіна [150; 151; 152; 153], В. Федоровича, Т. Щербака, Г. Гребенькова [154; 155; 156], М. Кельмана [157; 158], В. Ковальського [159], Г. Миронова [160], Л. Петрову [161], М. Страхова [162], В. Сухоноса [163], В. Філюшина [164] (визначення та класифікація методів наукового пізнання, розробка проблеми, застосування синергетичного методу при проведенні історико-правових досліджень); Ю. Сурміна, В. Бакуменка, А. Краснейчука, А. Кучука [165] (поняття методології у сфері державного управління) та ін.

Проте, саме механічне перенесення апробованого методологічного інструментарію на вирішення завдань даного дослідження не може бути прийнятним з огляду на теоретико-правові та історичні особливості

провадження карально-репресивної діяльності як органами юстиції, прокуратури, НКВС-МВС, так і роль окремих представників цих структур на територіях східних областей України. Складність нашого пошуку обумовлюється також тим, що дослідження здійснюється з нових, конституційно означених підходів в період незалежності України.

Така позиція виводить отримані авторські результати на рівень переоцінювання історико-правового значення наслідків примусового переселення українського населення на території східних регіонів України, а також провадження офіційної державної політики на напрямку викорінення будь-яких проявів національної самобутності чи народного єднання.

У контексті сказаного доцільними є судження згадуваного вище О.В. Турчака про те, що для сучасної науки історії українського права та держави характерним є перехід від ідеологічно заангажованої й політизованої суспільно-політичної концепції до нових теоретико-методологічних і нормативно-правових конструкцій [166].

Розпочинаючи відбір методологічного інструментарію для обґрунтування авторських висновків у цій роботі, ми звертаємося до відомого наукового доробку, в якому науковці подавали своє розуміння формуванню та систематизації якісних інструментів наукового пошуку для розв'язання конкретного наукового завдання.

Отже, з урахуванням наведеного, звертаємося до класичних тлумачень основоположних термінів наукової розвідки, а саме сутності поняття «методологія», «метод», «теорія».

У контексті формування методологічної бази дослідження серед іншого виокремлюємо наукові підходи до розуміння цього процесу, оприлюднені колективним доробком А. Я. Баскакова і Н. В. Туленкова. Відтак згідно класичного тлумачення поняття «метод» (з грец. *methodos* – спосіб пізнання) означає спосіб функціонування суб'єкта, шлях до будь-чого.

Метод – це спосіб, шлях до пізнання об'єктивної дійсності, система прийомів і засобів, що врегульовують пізнавальну та практичну діяльність

людей. Метод – система сукупності принципів, прийомів, розпоряджень, правил та вимог, а також способів і норм пізнання та дії, що зобов'язані зорієнтувати суб'єкта пізнання на вирішення визначеного науково-практичного завдання), науковці подають тлумачення поняттям «методологія», «теорія», «метод».

За твердженням вчених, «методологія» – це учення щодо системи методів наукового пізнання, учення щодо застосування принципів, категорій, законів діалектики і науки відносно процесу пізнання і практики на користь узяття нових знань; термін «теорія» відрізняється від понять «метод» і «методологія». Ключові відмінності теорії та методу полягають:

- по-перше, теорія – це результат минулої діяльності щодо наукового пізнання, метод – первинний пункт і передумова пізнавальної діяльності у подальшому;

- по-друге, визначальні функції теорії – пояснення і передбачення (з метою пошуку істини, відкриття законів, з'ясування причини), а методу – регуляція й орієнтація суб'єкта пізнання щодо здобуття нових знань;

- по-третє, теорія – це система ідеальних образів, що відбивають суть, закономірності об'єкта пізнання, а метод – система правил, регулятивів, розпоряджень, які виступають як знаряддя наступного пізнання та перетворення реальної дійсності;

- по-четверте, теорія цілеспрямована, передусім, на вирішення проблеми й вимагає відповісти на запитання, що є цим об'єктом, а метод – передусім, на вияв способів та механізмів дослідження й перетворення об'єкта [167, с.1, с. 17-19].

В. Є. Юринець у навчальному підручнику «Методологія наукових досліджень» зазначає, що «під методологією наукового дослідження розуміють сукупність принципів, засобів, методів і форм організації та проведення наукового пізнання поставленої проблеми». На переконання ученого, методологія «наділена апаратом дослідження, до якого відносять: принципи організації та проведення наукового дослідження; різні методи наукового

дослідження та способи його проведення; понятійно-категоріальну основу наукового дослідження, зокрема: актуальність, проблематика, об'єкт, предмет, мета, завдання, наукова новизна, евристична цінність, теоретична і практична значущість» [168, с. 7].

П. М. Рабінович визначив методологію «як систему підходів, методів, способів, засобів наукового дослідження». До складу цієї методології, на його погляд, входять: «1) філософсько-світоглядні підходи (матеріалістичний чи ідеалістичний, діалектичний чи метафізичний, визнання чи заперечення об'єктивних соціальних, у тому числі державно-правових, закономірностей та можливості їх пізнання, здобуття істинних знань щодо них); 2) загальнонаукові методи, тобто такі, що використовуються в усіх або в більшості наук (структурний, функціональний методи, сходження від абстрактного до конкретного, формально-логічні процедури і т. ін.); 3) групові методи, тобто які застосовуються лише в певній групі наук (наприклад, тільки у суспільствознавстві застосовується метод конкретно-соціологічного дослідження); 4) спеціальні методи, тобто прийнятні для дослідження предмета лише однієї науки (наприклад, у юриспруденції – це способи тлумачення норм права, своєрідні прийоми узагальнення юридичної практики тощо)» [169, с. 126–127; 170].

Дотримуючись логічного закону достатньої підстави, ми звертаємося до вже апробованого наукового доробку, який присвячений системному історико-правовому аналізу всіх сторін суспільного життя тогочасного СРСР, у тому числі й умов проживання населення в східних областях України. Серед значного масиву даних, яким представлено результати різновекторних досліджень системи органів правопорядку і юстиції 1920-1930 років, мають місце концептуальні монографічні дослідження, авторами яких є:

- представники радянської правової школи: І. Біласа, С. Біленка, М. Єропкина, С. Крилова, О. Косицина, Г. Куманєва, П. Михайленка, О. Малигіна, Р. Мулукаєва, А. Тимченка, А. Чайковського та інших, де досліджені окремі елементи діяльності окремих підрозділів системи НКВС–МВС;

- історики і юристи доби незалежності: С. Білоконь, В. Даниленко, В. Золотарьов, С. Кульчицький, О. Мироненко, В. Пристайко, І. Усенко, Ю. Шаповал, А. Шевченко та інші (досліджували історико-правові аспекти функціонування карально-репресивного механізму на тлі політичної обстановки, а також роль і місце уповноважених органів у провадженні цієї діяльності; В. А. Греченка, І. В. Павловської, І. Д. Коцан, Д.В. Галкіна, О.І. Олійник та ін. – з окремих питань правоохоронної тематики різних періодів існування СРСР.

Відзначаємо також наукові здобутки в окремих сферах історико-правових досліджень, серед яких проблеми кадрового забезпечення органів юстиції, правоохоронних (НКВС-МВС) і суддівських структур, оцінка стану з дотриманням законності в роботі міліції тощо. Серед науковців дані напрямки досліджень представляють І. Андрухів, Л. Бородич, О. Головка, І. Іваньков, Я. Кондратьєв, В. Окіпнюк, О. Олійник, О. Потильчак, А. Француз, Ю. Шаповал, Д. Шевченко, Ю. Шемшученко, О. Ярмиш та ін.

Завдяки дотриманню принципів свободи слова і вільного висловлення наукових поглядів ми отримали можливість проаналізувати науковий доробок представників зарубіжної історичної і правової науки, серед яких З. Бжезинський, Дж. Бурдс, А. Гіль, Р. Конквест, Г. Куромія, Р. Пайпс та інші, хто представив альтернативні офіційній радянській історичній і правовій науці погляди на події в СРСР та роль офіційних правоохоронних структур у реалізації репресивної політики керівництва держави.

З урахуванням вищесказаного методологічна база для нашої наукової розвідки сформована у такий спосіб, щоб максимально повно використати дослідницький потенціал від поєднання загальнонаукових (діалектичного, системного, соціологічного тощо) і спеціально-наукових (компаративно-історичний, компаративно-правовий, спеціально-юридичний (формально-догматичний) тощо) методів пізнання при оцінюванні досліджуваних фактів на засадах об'єктивності та історизму.

Окрім того, в роботі поряд з основними методами дослідження

використано допоміжні інструменти наукового пошуку, а саме історико-правовий, порівняльно-правовий тощо, змістовне значення яких розкриватиметься у міру опрацювання предмета даного дослідження.

На думку В.Л. Федоренко, необхідна для отримання об'єктивного наукового знання методологічна база має здійснюватися через підбір необхідних методологічних інструментів, заснованих на правовій методології загалом, і методології конкретної правничої науки, у межах якої ведеться наукове дослідження, зокрема [171, с. 18-20].

Обираючи історико-правовий вектор дослідження, ми відштовхуємося від оприлюднених науково-теоретичних підходів, у зв'язку з чим мобілізуючу роль залишаємо за філософсько-діалектичним методом наукового пізнання соціальних явищ, який є універсальним для проведення усіх наукових досліджень.

М.О. Теплюк, досліджуючи теоретико-правові проблеми законодавчого регулювання, зазначає, що загальним методом формування правових понять, у тому числі в контексті нашого дослідження, є діалектичний метод наукового пізнання. Діалектика забезпечує адекватне відображення локальних подій, індивідуально-неповторних атрибутів соціально-історичних процесів у світлі загальних соціальних теорій та законів [172, с.11].

У рамках нашої наукової розвідки застосування можливостей цього методу сприяло системному дослідженню окремих аспектів організації НКВС–МВС на території як досліджуваних регіонів, так і України в цілому не ізольовано, а в динаміці її розвитку упродовж двадцяти років минулого сторіччя.

Завдяки цьому ефективному методологічному інструменту ми проаналізували взаємозв'язки та засади взаємодії карально-репресивних органів з іншими державними інституціями, а також надали історико-правову оцінку їх впливу на суспільні явища, які на той час мали місце як в СРСР в цілому, так і в УРСР.

На цьому етапі необхідно звернутися до набору загальнонаукових

методів дослідження, серед яких оберемо низку найбільш ефективних для вирішення завдань цієї наукової розвідки (аналіз, синтез, дедукція, індукція, наукове узагальнення, герменевтичний, системний, функціональний методи тощо).

М.І. Панов визначає процес методологічної розвідки через використання багатоманітних прийомів, зокрема пошук інформації, висунення наукових ідей та гіпотез, опрацювання наукових теорій і концепцій, застосовування формалізованих процедур і дій задля вивчення соціально-правових явищ. До них належать, передусім, спостереження і порівняння, синтез і аналіз, узагальнення та абстрагування тощо [173, с.115].

Метод науково-правового аналізу як підґрунтя для виявлення та авторського розуміння досліджуваних фактів сприятиме розкриттю внутрішньої сутності (взаємозв'язків і суперечностей) процесів становлення, функціонування і особливостей карально-репресивного впливу на суспільні відносини на територіях Донеччини і Луганщини упродовж 20-х – 30-х років минулого сторіччя.

Специфіка об'єкта, предмету і завдань дослідження обумовили особливу роль в роботі (системного) структурно-функціонального методу: завдяки його застосуванню, зокрема, послідовно і предметно показано, як покладання з боку вищої влади на НКВС–МВС нових завдань і функцій стало підґрунтям відповідних змін в організаційній структурі.

З урахуванням того, що системний (структурно-функціональний) метод є одним з найважливіших способів дослідження управлінських явищ і процесів, обраний нами об'єкт наукового розроблення, яким є суспільно-правова ситуація на Донбасі в 20-30-х роках минулого сторіччя, позиціонується як складне історико-правове явище. Завдяки можливостям даного методу ми розділяємо це складне явище на структурні елементи, що сприятиме вивченню зв'язків між ними, виокремленні характерних специфічних особливостей, функцій тощо, які за своєю сутністю мають завданням виконання вольових рішень апаратом державного примусу у сфері утвердження політики

тоталітаризму та залякування населення.

У контексті зазначеного доцільно висловитися стосовно синергетики, однією з основних задач якої є дослідження законів організації, виникнення упорядкованості. Для цього суспільно-правового явища характерним є нове ставлення до проблеми цілого та частини, що засвідчує про необхідність системного аналізу об'єктів.

С.В. Ясечко, досліджуючи синергетичний підхід до вивчення приватного права, зазначає, що використання досягнень синергетики у правничій науці надає спроможність аналізувати правові явища нетрадиційно, зокрема, як складні системні утворення, сталість яких залежить від ступеню їх відповідності суспільним потребам, а генеза відбувається згідно з певними закономірностями, що можуть бути використані для реалізації завдань щодо прогнозування й оптимізації. Відтак дослідження правових систем і правових явищ узагалі з позиції синергетики розуміється не лише можливим, а й необхідним задля забезпечення подальшого розвитку правничої науки [174, с.109].

Більш глибоке застосування системного методу, у тому числі синергетичного підходу, прослідковуватиметься за результатами впливу інших методологічних інструментів.

Метод герменевтики допоміг виявити сутність правових норм, здійснити авторське тлумачення історичних подій і явищ, якими, по-перше, врегульовувались організація та діяльність органів НКВС–МВС, по-друге – забезпечувалося досягнення покладених цілей керівництвом СРСР і УССР–УРСР одночасно на напрямках протидії злочинності і придушення супротивних радянській ідеології думок і настроїв у суспільстві.

Такий підхід забезпечив достатній рівень теоретико-правового та історико-правового аналізу змістовного наповнення архівних документів, монографічних видань, друкованих матеріалів та інших наукових праць.

У зв'язку з тим, що отримані результати філософсько-діалектичного методу показали певний рівень упорядкованості організаційно-управлінської і

правоохоронної діяльності з боку держави, ми послуговуємося можливостями логічного методу.

Завдяки прокладанню мисленнєвих зв'язків між явищами і процесами у сфері правопорядку і юстиції в 1920-1930 роках на Донеччині і Луганщині, ми отримаємо нове аналітико-синтезоване знання як підсумок опрацювання інформаційного масиву даних для більш глибокого і всебічного пізнання і відтворення об'єкта, який досліджується.

Підтримуючи судження про те, що логічні методи є головними і необхідними засобами пізнання юридичних явищ і подій, подальше методологічне розроблення піднятої проблематики здійснюватимемо за допомогою інших методологічних інструментів, які структурно входять до цієї об'єднуючої категорії (логічні методи). Говоримо про аналіз, синтез, абстрагування, ідеалізацію, узагальнення, дедукцію, індукцію, аналогію, екстраполяцію, моделювання, гіпотезу.

Застосування правового (у значенні логічного) аналізу як методологічного прийому надасть можливість уявно розчленовувати досліджуваний об'єкт на складові елементи (юстиція, НКВС-МВС, прокуратура тощо), що сприятиме більш повному розумінню глибинних процесів, які на практиці набули карально-репресивного характеру не тільки на територіях східних областей УСРР (УРСР), а й по всій країні.

На думку О.В. Крушельницької, аналіз – це спосіб наукового дослідження, що полягає в поділі складного явища на складові. Він передбачає поділ об'єкта на частини з метою їх окремого вивчення. Такими частинами можуть бути певні матеріальні елементи об'єкта або його властивості, ознаки, зв'язки тощо [175, с. 69].

Завдяки логічному аналізу ми сподіваємося досягнути авторської оцінки істинності або хибності оприлюдненого наукового доробку, висловлювань окремих науковців щодо конкретних історико-правових явищ, а також здійснення авторської логічної експлікації (пояснення, уточнення) категоріально-понятійного апарату, який обґрунтовує це знання, підтверджує

відсутність суперечностей між дефініціями і тлумаченнями однотипних правовідносин.

М.Д. Пленюк визначає синтез як дослідження явища загалом на основі поєднання пов'язаних між собою елементів у єдине ціле. Синтез дає змогу узагальнити поняття, закони й теорії.

Оцінюючи значення цього методологічного інструменту дослідження, вчений вказує, що завдяки поєднанню можливостей наукового аналізу і синтезу прокладається шлях від абстрактного до конкретного і тісно пов'язаний із цими методами. Такі методи існують тільки разом, як два моменти одного цілого [176, с. 90].

Можливості синтезу як методологічного інструмента забезпечать мисленнєве поєднання отриманих в результаті логічного аналізу (роз'єднання, поділу) окремих елементів конкретних історико-правових явищ, визначення спільних засад їх взаємодії як цілісного карально-репресивного механізму, тобто з формально відокремлених складових, яким є юстиція, НКВС-МВС, прокуратура, адвокатура тощо вивести образ цілісного державно-владного утворення з каральними функціями.

Саме завдяки дослідницьким якостям цього методологічного інструмента буде обґрунтовуватися авторське бачення сутності тогочасних законів, визначатимуться внутрішні механізми і закономірності функціонування радянської карально-репресивної системи.

Застосування методологічних прийомів аналізу і синтезу сприяло коректному формуванню методології для цієї наукової розвідки в цілому, а також джерельної бази та історіографії дослідження.

Метод логічного абстрагування (абстракція) буде застосований для вивчення суспільних і правових явищ з метою виявлення їх специфічних ознак, форм взаємодії, а очікуваний результат - це певне знання, яке набуватиме якісних характеристик понять, категорій, суджень, а також ідей, закладених в авторських висновках.

Як зазначає Л.М. Токарчук, метод абстрагування – це логічне

виокремлення конститутивних атрибутів від неістотних, другорядних. При дослідженні об'єкту виокремлюються та відображаються лише конститутивні атрибути, факти, які дають змогу вирізнити властивості об'єкта, розпізнати його від інших об'єктів подібного типу [177, с. 105].

Дотримуючись функціональної сутності методологічного інструменту «абстрагування», ми відійдемо від конкретних прикладів здійснення карально-репресивної діяльності органів юстиції, правосуддя і правоохорони, поширивши отримані в результаті аналітико-синтетичної роботи висновки на загальний стан дотримання законності в СРСР та на українських землях. З цією метою ми опрацюємо законодавчі, підзаконні акти та галузеві документи, що слугували підґрунтям для повсякчасного посилення репресивного тягара на тогочасне суспільство.

Застосування можливостей «ідеалізації» як інструмента дослідження надасть можливість більш повно оцінити з позицій дотримання прав і свобод людини і громадянина на підставі створення ідеалізованого об'єкту, яким на той час були соціалізм і комунізм.

Разом з тим, саме висновки від таких дослідницьких дій виведуть з «тіні» справжню сутність радянської правоохоронної системи: під гаслами любові до народу, проголошення вічної дружби між народами СРСР фактично здійснювати геноцид, насамперед знищувати українців фізично і морально.

Наше дослідження не матиме належної наукової цінності без використання можливостей наукового узагальнення, тобто створення такого історико-правового підґрунтя, яке б сприяло переходу від розуміння проблематики конкретних регіонів України (східні регіони України 1920-1930 років) до значно ширших масштабів, наприклад, наукової та історико-правової оцінки ситуації з дотриманням прав людини в Україні в цілому та в колишньому СРСР.

Завдяки цьому інструменту наукового дослідження, тобто процесу ототожнення, ми матимемо можливість створити історико-правове підґрунтя для формування відповідних гіпотез, теорій тощо.

Застосовуючи дедукцію та індукцію як логічні методи наукового пізнання, ми отримаємо об'єктивні відомості про справжні результати практичного впровадження у діяльність радянських правоохоронних і судових органів репресивних методів викорінення українських національних рис.

Ці методологічні інструменти, будучи за своєю внутрішньою природою органічно взаємопов'язаними, забезпечать у рамках нашого дослідження пошук потрібного матеріалу для узагальнення, а відтак й отримання нових авторських висновків.

Застосовуючи метод виведення (дедукції), узагальнюючою і найбільшою за обсягом поняття категорією пропонується обрати юридичну науку, яка, на думку багатьох дослідників, є відносно розвинутою системою впорядкованих знань щодо державно-правових явищ, закономірностей їх буття та розвитку. Системоутворюючими частинами цієї науки виступають: наукові гіпотези, правові ідеї й теорії (в т. ч. спеціальні теорії), концепції, методи, методики і принципи наукового пізнання, правові інститути, норми і юридичні конструкції, факти і явища правової дійсності. Як галузь своєрідних знань правнича наука має притаманну їй упорядковану систему взаємопов'язаних і взаємообумовлюючих понять і категорій, які за внутрішнім змістом визначаються предметом цієї науки і одночасно забезпечують логіко-юридичну організацію знань у сфері права і держави [178].

Використовуючи напрацьований нами певний масив наукового матеріалу та створивши стійку емпіричну базу, дедукція сприятиме виведенню нових авторських теоретичних висновків і узагальнень, адже цей логічний прийом має за мету побудову найбільш досконалих наукових об'єктів. За використання цього логічного інструменту ми зможемо вивести конкретні узагальнення щодо досліджених закономірностей, тобто скористаємося можливостями індуктивного методу наукового пошуку.

Аналогія як інструмент наукового дослідження забезпечуватиме належну ефективність пізнавального процесу завдяки його природі мати здатність переносити якісні характеристики з конкретного історико-правового

явища на групу однорідних явищ. У даному випадку ми прокладаємо такі зв'язки між загальним станом державно-репресивної діяльності в СРСР на конкретні регіони, зокрема, Донбас. За таких умов з великою вірогідністю можемо стверджувати, що карально-примусові заходи, які проводилися в 1920-1930 роки в цілій країні, мали місце і на обраних нами для дослідження територіях.

Л. Бойко-Бойчук у ході соціально-політичних досліджень висловлюється щодо того, що метод аналогій доречно використовувати на етапі пошуку подібних рішень проблеми. Він допомагає генеруванню ідей, заохочуючи творче мислення та спонукуючи проектанта до пошуку аналогій у інших галузях науки та практики. Водночас, метод не дає підготовлених вирішень проблеми чи завдань, що постали перед дослідником, адже не зважає на унікальності та специфічності кожної системи [179, с. 76].

Результати, отримані завдяки застосуванню загальнонаукових методів дослідження, вимагають додаткового аналізу спеціально-науковими методами, якими є, окрім інших, галузево орієнтованих інструментів, компаративно-історичний, компаративно-правовий, спеціально-юридичний (формально-догматичний) тощо.

Для надання нашому дослідженню необхідного рівня теоретико-правового наповнення обраний методологічний інструментарій уможливить більш повне і структуроване вивчення цілісного історико-правового явища, яким є пролонгований у часовому вимірі стан викорінювання національної самосвідомості і самобутності в усіх народів СРСР.

Цей процес відбувався шляхом застосування карально-репресивного апарату, вихолощування етнічних особливостей та формування неприродного статусу – радянська людина. Для вирішення цього наукового завдання ми залучаємо також дослідницький інструментарій філософії, правової науки, історії, логіки тощо.

Компаративний метод як засіб провадження історико-порівняльного аналізу слугуватиме для виявлення загальних закономірностей, особливостей

становлення і розвитку карально-репресивних органів юстиції і правопорядку в східних областях України у різні періоди.

Порівняльно-правовий метод дослідження у поєднанні з формально-юридичним створить належне підґрунтя для аналізу нормативного забезпечення правової складової, чим регламентувалась організація та діяльність НКВС–МВС.

Розкриваючи дослідницьке значення порівняльно-історичного методу, О. В. Бабкіна, К. Г. Волинка вказують, що згаданий метод ґрунтований на співставленні відмінних державних і правових систем, окремих державно-правових інститутів з метою вияву спільного і відмінного між ними [180].

Для більш ефективного використання системи прийомів, на основі порівняння яких надається можливість виявити подібні та відмінні ознаки між досліджуваними правовими явищами (порівняльно-правовий метод), використаємо форми діахронічного, синхронічного, внутрішнього, зовнішнього, нормативного, функційного порівняння.

Д.А. Шигаль, досліджуючи проблематику розмежування понять порівняльного, порівняльно-історичного, порівняльно-правового та історико-правового порівняльних методів, зазначає, що поява даних спеціально-наукових методів була викликана, передусім, бурхливим піднесенням науки, що у XVIII – XIX століттях привело до її розподілу на доволі розрізнені галузі знання [181, с. 829].

На думку М.І. Панова, догматичний метод дозволяє визначити логічну обґрунтованість та відповідність побудови правових норм, юридичних конструкцій та інших нормативних утворень кримінального права законам і правилам формальної логіки [182, с. 31].

Формально-юридичний метод сприятиме дослідженню зв'язків між внутрішнім змістом і реальною сутністю державно-правових інститутів і суспільних явищ, які містили обов'язкові правила поведінки в суспільстві. Завдяки можливостям цього методу ми проаналізуємо глибинні процеси правоутворення з огляду на їх особливості упродовж досліджуваного періоду

на східних територіях України.

Висловлюючи авторські висновки і узагальнення щодо соціально-правових і економічних наслідків застосування радянськими органами легітимізованого репресивного апарату, ми намагаємося максимально об'єктивно оцінювати всі досліджені історико-правові явища, а також матеріальні свідчення (документи, нормативно-правові акти органів державної влади і правопорядку, результати дослідницьких розвідок, здійснених представниками історичної і правової науки).

Логічним зв'язком для вирішення даного завдання є поєднання загальнонаукових і спеціально-наукових методів дослідження, зокрема критично-компаративного й структурного аналізу як підґрунтя для порівняння й авторського теоретико-правового оцінювання різноманітних поглядів відомих дослідників вітчизняного права та історії. Такий підхід, на наш погляд, сприятиме більш глибокому розумінню внутрішніх зв'язків між формально легітимними заходами з боку представників органів юстиції і правопорядку, а також екстраполювати ці висновки на події, які мали місце в 1920-1930 роках на східних територіях України, визначити закономірності і тенденції на напрямку утвердження тоталітарного режиму в СРСР.

Метод екстраполяції, маючи природну властивість внутрішньо відповідати якісним характеристикам аналогії (аналогія права, аналогія закону), індукції та узагальнення, перебуваючи з ними у діалектичному взаємозв'язку, демонструє змогу зробити авторський науковий прогноз щодо подальшого наукового і практичного значення результатів даного дослідження.

Оцінюючи евристичне значення екстраполяції для нашого дослідження, доцільно навести оприлюднені наукові погляди на цей методологічний інструмент. Екстраполяція як методологічний інструмент уможливить на підґрунті отриманої емпіричної бази дослідити результати впливу на свідомість мешканців східної України карально-репресивних заходів з боку органів безпеки, робітничо-селянської міліції, суду тощо, а також надати історико-правову оцінку тим суспільним явищам, які мали місце після засудження

культу особи та в умовах послаблення правозастосувального тиску в цілому.

Метод наукового моделювання використано як інструмент пізнання уже оприлюдненого доробку і виявлення нових фактів, якими обґрунтовуватимуться наукові здобутки.

Створюючи в межах часових рамок досліджуваного періоду уявну модель насправді гуманістичного суспільства, ґрунтуючись на реальних історичних подіях та теоретико-правовому аналізі офіційних документів, ми подамо в новому ракурсі сутність внутрішньої державної політики на прикладі окремо взятих східних регіонів України.

Гіпотеза як метод методологічного дослідження набуває для нашої дослідницької роботи великого значення, оскільки дає змогу висловити авторські припущення щодо оцінки історико-правових особливостей аналізованого періоду.

Послуговуючись можливостями цього інструменту, ми зможемо обґрунтовано зробити певні припущення щодо гіпотетичного розвитку соціально-політичної і правової ситуації у 1920-1930 роках при умові реального наповнення людино орієнтованими діями тих партійних документів, які на практиці виконали карально-репресивну функцію.

Особливого значення набуває цей методологічний інструмент завдяки закладеній у ньому правовій дуалістичній природі: використовується як метод наукового дослідження і як метод криміналістичного розслідування.

Об'єктивність основної гіпотези, її перевірки методологічними інструментами набуває особливого значення у зв'язку з тим, що інтегративний метод дослідження права в цілому, виконуючи об'єднувальну функцію, забезпечує повноту вивчення як виокремлених економіко-правових і соціальних явищ в конкретні історичні періоди. Він включає в себе розгалужені за сферою застосування методологічні можливості для виконання інших завдань. Такими є цілі щодо пізнання людини як учасника соціально-правових явищ, інституційних феноменів і процесів, їх міжгалузевих зв'язків.

Для нашої наукової розвідки цариною застосування даного

методологічного інструменту є вся політико-соціальна і правова система Союзу РСР, насамперед територій сходу України, досліджувана крізь призму деструктивного впливу карально-репресивних методів не тільки на конкретні верстви населення держави і регіонів, а й на більш широке коло суспільних відносин – українські національні самобутність та ідентичність.

Засоби, які включають у собі інтегративний та аксіологічний методи, широко апробовані при авторському історико-правовому аналізі значного масиву документів, у тому числі законодавчих актів як СРСР, так і УРСР, нормативних документів вищих органів державної влади СРСР та УРСР, підзаконних відомчих нормативних актів НКВС–НКДБ–МВС–МДБ СРСР та УРСР та інших документальних джерел періодичних та довідкових видань, збірників документів, де висвітлені різнобічні аспекти діяльності системи НКВС–НКДБ– МВС–МДБ. Інформативними, на наш погляд, в ракурсі досліджуваної тематики є збірники документів «Луб'янка. ВЧК–ОГПУ–НКВД–НКГБ–МГБ–МВД–КГБ 1917–1960 [183].

Розцінюючи наукову вагомість аксіологічного методу, С.А. Калінін зазначає: «Як учення про цінності, взяте у контексті світоглядного розуміння людини, аксіологія дозволяє характеризувати ієрархію цінностей, що склалися стосовно конкретного світогляду й антропології, описувати їх зміст стосовно конкретної цивілізації, взятої у певному історичному часі» [184, с. 270].

Коментуючи наведені судження, посилаючись до методологічних інструментів (історизму, аналізу, синтезу, екстраполяції), ми припускаємося думки про те, що всі «моральні і правові межові знаки» відіграють надважливу роль у становленні соціально-правового статусу всіх членів суспільства незалежно від гендерного типу.

Особливість кожного суспільно-політичного і економічного ладу полягає у тому, наскільки вони готові реально продемонструвати декларовані цінності у питаннях людяності.

Статистичний метод сприятиме отриманню достатнього фактичного наповнення офіційною інформацією подальші розділи роботи для

обґрунтування авторських висновків про результати застосування карально-репресивних методів та заходів процесуального примусу у ході виконання завдань органами, підрозділами і військовими формуваннями НКВС – МВС.

На переконання В. Є. Кириченка, неможливо лиш єдиним методом охопити предмет будь-котрого історико-правового дослідження в усій його повноті; лише їх інтегрована сутність, яка утворює методологічну основу, дає змогу вирішити поставлені завдання дисертаційного дослідження [185, с. 54].

Також варто звернути увагу й на методи правоохоронної діяльності, адже вони тісно пов'язані із методами дослідження проблеми, поставленої у даній дисертації. Так, правоохоронна (правозахисна) діяльність у широкому значенні уявляється будь-якою діяльністю, що націлена на забезпечення прав і свобод людини в межах, визначених і закріплених у міжнародно-правових актах. Така оцінка правоохоронної діяльності набуває принципового і надважливого значення, оскільки забезпечує об'єктивну основу для розгляду та дослідження конкретного виду правоохоронної діяльності. Як зазначає В. Г. Фатхутдінов, «природа та сутність методів управління визначається природою та сутністю об'єкта управління. Базуючись на цьому методологічному принципі, можливо виділити три основні методи соціального управління: а) матеріально-організаційний; б) переконання; в) примус» [186, с. 30].

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1

1. Для нашого дослідження процес історико-правового аналізу наукових джерел і нормативних актів, на той час чинних, і прийнятих у період 20-30 років у сферах утвердження тоталітарної системи державного правління та зміцнення соціалістичної законності, має вирішальне значення. Опрацьована історіографічна база юридичної спадщини показала, що з боку науковців не здійснювалися потуги вивести юридичну науку за межі політико-правових «соціалістичних і комуністичних кліше», що відіграло деструктивну роль при тлумаченні основоположних категорій як у науковому середовищі, так і при

практичному застосуванні у сфері юстиції і правової охорони.

Досліджуючи особливості діяльності представників юридичної і правозахисної галузей у визначений період на територіях Східної України, виведено окремі авторські висновки і узагальнення щодо відповідності трактування і розуміння науковцями радянської доби ключових понять правової науки аксіоматично доведеним дефініціям, які застосовувалися закордонними науковцями при незаангажованому вивченні аналогічних процесів, і покладали перед собою такі ж завдання.

2. Здійснений історико-правовий аналіз чинної на той час нормативної бази показав чітку державну лінію, спрямовану на викорінення будь-яких елементів національної ідентичності в усіх народів, що населяли СРСР. Насамперед це стосувалося насильницькі переміщених осіб із західних та інших регіонів України на Донбас. При цьому методи і форми придушення національної української ідеї, які застосовувалися представниками органів юстиції, суду, НКВС-МВС, прокуратури набували дещо видозміненого вигляду, з урахуванням територіальних і ментальних особливостей прибулих мешканців.

Разом з тим, досліджений науковий доробок з питань теоретико-правової оцінки ситуації у сфері юриспруденції, а також виокремлені нормативні документи різних інстанцій та рівнів (державний, регіональний, місцевий), показав, що окремі науковці в дуже обережній формі все ж таки зробити спроби наблизити юридичну науку до класичних канонів, що об'єктивно існували поза межами впливів інструментів тоталітарного «соціалістичного правопорядку».

Реалізуючи завдання цього дослідження, ми зосередилися на виокремленні та історико-правовому аналізі ключових елементів системи знищення людей на територіях Східної України, а також встановленні окремих аспектів діяльності органів суду, прокуратури, НКВС-МВС, юстиції, що дозволить зробити авторські висновки щодо практичних проявів карально-репресивних форм впливу на стан дотримання правопорядку в суспільстві.

3. З метою забезпечення достатнього фахового рівня цієї наукової розвідки визначено систему методологічних засад дослідження. Обираючи діалектичний метод як основний інструмент історико-правової оцінки результатів застосування компетентними органами СРСР заходів репресивного впливу на стан формування «радянської правосвідомості» на теренах Східної України в 1920-1930 роках, ми заручаємося комплексним методологічним супроводженням. Такий авторський підхід дозволив органічно поєднати загальнонаукові і спеціально-наукові методи дослідження, що сприяло більш повному розкриттю завдань наукової розвідки.

Обраний систематизований підхід, ґрунтований на засадах універсальності окремих методологічних інструментів, сприяв глибокому фаховому дослідженню глибинних процесів всередині суспільства, результатом яких, як показує досліджена наукова і документарна база, стало фізичне винищення не тільки наукової спільноти, а й значної кількості практичних працівників, які не погоджувалися з карально-репресивною системою насаджування радянського (соціалістичного) менталітету.

4. Комплексне застосування історико-філософських, порівняльно-правових та інших інструментів методологічного дослідження створило умови для розкриття внутрішніх зв'язків між досліджуваними явищами як правового, так і історичного характеру, визначення справжньої сутності тих заходів, які, маючи карально-репресивне наповнення, здійснювалися під гаслами розвитку і утвердження демократії і захисту прав людини.

Матеріальним підґрунтям нашого дослідження стала мультиаспектна джерельна база, яка, будучи виокремлена із загального масиву офіційних документів (архівних матеріалів), проаналізована науковцями – сучасниками щодо оцінки місця і ролі органів державного примусу в процесах знищення української національної ідеї та викорінення прагнень до державної самостійності і суверенітету.

Таким чином необхідно підсумувати, що визначені теоретико-методологічні засади даного дослідження у поєднанні з комплексом науково-

методологічних принципів, засобів, методів і прийомів, а також відповідної джерельної бази, є основою для вирішення завдань даної наукової розвідки - фахового і ґрунтового висвітлення основних аспектів діяльності органів юстиції України упродовж 1920–1930-го років.

РОЗДІЛ 2

ПРАВОВЕ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОРГАНІВ ЮСТИЦІЇ У ПРАВООХОРОННІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ

2.1. Нормативно-правові засади діяльності органів юстиції України

Аналіз нормативно-правової бази функціонування органів юстиції УСРР періоду 1925–1930-го років дає змогу визначити правові основи та підстави їхнього функціонування. Також доцільно прослідкувати шляхи утвердження принципів «соціалістичної законності» в діяльності юстиції протягом даного періоду.

СРСР була єдина держава в світі, яка повністю відкинула законодавство попередніх часів. Комуністична ідеологія сформулювала радикальне ставлення взагалі, відкидаючи ідею верховенства права. Натомість, на теренах Радянського Союзу діяли нетривкі принципи революційної моралі та класової боротьби, управлінські розпорядження компартійних органів та державних установ.

Сфера дії закону обмежувалась прийнятим кримінальним кодексом і низкою актів щодо організації державних органів. Цивільний та інші кодекси, дуже примітивні та викривлені, не мали реального значення. Особливо це було характерно для початку 20-х років.

Означуючи статус Української СРР за першою Конституцією Союзу РСР 1924 року В.Д. Гончаренко відзначив, що «в главі десятій Конституції «Про союзні республіки» містилися норми, що регулювали організацію та діяльність у межах території кожної союзної республіки найвищих органів влади та управління (з'їзд Рад республіки, ЦВК, Президія ЦВК, Рада Народних Комісарів, й у тому числі – народного комісара юстиції)» [97, с. 60, 61].

Один із провідних напрямків функціонування органів юстиції полягав у їх нормативно-правовому забезпеченні. Його виконання було доволі складним, з огляду на доволі різнопланову діяльність правоохоронних підрозділів та

завдання, що ставились перед ними радянською владою. Не завжди органи, покликані виконувати місію охорони прав і свобод особи, виконували охоронні функції, частіше вони використовувались як репресивні та каральні інститути Радянської держави.

Значну роль у цьому відігравала радянська кримінально-правова політика, що деформувала суспільство, руйнуючи в ньому основи не тільки права, але й моралі.

Так, особлива частина Кримінального кодексу УСРР 1922 року при формулюванні складів конкретних злочинів цілковито виконувала соціально-політичні завдання більшовиків – захищала їх перебування при владі, вела жорстоку та безкомпромісну боротьбу з будь-якими спробами здійснення посягань на неї, із діями, які могли послабити або похитнути їх всеохоплюючу владу.

У світлі цих завдань здійснювалось визнання тих чи інших діянь суспільно небезпечними, а відтак віднесення їх до категорії злочинних, відбувалося конструювання конкретних кримінально-правових норм, які й визначали відповідальність за конкретні злочини.

«Особлива частина Кримінального кодексу УСРР 1922 року була структурована на підстав родових об'єктів злочинних посягань і включала в себе наступні групи злочинів – державні (контрреволюційні) злочини; злочини проти порядку управління; посадові (службові) злочини; порушення правил про відокремлення церкви від держави; господарські злочини; злочини проти життя, здоров'я, свободи та гідності особи; майнові злочини; військові злочини; злочинні порушення правил охорони народного здоров'я; злочини проти суспільної безпеки та громадського порядку» [66, с. 96].

Неабияке значення у дискусіях із правознавчих питань у період непу посідала концепція так званої «революційної» законності, що сформувалася у 1921-1922 роках. «Революційна» законність була ідеологічним підґрунтям для сталого переходу від «революційної» правосвідомості до звичайної правової системи із стабільними юридичними гарантіями, без котрих неможливим

уявлявся би неп і приватногосподарська діяльність. У результаті цих дискусій вкрай різко зросла роль прокурора як стража «революційної» законності.

«Хоча нез'ясованість поняття «революційна» законність давала можливість протягом усього періоду непу надавати йому різні відтінки для використання у політичній боротьбі, в цілому пов'язані з ним дискусії стимулювали розвиток правового забезпечення» [88, с. 381, 382]. Певним чином це вплинуло на процес формування першого систематичного зібрання діючого законодавства СРСР, що було реалізовано протягом 1926-1927 років.

А протягом 1927-1930 років проводилась значна робота з підготовки Зводу законів СРСР. Однак, у державі диктатури пролетаріату закони були необхідні для захисту інтересів власне самої держави, а швидше – партократії, діяльність усієї системи державних органів, посадових осіб і окремих громадян повинна була спрямовуватись, передусім, на реалізацію цих інтересів. «Людина, її права та свободи із сфери революційної законності вилучалися з самого початку» [19, с. 283].

Вже починаючи з 1920-х років в Радянському Союзі, та УСРР зокрема, почався процес формування досить розгорнутої системи позитивного права, котра хоч і була «ущербною», але все ж на певному юридично-усередненому рівні охоплювала законодавчо-нормативною регламентацією різні сфери життя суспільства.

Якщо на початку 1920-х років домінував принцип утвердження «революційного права» безпосередньо через «пролетарський суд», Надзвичайну комісію, продзагони, революційні трибунали, комітети бідноти – з допомогою всіх засобів більшовицької диктатури.

То в другій половині 1920-х років, в умовах утвердження військово-комуністичної системи влади, ситуація змінилась. На перше місце в державно-юридичному плані вийшли суди, прокуратура, слідчі підрозділи та органи громадського порядку.

Для підтримки існуючої системи влади виявилось, загалом, достатнім того, щоб всі учасники державного та суспільного життя просто суворо

дотримувались радянського законодавства (і негласно зберігалась безперешкодна можливість застосування партійно-державним апаратом революційного права шляхом встановлення режиму репресій, терору, застосування прямого насилля із застосуванням зброї тощо). «Однак, при цьому, запроваджувана судова система й принципи судочинства не дозволяли захистити права в судових процедурах» [60, с. 196].

На теренах колишнього СРСР відмінність між кодифікованими законодавчими актами окремих республік існувала лише формально. Наприклад, кримінально-процесуальні кодекси колишніх республік були скопійовані із відповідного кодексу РСФРР. Це ж стосувалось й переважної більшості інших кодексів. Ці законодавчі акти «відображали насамперед внутрішню політику СРСР в цілому і мали специфічні ознаки, притаманні саме російському праву» [20].

У той же час, в УСРР проводилась активна діяльність над підготовкою пропозицій законодавчого характеру. Помітна роль у цьому процесі належала Народному комісаріату юстиції УСРР.

«Адже згідно з Положенням «Про Народний комісаріат юстиції» саме на цю структуру покладалися функції кодифікації законодавства, публікації законодавчих актів і доведення їх змісту до відповідних відомств, розробка та розгляд законопроектів, тлумачення законів, керівництво правотворчою діяльністю всіх відомств» [15, с. 17].

На XV з'їзді партії, що відбувся у грудні 1927 року, ставилось питання щодо покращення роботи державного апарату, включаючи силові та контролюючі структури. Окремо на цьому з'їзді критики зазнала робота органів юстиції.

Так, з'їзд вказав на необхідність покращення судових органів щодо боротьби з бюрократизмом, притягнення до юридичної відповідальності працівників адміністративного та господарського апарату, винних в злочинній безгосподарності тощо. Також були окреслені завдання радянських судових органів.

Серед іншого, XV з'їзд ВКП (б) ставив завдання посилення виконання радянських законів, покращення та розширення роботи судів. При цьому, як свідчила практика, радянські суди вирішували справи на основі радянських декретів, а при відсутності таких керувались «революційною» совістю та «революційною» правосвідомістю, але не попередніми законами.

Така діяльність не могла забезпечити належну роботу органів юстиції, особливо на місцях. Таких, наприклад, складних, яким був Донбас. Одне із завдань радянських судових органів полягало в більшому наближенні судів та органів юстиції загалом до правоохоронної роботи на місцях.

Поставивши за мету боротьбу зі службовими проступками та провинами державних органів, які не підлягали переслідуванню в кримінальному порядку, ВУЦВК і РНК УСРР 03 лютого 1926 року ухвалили «Положення про дисциплінарні суди». Вони утворювались при ВУЦВК (Головний дисциплінарний суд) і при окружних виконавчих комітетах. Скасовані вони ж були рішенням ХУ з'їзду ВКП (б) та проіснували до 1928 року [98].

У «основах судоустрою Союзу РСР і союзних республік» від 1924 року, серед іншого, було сформульовано завдання суду, зокрема:

- 1) зміцнення правопорядку;
- 2) захист прав та інтересів трудящих та їх об'єднань;
- 3) зміцнення суспільно-трудової дисципліни та братерства трудящих; їх правове виховання;
- 4) реалізація революційної законності у особистих і майнових відносинах громадян.

Наркомати юстиції союзних республік мали здійснювати нагляд за всією судовою практикою всіх судових органів певної республіки, опротестовуючи та направляючи шляхом залучення інституту прокурорського нагляду на перегляд будь-які рішення або ж вироки, ухвалені судами певної союзної республіки.

Завдання втілення в життя принципу «революційної» законності покладалося, насамперед, на органи прокуратури. Формування даного інституту в УСРР, як і більшості правоохоронних органів, відбувалось за

зразком РСФРР.

«19 лютого 1925 року 4-ю сесією ВЦВК УІІ-го скликання було прийнято резолюцію «Про діяльність Державної Прокуратури», де визначалися провідні завдання прокуратури, в тому числі – встановлення правопорядку, захист інтересів і прав працюючих та їх об'єднань, здійснення судового та адміністративного нагляду, поліпшення слідчого та кримінального розшукового апарату, прискорення передачі справ до судових органів тощо» [47, с. 41].

Постановою РНК від 06 липня 1925 року були затверджені структура та штати Народного комісаріату юстиції, окружних судів і окружних прокуратур у порядку підготовки до введення в дію положення про суд. Прокуратура республіки згідно з цими актами ставала п'ятим відділом Народного комісаріату юстиції. Прокурором республіки, як і за Положенням «Про прокурорський нагляд» 1922 року був нарком (народний комісар) юстиції. «Однак, постановою від 06 липня 1925 року йому вперше офіційно було присвоєно найменування Генеральний прокурор республіки» [74, с. 79, 80].

Вагомим законодавчим актом щодо прокуратури стали «Основи судоустрою Союзу РСР і союзних республік» 1924 року. В цьому документі, поза тим, було закріплено принцип централізованої конструкції органів прокуратури та значною мірою розширено повноваження прокурорів.

Діяльність та практика органів прокуратури УСРР періоду 1925-1930-го років регламентувалися низкою нормативно-правових актів, серед яких чільне місце посідали: Конституція СРСР 1924 року, «Основи судоустрою Союзу РСР і союзних республік» 1924 року, «Положення про Верховний Суд Союзу РСР» 1923 року, «Основи кримінального судочинства Союзу РСР і союзних республік» 1924 року, «Про взаємовідносини між органами РСІ та органами радянської юстиції та прокуратури» 1924 року, «Про неухильне запровадження революційної законності» 1925 року, «Про порядок розгляду губернськими виконавчими комітетами протестів, внесених прокуратурою» 1925 року, «Положення про військові трибунали та військову прокуратуру» 1926 року, «Про зміни та доповнення положення про військові трибунали та військову

прокуратуру» 1929 року, «Положення про Верховний Суд Союзу РСР та прокуратуру Верховного Суду Союзу РСР» 1929 року, а також «Положення про судоустрій» від 1925 та 1929 років тощо.

Згідно ст. 6 Положення про судоустрій УСРР від 1925 року «для нагляду за законністю дій органів радянської влади, державних й громадських закладів, підприємств та приватних осіб, опротестування в касаційному порядку та в порядку нагляду вироків, рішень і визначень, що виносяться судами для безпосереднього нагляду та нагляду за процесом дізнання, розшуку та попереднього слідства з кримінальних справ, підтримання звинувачення із кримінальних справ у суді, наглядом за виконанням вироків, за законністю утримання під вартою, за станом і діяльністю місць ув'язнення, а також для захисту інтересів держави і трудящих у цивільних справах, - діє Державна Прокуратура» [187, арк. 5 зв.].

Стаття 4 Положення про судоустрій УСРР від 1925 року наголошувала, що «окружний суд, як одна з основних ланок системи судоустрою, мав діяти:

1. В якості органу безпосереднього управління та нагляду за усіма підлеглими йому судовими установами, нотаріальними органами, судовими виконавцями, судовими перекладачами та іншими підвідомчими йому посадовими особами, і в якості такого органу управління та нагляду безпосередньо підпорядкований Народному комісаріату юстиції;

2. В якості органу касаційно-ревізійного розгляду скарг і протестів на вирoki, рішення, які надходили до нього, та визначення підвідомчих йому народних судів;

3. В якості суду першої інстанції щодо справ, віднесених законом до ведення окружного суду.

Окрім того, окружному суду притаманний нагляд за всіма діючими на території округу спеціальними судами, за виключенням Військових трибуналів та їх виїзних сесій» [187, арк. 5].

Для судової практики Східної України періоду другої половини 1920-х років була притаманна тенденція масового залучення до процесу судочинства

вихідців з пролетарського середовища, які переважно не мали не лише юридичної, але й навіть – звичайної освіти.

Наприклад, Артемівський окружний суд в 1928 році спочатку започаткував практику запрошення на засідання пленуму окружного суду робітників та селян того району, про роботу народного суду котрого йшло обговорення на пленумі.

А згодом склад працівників судових органів в Артемівському окружному суді почав поновлюватися за рахунок висуванців із підприємств. При цьому, всі народні судді, за виключенням одного члена окружного суду, були членами партії [188, арк. 581, 582]. Відповідним чином, все більш значна роль відводилась і товариським судам.

Перші декрети про товариські суди початку 1920-х років стали початковими положеннями, що визначили напрям чергової еволюції цих «самодіяльних» органів. У ході розбудови так званого нового радянського суспільства їм відводилася активна участь щодо зміцнення правопорядку, виховання радянських громадян у дусі правильного та неухильного додержання законів, а також попередження антигромадських вчинків.

Товариський суд міг застосувати такі засоби впливу, як попередження, суспільний осуд з публікацією в засобах друку або без нього, штраф до 10 крб. Постанови товариських судів були остаточними і оскарженню не підлягали.

Функціонування громадських і товариських судів здійснювалося відповідно прийнятій ВУЦВК і РНК УСРР від 09 квітня 1928 року постанові «Про житлові мирові конфліктні комісії», затверджену 19 липня 1929 року «Положенню про товариські суди та мирові камери», котрі зобов'язані були розглядати окремі кримінальні та цивільні справи, а також уставу «Про товариські суди при сільських і селищних Радах й фабрично-заводських підприємствах, державних і громадських установах» [189, арк. 32-34].

Згідно із положенням цих документів жодної винагороди за свою працю голова товариського суду та його заступники не одержували, відтак працювали на громадських засадах.

Народний суддя та прокурор мали право призупиняти виконання постанов товариського суду, якщо воно порушувало закон, та передавати справу на розгляд загальних судів. Нагляд за діяльністю товариських судів і надання їм допомоги в практичній роботі Положення покладало на Народний комісаріат юстиції УСРР.

Постановою ВУЦВК і РНК від 11 вересня 1929 року було прийняте нове «Положення про судоустрій УСРР». Це положення зберігало попередню судову систему: народний суд, окружний суд, верховний суд, головний суд Молдавської СРР і надзвичайні сесії; зберігалися ті ж спеціальні суди та їх функції. А 29 жовтня 1929 року Президія ЦВК СРСР прийняла постанову про зміну Положення військові трибунали та військову прокуратуру від 1926 року. Також протягом 1929 року відбувався процес вдосконалення Положення про Верховний Суд СРСР.

Згідно ст. 7 «Положення про судоустрій УСРР» від 1925 року для попереднього розслідування підлягаючих судовому розгляду злочинних дій, в межах довірених їм діляниць, а також при окремих судових закладах і при Народному комісаріаті юстиції діють слідчі.

Відповідно зі ст. 9 «для засвідчення актів, договорів і для виконання інших нотаріальних дій, вказаних у законі, при окружних судах, під наглядом і керівництвом останніх діють нотаріальні контори, предмет діяльності котрих визначається Нотаріальним Положенням» [187, арк. 5 зв., 6].

А згідно зі ст. 10, для виконання судових рішень і визначень, а також інших дій, вказаних у законі, при окружних судах перебувають судові виконавці, які діють під загальним керівництвом і наглядом окружних судів. Також, згідно із ст. 11, «для обслуговування судочинства при окружних судах, під наглядом і керівництвом останніх була передбачена діяльність судових перекладачів» [187, арк. 6].

02 жовтня 1922 року ВУЦВК затвердив «Положення про адвокатуру УСРР», аналогічне «Положенню про адвокатуру РСФРР». Завдяки цьому з'явилась можливість забезпечення права звинувачуваного на захист, що на

практиці мало реалізуватись через мережу юридичних консультацій.

Стаття 8 Положення про судоустрій УСРР від 1925 року передбачала, що «для надання юридичної допомоги населенню, у тому числі з метою виконання завдань судового захисту, при окружних судах, під наглядом останніх діють колегії захисту» [187, арк. 5 зв.].

Діяльність адвокатури УСРР періоду 1925-1930 років регламентувалась такими нормативно-правовими актами: «Положення про адвокатуру УСРР» 1922 року, «Про юрисконсультів державних закладів і підприємств й кооперативних організацій та про нагляд за їх діяльністю» 1927 року, Положення «Про судоустрій УСРР» 1929 року тощо.

Згідно «Положення про адвокатуру УСРР» встановлювалось коло осіб, які, окрім адвокатури могли здійснювати захист обвинувачених на суді. До таких осіб було віднесено близьких родичів сторін (обвинуваченого чи потерпілого), представники державних, професійних і громадських організацій. Таким чином, адвокатура визнавалась основною, але не єдиною організацією щодо забезпечення судового захисту.

Тим самим, «Положення про адвокатуру» визначало судовий захист як справу державну та суспільну, від якої неможливо усунути державні, професійні, громадські та кооперативні організації.

12 вересня 1928 року колегія Народного комісаріату юстиції УСРР прийняла постанову «Про реорганізацію колегій захисників», згідно з якою робота членів колегій захисників була переведена на колективні форми, а приватна адвокатська практика ліквідована. У «Положенні про судоустрій УСРР» 1929 року було передбачено, що колегії захисників при окружних судах діють як на підставі зазначеного Положення, так і на підставі наказів і розпоряджень Народного комісаріату юстиції УСРР.

«Відповідно до цього 20 жовтня 1929 року Народний комісаріат юстиції УСРР затвердив Положення про колективні форми роботи колегій захисників» [83, с. 45]. Тобто, відбувався планомірний процес одержавлення інституту адвокатури.

У 1925 році було прийнято Кодекс законів про кооперацію УСРР. У процесі розробки цього Кодексу певну роль відіграв Народний комісаріат юстиції [121, с. 51]. Це було обумовлено переходом до нової економічної політики та потребою створення відповідного законодавства.

Кримінально-правова політика України визначалась із Кремля. Приміром, у 1927 році були видані такі загальносоюзні акти кримінально-правового характеру, як «Положення про злочини державні (контрреволюційні та особливо небезпечні для Союзу РСР злочини проти порядку управління)», яким позначалось поняття так званих контрреволюційних злочинів, їх коло та основні напрямки кримінально-правової боротьби з ними [65, с. 124].

08 червня 1927 року було прийнято Кримінальний кодекс УСРР, який, незважаючи на численні зміни, майже на тридцять років віддзеркалював кримінально-правову політику України. Даний кодекс став кримінально-правовою базою сталінського тоталітаризму. «На його базі були здійснені чисельні репресії режиму проти українського народу» [64, с. 134, 135]. Відповідним чином, в УСРР запроваджувалась централізована радянська правова система, а всі республіканські правові джерела були, по суті, калькою загальносоюзних.

«Прийняття нових КК і КПК УСРР 1927 року посилило карально-репресивні функції правоохоронних органів. Зокрема, це проявилось у збільшенні їхніх повноважень» [120, с. 19-27]. Що стосується Особливої частини Кримінального кодексу 1927 року, то вона, порівняно із Кримінальним кодексом 1922 року, характеризувалась посилення кримінальної репресії. Про це свідчить хоча б той факт суттєвого, майже на 1/3, зростання кількості злочинів, за які передбачалась можливість застосування смертної кари.

«При вчиненні контрреволюційних злочинів у більшості випадків передбачалась можливість застосування вищої міри соціального захисту – розстрілу або оголошення ворогом трудящих із конфіскацією майна та із позбавленням громадянства союзної республіки і тим самим громадянства Союзу РСР із вигнанням за межі Союзу РСР назавжди» [65, с. 127].

У нормах КПК УСРР від 1927 року знайшли відображення складність та суперечливість процесів згортання непу та становлення тоталітарного режиму.

Поряд із закріпленням ряду демократичних принципів кримінального процесу – законності, публічності, об'єктивності та повноти розслідування справи, гласності судового розгляду – Кодекс доповнювався новими положеннями, що посилювали обвинувальний ухил у судочинстві: зокрема, встановлювався принцип застосування закону за аналогією, визначались обставини, за яких могла бути порушена адвокатська таємниця, особистому зізнанню обвинуваченого надавалось значення достатнього доказу його вини, зберігались спеціальні суди, які розглядали справи на закритих засіданнях у спрощеному порядку, «КПК УСРР 1927 року значно розширював права органів дізнання, слідчих та прокурорів, що було зроблено для прискорення та спрощення провадження у кримінальних справах» [19, с. 284].

Таким чином, демократичні принципи кримінального процесу слугували лише прикриттям каральної, репресивної системи, до якої все більшою мірою залучались органи юстиції.

15 травня 1929 року II Всеукраїнський з'їзд Рад затвердив нову Конституцію УСРР. Серед конститутивних доповнень відзначимо наявність обов'язку місцевим органам влади забезпечення у межах довіреної території «революційної» законності, охорони порядку й громадської безпеки.

НКВС згідно Конституції отримував статус центрального органу системи внутрішніх справ, затверджувалися принципи законності й демократичного централізму в організації й діяльності української міліції.

Конституція УСРР 1929 року була конституцією соціалістичного типу, що мала на меті подальше утвердження принципу диктатури пролетаріату. Вона визнавала за УСРР право на власне законодавство й управління, але за умови визнання зверхності загальносоюзних законодавчих актів.

Процес формування командно-адміністративної системи управління, основою котрої стала реставрація військово-комуністичних методів і військових наказів, руйнував зафіксовані Конституцією УСРР 1929 року

принципи взаємовідносин між загальносоюзними та республіканськими органами, обмежував права й компетенцію державних органів УСРР. «Звідси – невпинне зростання ролі центру, тобто загальносоюзних установ, і обмеження прав республіки» [65, с. 242, 271].

Це, власне, і мало вплив на характер функціонуванні правоохоронної системи загалом, і органів юстиції зокрема. Останні стали ще більш залежними у власній діяльності від союзних відомств.

Важливим питанням, що потребувало особливої уваги з боку Народного комісаріату юстиції і перебувало під контролем компартійного радянського керівництва, залишалося питання мови, якою провадилося кримінальне судочинство.

Відповідно до постанови ВЦВК і РНК УСРР від 1 серпня 1923 року «Про заходи забезпечення рівноправності мов і про допомогу розвитку української мови» та постанови «Про заходи термінового проведення повної українізації радянського апарату» від 30 квітня 1925 року, в листопаді 1925 року була прийнята постанова ВЦВК і РНК УСРР «Про мову зносин органів влади і діловодства в адміністративно-територіальних одиницях, утворених за національною ознакою», згідно з котрою усе діловодство органів влади у районах, утворених за національною ознакою, переводилося на мову національності, яка становила більшість у даному районі.

«А відповідно до «Положення про забезпечення рівноправності мов та про сприяння розвитку української культури» (липень 1927 року) судочинство у всіх справах судові установи мали здійснювати українською мовою» [18, с. 163].

Згідно зі ст. 23 КПК УСРР 1927 року, котра вказувала, що «кримінальне справування належить вести українською мовою, а в національних камерах суду – мовою відповідної національної меншини», у березні 1928 року наркоматом юстиції була розроблена «Інструкція про забезпечення рівноправності мов в органах юстиції».

У п. 1 інструкції зазначалося, що в органах слідства, прокуратури та

суду внутрішнє діловодство й судочинство провадяться українською мовою за окремими винятками, зокрема, в тих органах юстиції, що знаходяться на території компактного проживання національних меншин; діловодство й судочинство має провадитись мовою даної національної меншини, однак працівники цих органів повинні були знати і мову нацменшини й українську мову.

09 липня 1929 року було видано наступну «Інструкцію про забезпечення рівноправності мов в органах юстиції», в якій уточнювали окремі пункти інструкції 31 березня 1928 року, але загальна вимога провадження кримінального судочинства українською мовою залишалася незмінною.

Однак, вже на початку 1930-х років національне питання почало втрачати актуальність. У постанові Колегії Народного комісаріату юстиції від 1 березня 1930 року вказувалося, що «судочинство провадиться формально українською мовою, тобто фактично і здебільшого провадиться російською мовою, а секретар перекладає українською мовою», Народний комісаріат юстиції черговий раз рекомендував «звернути серйозну увагу на справу українізації», однак такі вказівки вже не мали вагомих результатів.

Внаслідок формування загальносоюзних установ і відомств на території УСРР, в останніх почався перехід виключно на використання російської мови. Зокрема, такою була ситуація і в Народному комісаріаті юстиції УСРР.

Загалом, слід підсумувати, що здійснений аналіз нормативно-правової бази функціонування органів юстиції Східної України в період 1925–1930-го років засвідчив низку специфічних тенденцій функціонування цієї сфери.

Насамперед, це стосується утвердження принципів «революційної» законності та формування «соціалістичної» законності, котрі були притаманними лише для радянської політико-правової системи. Причому, вони підкріплювалися конституційними актами, а також підтримувалися всіма рівнями влади: від вищого партійного керівництва – до місцевих Рад.

Органи юстиції все більшою мірою ставали невід’ємною частиною карально-репресивної систем країни, тому їх правовий статус характеризувався

повною залежністю від центру.

Влада всіляко використовувала органи юстиції в своїх політичних цілях. При цьому, нормативно-правові акти досить часто були лише прикриттям насправді карально-репресивних дій з боку силових і правоохоронних структур, зокрема – органів юстиції.

Водночас, маємо усвідомити, що найвищою соціальною цінністю нинішнього цивілізаційного поступу є людина, її права та свободи. Це, в свою чергу, обумовлює об'єктивну необхідність внесення визначальних уточнень у політику системних перетворень. Передусім, мова йде щодо істотного посилення соціальної направленості напрямку ринкових реформ, трансформації соціального чинника у надважливий інструмент прискорення економічного зросту, підвищення дієвості влади, досягнення у суспільстві злагоди та порозуміння.

Завдання держави у сфері соціальних відносин полягає в тому, щоб утримувати соціальні протиріччя у стані певної рівноваги, не допускаючи їх перетворення у конфліктні форми. Оскільки різні соціальні групи в процесі взаємовідносин прагнуть реалізувати насамперед свої власні корпоративні інтереси, саме держава в особі своїх інститутів забезпечує гармонізацію та рівновагу всієї сукупності цих суперечних інтересів для забезпечення оптимального громадського порядку.

Соціалізація державної діяльності без сумніву є актуальною і для діяльності правоохоронних органів. Професійна правоохоронна діяльність має актуальне соціально-економічне призначення; вона акцентована на локалізацію соціально не бажаних суспільних відносин.

За певних обставин, а саме через неефективну діяльність правоохоронних органів, соціально небажані суспільні відносини переростають у конфлікти, себто у явища антисоціального спрямування, набуваючи вагомого соціально-політичного відголосу.

У реаліях сьогодення роль соціальної загрози набули протекціонізм, зловживання службовим становищем, корупція. А, наприклад, наркобізнес і

наркоманія, алкоголізм і проституція зумовлюють дезорганізацію сімейних інститутів як складового елементу інститутів соціальних.

Зауважимо, що безробіття, несвоєчасне отримання заробітної плати, пенсій, інших соціальних виплат, деградація системи охорони здоров'я та соціального захисту населення певним чином погрожують нормальному функціонуванню сім'ї. Відзначимо, дитяча безпритульність збільшується і через недостатність чи неефективність допомоги малозабезпеченим сім'ям. Відтак за допомогою вивчення макро- та мікрорівнів суспільного життя можна визначити і ефективність діяльності правоохоронних органів.

Так, на макрорівні суспільного життя кожне із перерахованих вище подій має іманентні, себто характерні тільки-но для них, прояви; вони природно або опосередковано відбиваються на посиленні конфліктогенних процесів у громадській та економічній сферах, приміром, на занепад економіки, порушення соціальних інституцій, деформацію суспільних відносин тощо.

Відтак здійснюється зменшення загальної чисельності населення, пониження рівня його життя, підвищення міграційних настроїв, криміналізація окремих сегментів економіки та торгівлі, активізація тіньового капіталу тощо. Весь перелік явищ негативного змісту зумовили прийняття Концепції (основи державної політики) національної безпеки України, ухваленої Верховною Радою України 16 січня 1997 року. Накопичення зусиль уповноважених органів, включаючи правоохоронні, координація їх функціонування є змістовним фактором її результативності.

На мікрорівні суспільного життя вищезгадані явища пов'язані з багаточисельними епізодами невчасного реагування зі сторони компетентних органів на протиправну поведінку, нерівнозначною оцінкою співробітниками правоохоронних органів конфліктних міжособистісних стосунків, вирішенням простих життєвих ситуацій службовими особами з високою долею некомпетенції тощо. Відтак основною складовою діяльності персоналу правоохоронних органів є, насамперед, підвищення професійного рівня.

Таким чином, правоохоронна діяльність має бути спрямована проти

виникнення небажаних у суспільстві відносин, зменшувати насиченість конфліктних проявів, що повністю співпадає зі стратегічними пріоритетами, які стоять перед державою і закладені в Посланні Президента України до Верховної Ради України.

Питання про зміст соціальної сутності правоохоронних органів в тій чи іншій постановці розглядається практично в кожному законодавчому акті чи науковому дослідженні, які присвячені їх діяльності.

Інакше не може й бути, оскільки мета, завдання і функції, а також будова правоохоронних органів є соціально обумовленими та закріплюються і регламентуються нормативно-правовими актами.

Відтак кожного разу, коли розглядаються різні площина функціонування правоохоронних органів, законодавець або дослідник, природно або опосередковано, вживаючи або не вживаючи поняття «соціальна сутність», відштовхується саме від цього поняття, бере саме його за основу при формулюванні своїх висновків.

Це зауваження однаково стосується і джерел, історично віддалених від нашого часу, і сучасних публікацій.

2.2. Організаційна структура органів юстиції в правоохоронній системі України

У 1920-1930-ті роки територія промислового регіону Східної України охоплювала сучасну Донецьку та Луганську області, а також частину Ростовської області (Росія). Відповідно постанови Президії ВУЦВК від 16 квітня 1920 року, Донецький кам'яновугільний регіон було трансформовано в Донецьку губернію як особливу адміністративно-територіальну одиницю, до котрої увійшла частина Харківської та більшість повітів Катеринославської губернії.

Конституція СРСР 1924 року не містила положень, що визначали повноваження центральних органів державної влади на союзному рівні щодо

змін адміністративно-територіального поділу союзних республік, і до предмету відання вищих органів державної влади СРСР за Конституцією 1924 року п. «б» ст. 1 глави 1 розділу 2 відносив лише врегулювання питань щодо зміни кордонів поміж радянськими республіками.

Проте, відповідно до постанови IX Всеукраїнського з'їзду Рад Президія ВУЦВК рішенням від 03 червня 1925 року анулювала губернії як адміністративно-територіальні одиниці.

Серед визначальних доповнень було віднесення до завдань місцевих органів влади обов'язку забезпечення у межах ввіреної їм території «революційної» законності, охорони правопорядку та громадської безпеки.

Згідно норм Конституції в УСРР, за прикладом інших союзних республік, встановлювалася триступенева система адміністративно-територіального поділу. Взамін 9 губерній, 102 повітів, 1989 волостей, 15696 сільрад, що були до початку реформи, вже наприкінці 1925 року в УСРР було зорганізовано 41 округ, 680 районів, 10314 сільрад.

У зв'язку із ліквідацією губерній ВУЦВК і РНК УСРР 17 березня 1926 року прийняли рішення про ліквідацію губвиконкомів.

Перехід від чотирьох ступеневої (губернія – повіт – волость – село) до трьохступеневої системи управління (округ – район – село), нарівні з іншими заходами, здійснив важливу роль у певному спрощенні, перебудові, а відтак і призвів до вдосконалення державного апарату.

Але процес переходу від чотири ступеневої та трьохступеневої адміністративно-територіальної системи управління продовжувався аж до початку 1929 року, що, власне, ускладнювало функціонування правоохоронної системи УСРР, у тому числі й органів юстиції.

Від початку формування Народного комісаріату юстиції УСРР (1920 рік) і відповідно до Положення про Народний комісаріат юстиції, що визначало організацію та діяльність наркомату, завданнями Народного комісаріату юстиції стали:

- побудова, інструктаж, загальний напрям і нагляд за практикою відділів

юстиції, органів суду, слідства та обвинувачення, комісій у справах неповнолітніх;

- нагляд за дотриманням і одноманітним застосуванням законів усіма судовими та слідчими органами УСРР та відповідністю їх діяльності принципам соціалістичної правосвідомості і загальної політики робітничо-селянського уряду;

- розробка та розгляд законопроектів, тлумачення законів, керування правотворчою діяльністю окремих відомств;

- кодифікація законодавства з подальшим оприлюдненням законодавчих актів та забезпечення відомств законодавчими матеріалами.

У червні 1922 року до складу Народного комісаріату юстиції УСРР було включено новостворені органи прокуратури. Одночасно, починаючи із середини 1920-х років, тривав процес звуження повноважень республіканських наркоматів і розширення повноважень наркоматів загальносоюзних. Приміром, це стосувалось повноважень наркомату юстиції.

До системи органів Народного комісаріату юстиції УСРР періоду другої половини 1920-х років належали: органи суду і прокуратури, органи слідства та дізнання, а також адвокатура і нотаріат.

В організаційному взаємозв'язку на народних комісарів юстиції республік Союзу РСР покладалося суцільне керівництво, організація, ревізія та інструктаж усіх судових закладів окремої республіки, прокуратури, органів слідства, нотаріатів, судових виконавців, захисту тощо. Народний комісаріат юстиції також опікувався бюро бухгалтерських експертиз і навчальних закладів, що утворювалися при комісаріаті.

Нарком реалізовував нагляд за судовою практикою усіх судових органів УСРР. У випадку необхідності він мав право оскаржувати та направляти шляхом прокурорського нагляду на перегляд вироки та рішення судів згідно порядку, передбаченому республіканським законодавством.

«Нагляд за судовою політикою у конкретних справах здійснювали Верховний Суд УСРР, обласні народні та прокуратура» [74, с. 59]. Протягом

другої половини 1920-х років тривав процес реформування та реорганізації ключових підрозділів Народного комісаріату юстиції – органів суду, прокуратури, слідства, адвокатури тощо.

«Відповідно до Постанови ВУЦВК від 9 серпня 1922 року радянський суд як орган влади вважався лише технічно відособленим і незалежним. Політично та ідеологічно він розглядався як складова та невід’ємна частина радянської влади, повністю від неї залежна» [67, с. 69, 232]. Але, незадовільна робота судів уже у середині 1920-х років свідчила про необхідність реформування судової системи.

Згідно Основ судоустрою СРСР і союзних республік від 1924 року, народний суд було прийнято вважати основою судової системи.

Суди першої інстанції зобов'язані були орудувати у складі постійного судді та двох чергових народних засідателів, а розгляд справ у другій інстанції мав відбуватися у складі трьох постійних суддів.

Також «Основами...» були закріплені такі принципи побудови судової системи – це виборність суддів, колегіальний розгляд справ, здійснювання правосуддя лише трудящими, гласність судового процесу тощо.

Завдання радянського суду, насамперед, мали реалізовуватися задля захисту завоювань пролетарської революції, захисту прав та інтересів трудящих мас та їх об’єднань, задля правового виховання трудящих тощо. «У числі завдань радянського суду була кримінально-правова політика» [96, с. 124, 125].

Протягом 1920-х років тривала реформа судових органів. Згідно «Положення про судоустрій УСРР» від 16 грудня 1922 року, укладеним за образом і подобою «Положення про судоустрій РРСФСР», усі судові органи революційного періоду скасовувались і створювалась єдина система судових установ, приміром:

- а) народний суд (у складі постійного народного судді або постійного народного судді і двох народних засідателів);
- б) губернський (пізніше окружний, обласний) суд;
- в) Верховний Суд УСРР. «Положення» також передбачало, що для

розгляду справ спеціальних категорій засновуються спеціальні суди – військові трибунали; особливі трудові сесії нарсудів – у справах щодо злочинних порушень законів про працю; земельні комісії – у земельних справах; арбітражні комісії – у справах щодо спорів між державними організаціями, предметом розгляду яких були майнові справи.

«Вище зазначене «Положення» стало базою для наступних реформ суду. Згідно з ним народні судді районів округу обирались окружними з'їздами рад, а у містах і селищах – пленумами міських та селищних рад. З новим «Положенням» окружний суд складався із:

- 1) пленуму окружного суду;
- 2) цивільного відділу;
- 3) кримінального відділу;
- 4) надзвичайної сесії;
- 5) особливої сесії у справах про неспроможність кооперативних організацій» [67, с. 210, 211].

Відповідно до прийнятих у 1924 році Основ судоустрою СРСР і союзних республік судова система УСРР набувала оновленого вигляду і складалась із Верховного Суду УСРР, губернських судів, народних судів, а також військових трибуналів та військово-транспортних трибуналів. Із другої половини 1920-х – і до початку 1930-х років в УСРР функціонували: народні суди (орудували у складі 1-го судді та 2-х народних засідателів; 1-го судді та 6-и народних засідателів) та з'їзди народних суддів (діяли у складі 3-х суддів).

«Останні переглядали вирoki народних судів» [105, с. 25]. У 1930-му році були утворені залізничні місцеві суди, що знаходились при належних загальних міжрайонних судах. Дані суди входили до системи судового управління, яке здійснювалось Народним комісаріатом юстиції УСРР.

«У зв'язку із переходом УСРР на окружний поділ постановою ВУЦВК від 27 березня 1925 року було внесено деякі зміни у судоустрій» [126, с. 63]. Так, з метою апроксимації суду до населення у деяких округах були утворені окружні сесії губернських судів, а у тих округах, де месії не утворювались,

призначались з народних судів уповноважені губернського суду.

Саме у зв'язку із переходом на 3-х ступеневу систему управління у місті Сталіно з 10 червня 1925 року було організовано окружний суд, де з 10 серпня 1925 року відбулось чотири пленуми, на яких розглядались питання про призначення народних суддів і народних слідчих та переведення їх з одних дільниць на інші тощо.

«На території Сталінського окружного суду у 1925 році знаходилося 16 дільниць народного суду та одна трудова сесія. Особовий склад народного суду складався із народного судді, секретаря та діловода» [74]. «Сама ідея, компетенція та структура народного суду була розроблена у ранніх працях радянських юристів, зокрема – першого наркома юстиції УСРР – О.І. Хмельницького, який у роботі «Червоне право і червоний суд» значну вагу приділив проблемі підбору кадрів для народних судів» [80, с. 41-46].

Губернські суди діяли у складі трьох відділів: кримінального (із судовим і касаційним відділеннями та виїзними сесіями); цивільного (із судовим та касаційним відділеннями, виїзними сесіями та нотаріальним відділенням); адміністративно-господарського (секретаріат, господарська частина, судовий нагляд та фінансова частина). «Територія губерній поділялась на райони, у кожному з яких утворювались камери народного суду. На кожні дві камери народного суду призначався один народний слідчий та один судовий виконавець» [14, с. 135].

6 липня 1925 року замість губернських судів та, відповідно, їх окружних сесій чи уповноважених в округах були утворені окружні суди. Вони діяли на тих же засадах, що і звичайні губернські суди. Відзначимо, що загальна організація судів суттєво не змінилась.

Відповідно, вказівки Народного комісаріату юстиції від 8 липня 1925 року за № 96 у зв'язку із ліквідацією Донецького губернського суду, функції Донецької губернської атестаційної комісії були передані Артемівській окружній прокуратурі [190, арк. 25]. Зазначені функції стосувались, насамперед, призначення адвокатів та захисників.

23 жовтня 1925 року другою сесією IX скликання ВУЦВК було ухвалено Положення «Про судоустрій УСРР». Згідно нього окружний суд діяв у складі: пленарного засідання, цивільного відділу (який включав цивільно-судове та цивільно-касаційне відділення), кримінального відділу (включав також два відділення – судове та касаційне), а також дисциплінарної колегії.

Для розгляду питань щодо направлення справ на надзвичайні сесії окружних судів були створені розпорядчі наради, що діяли у складі начальника окружного відділу ДПУ, голови РСІ та окружного прокурора (голова).

Надалі протягом 1920-х років судова система активно видозмінювалась, переходячи від т. зв. «стихійного судочинства» на основі пролетарської правосвідомості до виразної структури судових органів, «озброєних» законом і обмежених уніфікованими процесуальними процедурами.

«Майже по всіх установах, підпорядкованих Народному комісаріату юстиції, відбулось чітке розмежування функціональних обов'язків, що зрештою призвело до формування логічного конструкту правоохоронної системи, окремі ланки якої не дублювали функції одна одної» [14, с. 185].

Наприклад, згідно рішення відповідних центральних органів, у жовтні 1930 року в м. Сталіно було розміщено сектори міжрайонного значення, що обслуговували майже увесь східний регіон України. До таких органів були віднесені міжрайонний суд і міжрайонна прокуратура [191, арк. 1].

Згідно Положення про судоустрій, яке було прийнято постановою ВУЦВК і РНК від 11 вересня 1929 року, в УСРР зберігалась попередньо встановлена судова система – народний суд, окружний суд, Верховний суд, Головний суд Молдавської АРСР, і надзвичайні сесії; zostалися ті ж спеціальні суди та їх функції. У якості середньої ланки залишались окружні суди з визначеними правами губернських судів, які містили у своєму складі надзвичайні сесії.

Положення ввело до складу окружних судів, окрім існуючих там відділів, особливі сесії із справ по неспроможних кооперативних організаціях. У складі Верховного суду республіки згідно Положення діяли Президія,

Пленум, цивільно-касаційна колегія, кримінально-касаційна колегія з особливою касаційною присутністю зі справ надзвичайних сесій Головного суду Молдавської АРСР та окружних судів, надзвичайна сесія Верховного суду.

Для розгляду справ на місцях засновувались належні виїзні сесії Верховного суду для аналізу та розгляду окремих категорій цивільних та кримінальних справ. У якості спеціальних функціонували наступні суди – судово-земельні, арбітражні; дисциплінарні суди, військові трибунали, комісії у справах неповнолітніх правопорушників, трудові сесії народного суду, надзвичайні сесії тощо.

Відповідно до нового Положення, сітка народних судів в округах визначалась не наркоматом юстиції, а відповідним (окружним) виконавчим комітетом, в окружних містах – відповідною міською Радою. Народні суди районів обирались окружними з'їздами Рад, а у містах та селищах – пленумами міських та селищних Рад.

Внесені були й деякі зміни у розділ про народних засідателів. Кожен народний засідателю повинен був виконати свої обов'язки протягом двох днів у році, а не шести, як було перед цим. Виключення допускались тільки у казусах, коли вимоги ведення судового процесу потребували продовження строку повноважень засідателя.

За новим «Положенням» окружний суд складався із:

- 1) Пленуму окружного суду;
- 2) цивільного відділу;
- 3) кримінального відділу;
- 4) надзвичайної сесії;
- 5) особливої сесії із справ по неспроможних кооперативних організаціях.

Встановлювалось, що цивільний та кримінальний відділи мають функції відповідно першої та другої судових інстанцій. Для оптимізації роботи народних суддів, вивільнення їх від значної кількості дріб'язкових справ, що не мали великої соціальної ваги у другій половині 1929 року починається формування громадських судів.

Ще у грудні 1928 року наркомом юстиції УСРР всім окружним судам та окружним прокуратурам було розіслано питання для загального обговорення щодо товариських судів. Адресуючи проект закону про товариські суди при сільських та селищних Радах і фабрично-заводських підприємствах та державних і громадських установах. Народним комісаріатом юстиції пропонувалось широке обговорення цього проекту [189, арк. 31].

«19 червня 1929 року ВУЦВК і РНК УСРР затвердили «Положення про товариські суди і примірні камери», покликані розглядати на заводах, фабриках і у державних установах дрібні справи, що не мали важливого соціального значення» [98]. Товариські суди утворювались на заводах і фабриках, у державних і громадських установах. Списки цих судів складались Народним комісаріатом юстиції УСРР за погодженням Всеукраїнської ради профспілок, а їх організація ввірялася окружним судам.

Товариський суд обирався громадськими зборами робітників та службовців установи (закладу чи підприємства) строком на один рік. До компетенції товариського суду припадали справи, які поставали між робітниками одного закладу чи підприємства щодо образи дією, словами, письмово чи у поширюваних (у тому числі – публічно представлених) друкованих творах або зображеннях, наклепи тощо.

Слід зауважити, що уже у 1928 році у межах Луганського кружного суду, як рання форма товариського суду, діяв трудовий суд, який практично був представлений трудовими сесіями – зазвичай, для вирішення трудових конфліктів [189, арк. 37, 38.].

При сільських та селищних Радах організовувались «мирові камери» для розв'язання та вирішення деяких кримінальних і цивільних справ. «Мирові камери» орудували у складі голови, його заступника та двох членів – засідателів. Голова та його заступник обирались на однорічний термін Пленумом сільської чи селищної Ради, засідателі обирались на такий самий строк загальними зборами виборців належної сільської чи селищної Ради.

«При цьому, після прийняття Положення про судоустрій 1929 року,

суддею міг стати будь-який дієздатний громадянин УСРР, який досяг встановленого законом віку та був членом комуністичної партії» [102, с. 92, 93].

Ще однією організаційною складовою Народного комісаріату юстиції від 1922 року була прокуратура УСРР. У цілому до системи органів, підпорядкованих Народному комісаріату юстиції входили суди, прокуратура, слідчі органи, а також «допоміжні установи» – «колегії оборонців» та нотаріат.

Протягом певного часу Народному комісаріату юстиції були підпорядковані й виправно-трудові установи. І саме на Народний комісаріат юстиції покладалися нагляд і керівництво за діяльністю всіх суб'єктів, що здійснювали провадження в кримінальних справах [20, с. 5]. Особливими ж наглядовими функціями в системі правоохоронних органів володіла саме прокуратура.

Необхідність виконання наглядових функцій стала очевидною майже з перших днів встановлення радянської влади. Наглядові функції покладалися на цілу низку радянських установ, зокрема на ради й виконкоми (та створені при них відділи юстиції) різних рівнів, робітничо-селянську інспекцію, а також на структурні підрозділи Народного комісаріату юстиції – відділ Верховного судового контролю та судово-слідчий відділ.

Народні суди наглядали за діяльністю кримінального розшуку та міліції у вигляді повернень на доопрацювання матеріалів попереднього слідства, слідкували за законністю процедури застосування покарання та перебування звинувачених у місцях позбавлення волі. Функції загального нагляду виконувалися й головними радянськими органами країни – РНК та ВУЦВК.

Саме до них зверталися із скаргами ті, хто вважав себе безпідставно покараним чи незаконно ув'язненим, вичищеним з партії, знятим з посади тощо. Цими органами формувалися та спрямовувалися на місця відповідні комісії для розгляду тієї чи іншої скарги [14, с. 136, 137].

Прийняття ВЦВК 28 травня 1922 року Положення про прокурорський нагляд стало початком формування прокуратури. У подальшому прокурорська влада була підпорядкована центру й зберігала за собою право та обов'язок

опротестовувати всі рішення місцевих властей з погляду законності цих рішень чи постанов, без права призупиняти їх, а з винятковим правом передавати справу на розгляд до суду.

Постановою РНК від 06 липня 1925 р. у порядку підготовки до введення у дію положення про суд були затверджені структура та штати Народного комісаріату юстиції УСРР, окружних судів та окружних прокуратур. Республіканська прокуратура згідно із цими актами вважалася п'ятим відділом Народного комісаріату юстиції.

Прокурором республіки був народний комісар юстиції. Вказаною постановою йому вперше було присвоєно назву Генерального прокурора республіки. Завідуючий відділом прокуратури був членом колегії Народного комісаріату юстиції і старшим помічником прокурора республіки. «До складу відділу входили п'ять підвідділів, уже сформованих на практиці та закріплених раніше прийнятим законодавством:

- 1) загальний;
- 2) адміністративного нагляду;
- 3) нагляду за слідством і дізнанням;
- 4) нагляду за органами ДПУ;
- 5) нагляду за судовими органами.

На правах шостого підвідділу в складі прокуратури УСРР було створено слідчу частину й трудову прокуратуру, котра дещо пізніше була скасована» [74, с. 79, 80]. На території Східної України, зокрема в Артемівській окружній прокуратурі, протягом 1926 року здійснювався досить інтенсивний нагляд окружної прокуратури за трудовими й земельними справами [192, арк. 22, 23].

«На місцях, в губерніях та округах прокуратура поділялась на два відділи – судово-слідчого та адміністративного нагляду. Між цими відділами поділялись помічники відповідного прокурора, які й вели певні, визначені прокурором ділянки роботи» [6, с. 10, 11].

У процесі формування структури органів прокуратури УСРР, найдоцільнішим було визнано принцип структури прокуратури за відповідними

галузями народного господарства. Відтак прокурором республіки ставав Народний комісар юстиції УСРР. З 1925 року у структурі органів прокуратури УСРР виділяється так звана трудова прокуратура (прокуратура із трудових справ).

Законодавчо закріплена у прийнятому 23 жовтня 1925 року 2-ю сесією IX скликання ВУЦВК Положенні «Про судоустрій УСРР», вона стала самостійною ланкою у системі загальних органів прокуратури. Крім того, відповідною організаційно-структурною ланкою в центральному відомстві та апаратах окружних прокуратури була земельна прокуратура. Опісля впровадження двоступеневої системи управління та створення міжрайонних, міських та дільничних прокуратур функції земельної прокуратури разом із іншими прокурорськими функціями виконували дільничні прокуратури та їх помічники.

До 1925 року слідчий апарат знаходився у подвійному підпорядкуванні – суду та прокуратури, а починаючи з цього року увесь слідчий апарат передавався прокуратурі [53, с. 17]. Відповідним чином, прокуратура здійснювала нагляд за слідством і дізнанням.

«Місцевими органами прокуратури згідно Положення «Про судоустрій УСРР» 1925 року були окружні прокуратури. У зв'язку із передачею до органів прокуратури усього слідчого апарату на окружних прокурорів були покладені обов'язки з розробки та подання для затвердження окружними виконкомами та Народним комісаріатом юстиції проектів мережі камер народних слідчих та їх штатів, складання кошторисів на утримання народних слідчих за рахунок коштів місцевого бюджету та нагляду за своєчасним їх фінансуванням, витребування від них грошової, матеріальної та іншої звітності, а також керівництво діяльністю слідчих» [74, с. 81].

У секретному акті ревізії діяльності Луганської окружної прокуратури та обслідування стану революційної законності по Луганському окрузі від 8-19 березня 1925 року йшлося про те, що ревізія та обслідування здійснювалися шляхом ознайомлення з роботою апарату окружної прокуратури, дільничної

прокуратури, ДПУ, камери старшого слідчого, народних слідчих тощо.

У результаті обслідування, серед іншого, було встановлено, що окружний прокурор, окрім загального керівництва окружною прокуратурою й дільничною прокуратурою, безпосередньо здійснює й адміністративний нагляд, а також нагляд за ДПУ, комісією по боротьбі з бандитизмом та інспекцією праці.

Його помічник безпосередньо здійснює нагляд за органами суду, слідства, міліцією, УРО, а також місцями позбавлення волі. Також було встановлено тісний зв'язок окружної прокуратури з органами влади й партійними органами та слабкіший зв'язок із РВК і сільськими Радами. Для останніх орган прокуратури був чимось на зразок «пугала» [193, арк. 21-23.].

Організаційна побудова органів прокуратури, із певними й невагомими змінами, існувала до прийняття Положення «Про судоустрій УСРР» від 11 вересня 1929 року, яке було затверджене у «рік великого перелому» постановою ВУЦВК і РНК УСРР й вносило зміни в організацію центрального апарату прокуратури УСРР і в законодавчому порядку закріплювало передачу слідчого апарату до органів прокуратури як з точки зору управління та нагляду за його процесуальною діяльністю, так і в адміністративному відношенні.

До прийняття положення 1929 року КПК УСРР 1927 року використовував ідею, за якою у порядку нагляду за попереднім слідством слідчі (виняток становив апарат органів ДПУ) знаходяться у віданні прокуратури. Належна організаційна перебудова була проведена на підставі відомчого акту – наказу Народного комісаріату юстиції та Генерального прокурора республіки, за котрим з 01 жовтня 1928 року весь слідчий апарат органів Народного комісаріату юстиції передавався у відання прокуратури. «У складі Народного комісаріату юстиції діяв відділ прокуратури, який очолював старший помічник Генерального прокурора» [74, с. 80].

З другої половини 1920-х – до початку 1930-х років компетенція прокуратури УСРР була звужена в зв'язку з виведенням з її складу і централізацією в загальносоюзному масштабі спершу військової, а потім

транспортної прокуратури. На часі була переорієнтація органів прокуратури з загального нагляду на забезпечення каральних функцій щодо інакомислячих відповідно до тези про загострення класової боротьби по мірі наближення до соціалізму [6, с. 10].

Організаційне оформлення радянської адвокатури в законодавчому порядку було здійснене III сесією ВЦВК дев'ятого скликання в травні 1922 року, котра й затвердила своєю постановою Положення про адвокатуру від 26 травня 1922 року. Відповідно з цим Положенням, колегії захисників із цивільних і кримінальних справ утворювалися при губернських відділах юстиції. Колегії розвивалися та діяли практично самостійно. Керівним органом колегії були загальні збори адвокатів губернії, котрі обирались президією.

На президію колегії покладался нагляд і контроль за виконанням захисниками своїх обов'язків, накладення дисциплінарних стягнень на членів колегії тощо. У той же час, колегії захисників не мали статусу державних органів, й існували в якості громадських організацій, що діяли під контролем державної влади.

Однією з організаційних форм, котрою опікувалася Народний комісаріат юстиції в другій половині 1920-х років були юридичні консультації, що розглядалися владою як засіб наближення населення до судових органів, встановлення між ними стійких контактів. Консультанти надавали юридичну допомогу в складанні заяви до суду чи скарги, рекомендували належний характер поведінки в судовому розгляді справи тощо [14, с. 141].

Згідно з циркуляром Народного комісаріату юстиції УСРР безкоштовна юридична допомога надавалася насамперед «робочому пролетаріату та найбіднішому населенню, а також групам середняків, що примикають до них, й лише потім – усім іншим» [194, арк. 2]. Одна з суттєвих проблем юридичного консультування населення полягала в тому, що переважна більшість адвокатів проживала в містах. Для обслуговування сільського населення передбачалося створення пересувних консультацій. Проте, процес організації останніх був досить ускладнений.

У період другої половини 1920-х років діяльність адвокатів проходила в

двох формах – приватна адвокатська практика й робота в юридичних консультаціях. Адвокати, що займалися приватною практикою, мали індивідуальні кабінети й відраховували лише певні грошові суми президії, а також іноді вели справи по призначенню.

«Кращі кадри» адвокатури працювали в юридичних консультаціях, де вони надавали юридичну допомогу громадянам та вели безоплатно значну консультаційну роботу. Починаючи з 1928 року Народний комісаріат юстиції заохочував колективну форму адвокатської діяльності.

Після того як у 1922 році функції нагляду за законністю перейшли до прокуратури, а управління місцями позбавлення волі – до ОВС, органи Народного комісаріату юстиції на місцях були скасовані. І протягом другої половини 1920-х років організаційне керівництво судами здійснювали в центрі наркомати юстиції союзних республік, а на місцях – губернські, а згодом – окружні суди.

Донецький губернський прокурор інформував, що частина селян, засуджених за грабежі, скоєні в 1921 – 1922 роках із-за голоду, й які перебували в бупрах в 1925 році, згідно заяв адміністрації бупрів за хорошу поведінку й працьовитість можуть бути звільненими достроково [195, арк. 65]. Тобто класова політика радянського керівництва в даному випадку була досить ефективна. І перевиховання злочинців, які не представляли особливу небезпеку для суспільства було цілком реальним.

Після виведення ВТУ зі складу Народного комісаріату юстиції, в другій половині 1920-х років до органів Народного комісаріату юстиції входили: суди, прокуратура, народні слідчі, юридичні консультації, нотаріальні контори, судові виконавці, інститути науково-судової експертизи тощо [196, арк. 34, 34 зв.]. Особлива увага в цей період у діяльності цих підрозділів приділялася кадровій політиці.

У цілому, процес організаційно-структурної побудови органів юстиції в правоохоронній системі Східної України протягом 1925 – 1930-го років був значною мірою політизованим. Це, серед іншого, було зумовлено посиленням авторитарних тенденцій у суспільстві та державі. При цьому, продовжувалася

політика «загравання» влади перед робітниками та селянами, щодо збереження за ними певних прав.

Проте, домінуюча роль більшовицької партії деформувала практично всю правоохоронну сферу, включно з органами юстиції. Так, незадовільна робота судів вже в середині 1920-х років свідчила про необхідність реформування судової системи.

Протягом другої половини 1920-х років здійснювались певні кроки, спрямовані на організаційно-структурне зміцнення органів юстиції Східної України. Однак, брак досвіду та вузькопрофільні інтереси нерідко ускладнювали цю роботу. Так, наприклад, при формуванні структури органів прокуратури, домінуючим був принцип побудови прокуратури за галузями народного господарства.

Протягом 1920-х років спостерігалися хитання у ставленні до працівників установ, підпорядкованих Народному комісаріату юстиції від революційного та нігілістичного сприйняття їх професійної підготовки до визнання необхідності набуття ними кваліфікації. Радянський проект побудови системи юстиції наново, відповідно до нових ідеологічних настанов, включав певне бачення соціальних параметрів тих, хто мусив працювати в означеній системі.

Головними критеріями відбору ставали членство у правлячій партії та пролетарське походження. Однак специфіка роботи комісаріату, особливо за умов ускладнення соціальних стосунків під час непу, змушувала шукати золотої середини між затребуваними радянською владою параметрами та професійними знаннями й досвідом.

З огляду на останнє, у структурі Народного комісаріату юстиції працювало значно більше дореволюційних спеціалістів, порівняно з іншими правоохоронними органами [14, с. 168]. Деякі учені, розглядаючи формування радянської судової системи, провели певну паралель із становленням судових органів Паризької Комуни, де було збережено суддів старого режиму й які саботували вказівки Комуни.

Відповідно, головний урок радянської влади після приходу її до влади, вбачався в негайному знищенні старого суду й інших органів юстиції та створенні нового пролетарського суду. А замість старих чиновників судьями пропонувалося поставити робітників і селян, відданих «справі революції».

У Конституції СРСР і конституціях радянських республік наголошувалося, що суд є незалежним і підкоряється лише закону. Однак потрапити на посаду судді можна було лише за умови вступу до лав комуністичної партії. Партійна ж дисципліна передбачала цілковите підпорядкування професійних і особистих інтересів комуністичній ідеології [136, с. 15].

Монополія компартії позначилася, серед іншого, на здійснюваній в органах кримінальної юстиції кадровій політиці. Будуючи державу, «котрею змогла б керувати й кухарка», компартійне радянське керівництво заповнювало штати нових установ юстиції не кадрами юристів, а політично перевіреними, відданими більшовизму непрофесіоналами.

Однак практика, усупереч усім сподіванням, показала, що така стратегія не мала наслідком формування ефективної для держави юридичної бази [20, с. 21]. Завдання та характер діяльності юстиції, як і правоохоронних органів загалом, визначалися ідеологією та партійними лозунгами. Зазвичай, політична доцільність домінувала над професійністю.

Процес розв'язання кадрової проблеми в органах юстиції Східної України проходив безпосередньо під керівництвом і контролем з боку більшовицької партії, яка надсилала своїх представників передусім у повіти Донецької губернії, що спеціалізувалися на промисловому виробництві, тому були пріоритетними в питанні наведенні «революційного порядку» [11, с. 116].

Стосовно кадрової політики, то на відміну від Положення про народний суд 1920 року, яке ще передбачало необхідність теоретичної підготовки кандидата на посаду судді, Положення про судоустрій УСРР від 16 грудня 1922 року та Положення про судоустрій УСРР від 23 жовтня 1925 року як критерій добору вже передбачали альтернативу: або стаж (не менше двох років)

відповідальної політичної роботи в робітничо-селянських громадських, партійних організаціях, або два роки практичного досвіду (стажу) в органах радянської юстиції на посадах, не нижче слідчого.

Така кадрова політика призвела до того, що більшість осіб, які посіли відповідальні посади в органах юстиції, були випадковими. Вони не мали необхідної юридичної підготовки, а інколи були зовсім непридатними для здійснення правосуддя за моральними та особистими характеристиками [102, с. 92].

На основі висновків за результатами прокурорського обслідування стану революційної законності по Луганській окрузі, губернський прокурор Донбасу Макаренко вважав за необхідне просити окружний виконком визнати за необхідне відкриття короткотермінових курсів з метою підготовки нових кадрів працівників суду та слідства та перепідготовки в них і наявний склад працівників [193, арк. 42].

В умовах непу судовий апарат, на котрий були покладені важливі завдання проведення слідства, виявлення винних та засудження їх у відповідності з законами радянської держави, виявився нездатним підтримувати авторитет радянської судової влади на відповідному рівні. Домінування класово-партійного підходу в процесі комплектації судових установ вплинуло на їх дієздатність.

Складні економічні умови ставали причиною плинності кадрів і перетворювали багатьох місцевих працівників судових установ у злочинців. У 1927–1928 роках за суди «взялись». Для того, щоб підняти авторитет судових установ, запроваджувалася практика виїзних сесій, регулярних звітів працівників судів і прокуратури на зборах робітничих і селянських колективів, поширювалася критика й самокритика та співробітництво з пресою для популяризації роботи.

Апарати прокуратури, судів і слідчих дільниць почали зміцнюватися за рахунок «висуванців» із виробничих підприємств. Вони поповнювали органи суду, прокуратури, міліції за рахунок спеціально висунутих парткомом

перевірених робітників і селян, котрі довели «революційність» своєї свідомості.

У процесі формування органів суду на території Східної України саме робітники та селяни в першу чергу залучалися до складу останніх [197, арк. 53, 54]. А з огляду на відсутність у них відповідної освіти та кваліфікації, при окружних виконкомах передбачалося відкриття короткотермінових курсів з метою підготовки нових кадрів працівників суду та слідства [194, арк. 41, 42].

Згідно КПК УСРР 1927 року помітно зросли компетенція та повноваження органів прокуратури, що пояснювалося прагненням компартійного радянського керівництва перетворити цей інститут на дієвий чинник проведення більшовицької політики в діяльності органів юстиції з метою повного підпорядкування собі усіх трьох гілок влади. Статистичні дані підтверджують це припущення: наприкінці 1927 року 95,4 % прокурорів були членами ВКП(б), це найвищий показник серед усіх категорій працівників органів юстиції УСРР [38, с. 35, 36].

Аналогічною була ситуація і на території Східної України. Так, наприклад штат Артемівської окружної прокуратури мав наступний вигляд: вісім прокурорів по штату, в наявності – 7 (всі члени КП(б)У), за соціальним походженням – 5 з робітників, 2 – із службовців. Чотири помічники прокурора – з нижчою освітою. У той же час окремі секретарі мали вищу освіту, проте були безпартійними [192, арк. 2, 3]. Тобто головну роль в діяльності органів юстиції відігравала партійність, а не фаховість.

У процесі нагляду окружною прокуратурою за слідчим апаратом в Артемівському окрузі, було встановлено, що він складався з 3 старших і 12 народних слідчих і був досить слабким, особливо стосовно складу народних слідчих. При цьому, було відзначено, що склад слідчих «окомунізований» на 90% і «оробітничений» на 70% і що з вищою юридичною освітою слідчих не було.

Серед народних слідчих 11 партійних, 1 безпартійний. За соціальним становищем 6 робітників, 2 селян, 4 службовців. Загальна кваліфікація народних слідчих не зовсім задовільна.

Беручи до уваги особливості Артемівського району в плані насичення округи промисловими підприємствами, а відповідно великою кількістю робітників із досить складною структурою економічних і правових відносин, ця незадовільність особливо поставала гостро та вимагала самих рішучих заходів з боку місцевих властей у кадровому підборі народних слідчих.

Згідно інформації секретаря окружної прокуратури, до 60% звинувачувальних висновків за справами, що були підготовлені народними слідчими до окружної прокуратури згідно з 215 ст. КПК, прокуратурі доводилося переробляти.

Як засоби нагляду за слідчими, окружна прокуратура використовувала обслідування камер (кабінетів) народних слідчих, або ж – слідчих дільниць. Окрім системи обслідування слідчих дільниць, мала місце тенденція доповідей старших слідчих окружному прокурору поза встановленим планом [192, арк. 19, 267-271].

До середини 1920-х років адвокатами на території Східної України були переважно юристи, що працювали ще в дореволюційних закладах юстиції [48, с. 88]. У 1925 році кадровий склад колегій захисників і надалі залишався невідповідним ідеологічним настановам. Низка перевірок, що охопила Колегії захисників у ряді губерній наприкінці 1924 року – на початку 1925 року засвідчила позитивну для радянської влади тенденцію до звуження «кастовості» адвокатської верстви.

Остання була зумовлена пом'якшенням правил вступу до колегій захисників, зокрема від кандидатів не вимагали юридичної освіти, достатньо було знати радянське право та радянську політику, що забезпечували класовий підхід, а також до робітників і селян, що прагнули вступити в колегію, висувалися знижені вимоги.

Однак добитися посилення пролетарського елементу серед адвокатів так і не вдавалося-робітники неохоче йшли до колегій, бо через статус «особи вільної професії» адвокат одразу ж втрачав право бути членом профспілки, а селянам, вочевидь, бракувало хоча б елементарних юридичних знань та

можливостей їх набути [14, с. 167].

У цей період серед адвокатів України більшість складали представники інтелігенції (88,5%), частина яких (51,6%) – дореволюційні адвокати, представники. Робітники та селяни серед адвокатів України складали лише 6% та 5,5% відповідно. Невисоким був і рівень «партійності» колегій захисників-члени партії серед працівників складали 11,7%, при цьому більшість їх працювали паралельно на іншій ділянці партійної роботи, тож мали вельми обмежений час на виконання функцій захисту [70, с. 434].

Існувала практика своєрідного заслання до органів адвокатури, як правило – на посади завідуючих юридичних консультацій, «вигнанців» із органів суду, прокуратури та міліції [135, с. 46, 47].

Це не лише ускладнювало роботу юридичних консультацій, але й фактично зводило їх роль на доволі низький рівень. Оскільки при існуючій політико-правовій системі значення юридичних консультацій, порівняно з іншими правоохоронними структурами свідомо применшувалося владою. Адже захищати, наприклад права громадян, при посиленні авторитарних тенденцій, було вже далеко не актуальним завданням держави.

Деякі радянські учені, виходячи зі змісту КПК УСРР в редакції 1927 року, характеризували захисника, на відміну від судді чи прокурора, як довірену особу звинувачуваного. На думку цих учених-правників, захисник має виступати одностороннім радником звинувачуваного.

Захисник, хоча й зв'язаний певними рамками, повинен був виступати проти звинувачення, надаючи для цього відповідні докази. Така позиція радянських правознавців періоду другої половини 1920-х років свідчила про їхнє прагнення відновити деякі з кращих традицій дореволюційної адвокатури.

Починаючи з 1925–1926 років на кадровій політиці в правоохоронній сфері почала позначатися «українізація». «Ще відповідно до постанови Пленуму ЦК КП (б)У від 6 лютого, затвердженої та доповненої Пленумом від 17 жовтня 1922 року, серед іншого, ставилось наступне завдання сприяння вивчення комуністами української мови» [107, с. 11-13]. А на XII з'їзді РКП(б)

у квітні 1923 року було проголошено політику «коренізації», що передбачала комплекс широких заходів у кадровій і цілій низки інших сфер.

«Компартія, якій у перші роки її правління у національних республіках бракувало підтримки місцевого населення, його прихильності до нового режиму, у рішеннях цього з'їзду та інших партійних документах наголошувала на необхідності підготовки та залучення корінних національних кадрів до органів управління республік, на оволодінні працівниками державних установ національними мовами, традиціями та залученні місцевого населення до лав комуністичної партії і створенні партійних організацій» [81, с. 196, 197].

На враження Г. Г. Єфіменко, «більшовицька національно-культурна політика скеровувавсь на те, щоб «укорінитись» серед місцевого населення, щоб виховати більшовицькі кадри курсу до «коренізації» національних компартій, зокрема, в Україні – до політики «українізації». Коренізація була не метою, а лише засобом встановлення тісного контакту із українськими масами, наближення державного апарату до мас» [99, с. 26, 27].

Підтвердження цих слів можна знайти в роботі М. Скрипника «Перебудовними шляхами (проблема культурного будівництва національностей України)», де автор наголошував, що слід ширше й глибше розгортати «політично-виховну масову комуністичну роботу» [72, с. 134]. Провідна роль у здійсненні українізації належала саме М. Скрипнику. Серед партійних керівників вищого рангу він був «білою вороною», оскільки надавав великого значення розв'язанню національного питання [51, с. 43].

«Під час перебування на посаді народного комісара юстиції УСРР, М. Скрипник проводив досить чітку ідеологічну лінію, спрямовану на українізацію різних сфер суспільно-політичного життя» [110, с. 3, 6]. При цьому, засуджувались спроби перебільшення національної винятковості, ігнорування класової солідарності тощо.

«На початку січня 1925 року, у звіті Донецькому губернському прокурору Сталінський окружний прокурор інформував, що на кінець 1924 року українізація прокуратури на рівні не менше як 50-60% і вживаються

заходи щодо досягнення 100%» [198, арк. 37].

У березні 1925 року, під час чергового інспектування (ревізії) роботи Луганської окружної прокуратури та обстеження стану революційної законності у Луганському окрузі, що здійснювалася губернським прокурором Донбасу Макаренко разом із його помічником Біневичем, було встановлено, що українізація в окружній прокуратурі проводиться слабо. Окружному прокурору Вороніну доручалося під його особисту відповідальність посилити процес українізації апарату окружної прокуратури [193, арк. 37]. І це стосувалося практично всіх правоохоронних органів.

К. Т. Туркало, котрий у середині 1920-х роках читав українську мову в Київській окружній школі міліції, пригадував, що «з початком українізації по всіх установах було запроваджено курси української мови та українознавства з обов'язковим навчанням для усіх співробітників» [128, с. 14, 22].

Згідно постанови ВУЦВКа і РНК УСРР від 30 квітня 1925 року «Про заходи негайного проведення повної українізації Радянського апарату» і Постанови РНК УСРР від 16 липня 1925 року «Про практичні заходи з українізації Радянського апарату» у м. Сталіно та районах організовуються відомчі комісії з українізації (трійки) у складі голови комісії, його заступника та представника місцевого комітету профспілки. Спеціально було підготовлено інструкцію щодо прикладних заходів із українізації радянського апарату [199, арк. 3, 4].

«У партійних документах, датованих 1926 року, підкреслювалась необхідність посилення темпів процесу коренізації та вироблення плану логічної українізації територіального будівництва в Україні» [200, арк. 5].

«У звіті про діяльність Артемівської окружної прокуратури за період з 01 квітня по 01 червня 1926 року позначалось, що усе діловодство окружної прокуратури з 01 січня 1926 року ведеться українською мовою, а співробітники окружної прокуратури навідують курси української мови» [192, арк. 61 зв.].

Згідно акту ревізії Артемівської окружної прокуратури від 3-12 серпня 1926 року, констатувалось, що суб'єкти прокурорського нагляду українською

мовою оволоділи недостатньо, поміж собою здебільшого спілкуються російською, так само вчиняють і співробітники окружної прокуратури.

«Комісією, що здійснювала ревізію, пропонувалось задля усунення вказаних недоліків виконувати існуючі указівки та розпорядження Народного комісаріату юстиції, акцентуючи увагу передусім на негайному перекладі діловодства слідчих камер на мову українську. Діловодство окружної прокуратури уже було перекладено українською» [192, арк. 304].

Отже, процес українізації правоохоронних органів УСРР, та юстиції, зокрема, відбувався досить повільно й важко. Однак, все ж успіхи кадрової політики українізації були очевидними.

У звіті про результати ревізії Старобільського окружного суду від 28 грудня 1926 року було відзначено досить успішний процес українізації апарату окружного суду. Так, вироки, присуди, ухвали й постанови укладалися українською мовою.

А у документах щодо діяльності Луганського окружного суду за 1927 рік відзначено, щодо вересня 1927 року вироки та ухвали касаційної колегії в цивільних справах окружний суд подавав практично російською мовою, а від цього часу – уже мовою українською. Щодо вироків та ухвал касаційної колегії у кримінальних справах, було відзначено, що вони, за певними винятками, продовжували увалюватись російською мовою. «Таким чином, стан українізації у даному підрозділі було визнано незадовільним» [201, арк. 127-131].

У 1928 році Народний комісаріат юстиції УСРР організував у м. Харкові курси підвищення кваліфікації. На них рекомендувалось відряджати лише членів окружних судів та помічників прокурорів, які мали відповідати правильним вимогам.

По-перше, ці суб'єкти мали бути із класу робітників та селян, переважно, українцями. Відряджувані особи повинні були мати загальний службовий стаж в органах Народного комісаріату юстиції не менше двох років і обіймати попередню посаду на рівні члена окружного суду чи помічника прокурора не менше одного року. «Крім цього, вказані особи мали бути

політично освіченими, мати належний загальний розвиток та відповідну освіту та цілком володіти українською мовою» [202, арк. 2].

У цьому ж році, у постанові бюро Сталінського окружного ЦК КП(б)У щодо питань з українізації в окрузі, поміж іншого, зазначалось, що робота з українізації проводиться за трьома основними напрямками: українізація парторганізації, якнайбільше, управлінського складу; українізація закладів та підприємств; українізація серед селян та робітників.

При цьому, визнавалось, що вивчення української мови та українознавства партійним, радянським та профспілковим активом є недостатнім і гальмує процес загальної українізації. «Загалом, робота із українізації визнана незадовільною» [203, арк. 17].

Однак, навіть у 1929 – 1930 роках документація та листування поміж судами, прокуратурами та іншими правоохоронними органами Сталінського округу велось, переважно, українською мовою, із відповідно встановленою правничою термінологією [204, арк. 4-11, 15, 17-23, 31-133]. І досить значною у цьому відношенні була роль органів юстиції.

У цілому кадрова політика в органах юстиції Східної України протягом 1925–1930-го років здійснювалася відповідно до більшовицької партійної доктрини. Процес зламу старої системи юстиції та формування проекту побудови системи юстиції наново, відповідно до нових ідеологічних настанов, включав певне бачення соціальних параметрів тих, хто мусив працювати в означеній системі.

Головними критеріями відбору ставали членство у правлячій партії та пролетарське походження. Зокрема, пріоритет мали робітники та селяни навіть без відповідної освіти.

При комплектації органів юстиції, насамперед, враховувалася не фаховість, а політична відданість ідеям більшовизму. Від кандидатів не вимагалася наявність юридичної освіти, достатньо було знати радянське право та радянську політику, що забезпечували класовий підхід.

Домінування класово-партійного підходу в процесі комплектації

судових установ вплинуло на їх дієздатність. Складні економічні умови ставали причиною плинності кадрів і нерідко перетворювали багатьох місцевих працівників судових установ у порушників закону.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2

1. У процесі даного дослідження значна увага була приділена характеристиці всесоюзного та республіканського радянського законодавства з метою аналізу нормативно-правового забезпечення та правового регулювання підрозділів юстиції в системі правоохоронних органів Східної України протягом 1925–1930-го років.

Нормативно-правова база функціонування органів юстиції Східної України періоду 1925-1930-го років характеризувалась домінуванням політико-правових принципів на кшталт «революційної» та «соціалістичної» законності, що втілювали утвердження радянської державно-правової системи. Радянські закони, зазвичай, санкціонувались партійною верхівкою. Вона ж контролювала усі сфери державного життя, у тому числі – правоохоронну сферу, включно із органами юстиції. При цьому, органи прокуратури виконували функцію особливої наглядової інстанції практично над усіма правоохоронними структурами, у тому числі – судовими органами. Перед кримінальною юстицією ставилось завдання – всіляко сприяти здійсненню різного роду політичних і політико-господарських кампаній.

2. Певний вплив на процес державно-правового регулювання органів Народного комісаріату юстиції мали Конституція УСРР 1919 року (зі змінами 1925 року) та Конституція УСРР 1929 року. Однак, радянські конституції були документами швидше політичними, аніж правовими і розроблялись, насамперед, у компартійних відділах. Зважаючи на це, а також враховуючи статус квазі-держави, котрою була УСРР, зазначені конституційні акти із великим застереженням можна віднести до групи основних законів держави.

Конституція УСРР 1929 року зумовила подальше утвердження

принципу диктатури пролетаріату та сприяла встановленню домінування загальносоюзних законодавчих актів над республіканськими. Протягом періоду 1925-1930-го років спостерігалось послідовне зростання позиції союзного центру, тобто загальносоюзних установ, а відтак обмеження прав республіки. Це, власне, і вплинуло на характер функціонування правоохоронної системи загалом, і органів юстиції зокрема. Останні стали ще більш залежними у власній діяльності від союзних відомств.

У цілому ж, слід констатувати той факт, що процес організаційно-структурного зміцнення правоохоронних органів Східної України протягом 1925-1930-го років здійснювався у надскладних умовах. Передусім, це було пов'язано із існуючою тенденцією ігнорування права, як «буржуазного» пережитку. Окрім того, давались взнаки не сформованість правоохоронної системи в УСРР та тенденція до трансформації правоохоронних органів у засіб для встановлення тоталітарного режиму в Україні.

3. У цілому, правоохоронна система УСРР протягом 1925-1930-го років була досить складною, що ставило перед державою завдання її реорганізації та реформування. Відповідним чином, органи юстиції Східної України перебували у стані трансформації та організаційно-правового зміцнення. Проте, перед ними стояла низка проблем та завдань, особливо – у відношенні боротьби із загальнокримінальною злочинністю. У цей самий час тривав процес формування органів юстиції, а надто розпочався процес відновлювання у правах адвокатури.

У період другої половини 1920-х років, внаслідок формування загальносоюзних установ та відомств на території УСРР, в останніх почався перехід виключно на використання російської мови. Зокрема, такою була ситуація і у Народному комісаріаті юстиції УСРР.

4. Кадрова політика в органах юстиції Східної України протягом 1925-1930-го років здійснювалась відповідно до більшовицької партійної доктрини. Процес зламу старої системи юстиції та формування проекту побудови системи юстиції наново, відповідно до нових ідеологічних настанов, включав певне бачення соціальних параметрів тих, хто мусив працювати в означеній системі.

Головними критеріями відбору ставали членство у правлячій партії та пролетарське походження. Зокрема, пріоритет мали робітники та селяни навіть без відповідної освіти.

При комплектації органів юстиції, насамперед, враховувалась не фаховість, а політична відданість ідеям більшовизму. Від кандидатів не вимагалась наявності юридичної освіти, достатньо було знати радянське право та радянську політику, які забезпечували класовий підхід. Домінування класово-партійного підходу у процесу комплектації судових установ вплинуло на їх дієздатність. Складні економічні умови ставали причиною плинності кадрів та нерідко перетворювали багатьох місцевих працівників судових установ у порушників закону.

РОЗДІЛ 3.

ФУНКЦІОНУВАННЯ ОРГАНІВ ЮСТИЦІЇ У ДЕРЖАВНО-ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ

3.1. Основні напрями, засоби та форми функціонування органів юстиції України

Склад і система правоохоронних органів УСРР доби другої половини 1920-х років була достатньо складною. Її складали: органи суду, прокуратури, дізнання та слідства, ДПУ, адвокатура й НКВС. До структури та відання останнього належали органи міліції та розшуку УСРР тощо. Виняткова ж роль належала Народному комісаріату юстиції.

«Захист інтересів держави, а передусім партократії, потребував високоефективної діяльності органів кримінальної юстиції. Однак, цьому перешкоджав ряд об'єктивних та суб'єктивних обставин:

1) низький фаховий рівень працівників, що власне, був обумовлений відповідною політикою держави, незначною кількістю юридичних навчальних закладів, і негативно впливав на якість кримінально-процесуального провадження;

2) незадовільне матеріально-технічне забезпечення;

3) недосконалість нормативно-правової бази та її невідповідність кваліфікації більшості працівників» [19, с. 288]. За таких обставин професіоналізм, зазвичай, замінювався репресивними та каральними функціями.

Однак, розгалужений каральний й репресивний апарат був вельми не єдиним засобом державно-правового регулювання. Дана частина механізму держави була витвором свого часу і не підмінювала собою законодавчу, виконавчу та судову владу у суспільстві. Причому, з його розвитком їх роль та значення збільшуються одночасно із зміною ролі та значення державного

апарату примусу.

Каральні способи державно-правового регулювання та насадження силових методів не могли дати очікуваного позитивного результату у принципі. Але їх застосування шляхом тотального терору та страху у суспільстві мало на меті встановлення такої системи державної влади, яка базувалась виключно на власній ідеології, доктрині й пріоритетах.

«Оскільки люба диктатура передбачає застосування примусу й насилля, теоретики більшовизму доклали значних зусиль, щоб обґрунтувати право більшовицької влади на переслідування інакомислячих і терор у відношенні тих, хто здатний на фізичний чи ідеологічний спротив. Згідно їхньої доктрини, нове має право на «революційне» насилля по відношенню до старого, що стоїть у нього на нього на шляху» [43, с. 425].

Негативна сила тотального соціалістичного цілого («усі разом») була направленою усією своєю нищівною міццю перш за все проти індивіда («кожного зокрема»), проти людей, проти всіх форм, відносин та явищ, які відокремлюються від цілого та зіставляють себе йому. У цьому й полягає власне прихований сенс тоталітарного соціалізму, його витоки та об'єктивне підґрунтя.

Зазначимо, що певна стадія революційних подій 1917-1920-го років, зруйнувавши усі контрреволюційні сили, революція починає продукувати новий порядок. Водночас, цей так званий «новий лад» ґрунтувався не лише на модерних революційних ідеалах, але й реанімував найжиттєздатніші дореволюційні інститути, цінності та способи функціонування.

Зауважимо, що усяке так зване «загальне» право (тотальний правопорядок) – як за капіталізму, так і опісля звершення пролетарської революції, є компромісом і об'єднання цінностей у цьому суспільстві суб'єктивних класових прав. Таким чином, у самій політико-правовій доктрині радянської держави закладався самобутній маніпулятивний кшталт державно-правового регулювання. Влада наодинці могла формулювати – яке право їй необхідне. Моральні принципи цілковито ігнорувались.

«Право та мораль є двома історичними формами регулювання суспільних відносин, і як такі, у своєму ідеальному визначенні мають єдину область та мету застосування: це – свобода особистості та благо суспільства. І якщо мораль ґрунтується на добровільному особистому волевиявленні, то правове регулювання відбувається через формальну упорядкованість за допомоги юридичних норм, авторитет, котрих підтримується силою держави» [160, с. 18]. Відтак державний примус, переважно, підмінював право та мораль у радянській системі.

Право та мораль у радянському суспільстві розглядались у діалектичному взаємозв'язку. Згідно цього, законодавча та судова політика держави рад вважались тим ефективнішою, чим більшою мірою відповідала вимогам комуністичною моралі; ця відповідність стосувалась не лише букви, але і духу радянського закону, не тільки загальних норм, але й їх достеменної реалізації. За жодних обставин засоби і методи юридичної регламентації не можуть суперечити нормам соціалістичної моралі. А. Безансон зауважив, «що саме моральний імператив у радянському суспільстві був визначальним фактором» [90, с. 39-40].

Справедливо, що мораль та право є формами суспільної свідомості, виразні нормативні системи, що окреслюють загальновизнані правила, взірці поведінки або дії. Вони забезпечують організованість, регулярність соціальної взаємодії індивідів та груп. Однак, у моралі функція регулювання та її роль як духовного фактору нероздільні. Моральні норми формуються шляхом утвердження генези моральних поглядів і фактично є нормативним віддзеркаленням таких поглядів. Вони оригінально опосередковують поведінку фізичних осіб у певних формах суспільної свідомості.

У період формування радянської політико-правової системи відбувалось послідовне вихолощення моральних норм із суспільної та правової свідомості громадян. Одночасно руйнувались правові принципи. Натомість, утверджувався більшовицький тоталітарний режим, для якого притаманним було уживання неподільної ідеології (ідеократичність). Тоталітарний режим

багнув пояснити кожний аспект громадського життя. Отже, утверджувались монолітні суспільні цілі та погоджені зразки поведінки.

«Саме ідеологія мала за основну мету легітимізацію права тоталітарного режиму, при цьому претендуючи на повне уособлення істини, фальсифікуючи минуле, встановлюючи нові цінності, підпорядковані інтересам держави-партії. Наявний суспільний устрій проголошувався вищою формою демократії, а режим представлявся як благо народу» [78, с. 517]. Ігнорування норм права, а якнайбільше – моралі радянською владою довело до значної деформації політико-правову систему та увесь соціум загалом. При цьому, органи юстиції, зазвичай, виконували функцію репресивного механізму. Відтак їх соціально-правове становище відповідало своєрідному статусу офіційного державного карально-репресивного органу.

Положення Кримінально-процесуального кодексу 1922 року, які декларували демократичні правові принципи і почасти повторювали принципи відповідного кримінально-процесуального законодавства Радянської Росії, закладали базиси у становленні радянської правової системи на теренах України. Переміни, що відбулись у політичній обстановці у СРСР наприкінці 20-х років XX ст., пов'язані були переважно з розбудовою повновладного державно-правового режиму «сталінізму», вимагали належних змін у правовій площині. Це і стало вагомою передумовою для прийняття Кримінально-процесуального кодексу 1927 року. Останній нормативний документ, зокрема, суттєво розширив перелік органів, які мали проводити досудове слідство.

На нашу думку, таке визначення є дещо обмеженим, оскільки слід вести мову щодо судді та прокурора як службовців із реалізації отого вирішального завдання, яке досить чітко викладене у Кримінальному кодексі УСРР 1922 року, і яке торкалося охорони класового правопорядку в соціалістичній державі, встановленого радянською владою від зазіхань на даний порядок. Ба більше, у адміністративне, кримінальне, кримінальне процесуальне та декотрі інші галузі радянського законодавства були включені норми і положення, які легалізували жорстокі каральні й репресивні заходи, позасудову

відповідальність, адміністративне свавілля тощо.

Закони та інші правові акти, окрім ідейно-ідеологічних дефініцій і гасл типу «влада - народу», «в інтересах трудящих мас», також містили подекуди декларативні, але певним чином прогресивні юридичні конструкції й терміни, наприклад, «правові гарантії», «права особи». Однак, ігнорування принципу верховенства права та інших конститутивних правових принципів робило радянську правову систему та правове регулювання просто формальними доповненнями до державного партійно-бюрократичного апарату.

Закон у радянських реаліях став персоніфікацією «волі партії та уряду», а суд де-факто був зведений до однієї з ланок втілення у життя «партійної пролетарської політики». Водночас, протягом другої половини 20-х років XX ст. на рівні урядової ідеології домінувала теза, що у процесі зміцнення радянського суспільства з нього повинні зникнути конфліктність і, зокрема, кримінальна злочинність, яка так би мовити, є дитям соціально несправедливого буржуазного суспільства. Відтак правоохоронним органам, приміром – Народному комісаріату юстиції, відводилась посередня (порівняно з іншими державно-правовими інституціями) роль своєрідного механізму виконання та втілення у життя настанов більшовицької партії.

Як ми вважаємо, саме на органи юстиції покладалось завдання застосування і використання норм радянського законодавства з ціллю «захисту пролетарської держави». Однак, тривала відсутність відповідної нормативно-правової бази давала змоги органам юстиції належним чином виконувати свої завдання. Особливо, це торкалось правового регулювання.

Основи судоустрою СРСР і союзних республік від 1924 року розширили права органів прокуратури, положивши на них обов'язок нагляду за законністю судової діяльності. Прокуратури республік дістали право протесту у касаційному та наглядовому порядку вироків, рішень, і визначень судів республік. «Прокуратура здійснювала:

- нагляд від імені держави за законністю дій усіх органів влади, господарських установ, громадських і місцевих органів та приватних осіб;

- нагляд за діяльністю органів дізнання та слідства при розкритті злочинів;

- нагляд за діяльністю органів ДПУ;
- підтримання обвинувачення у суді;
- участь у цивільному процесі;
- нагляд за належним утриманням ув'язнених від вартою» [121, с. 44].

Саме прокуратура, здійснюючи нагляд за дотриманням законності у ВТУ, сприяла у цілому покращенню їх діяльності. Як відмічалось у тогочасних друкованих засобах масової інформації, прокурорський нагляд налагоджував добір керівного складу ВТУ, у посиленні правової пропаганди серед співробітників тощо.

«Загалом, державна прокуратура, як спеціальний апарат державної влади, мала здійснювати нагляд за дотримання законів і належною організацією боротьби із злочинністю» [119, с. 209]. Позаяк центральною функцією прокуратури була функція загального нагляду, себто перевірка дій місцевих органів влади і потребувала доволі багато часу, прокурори замало уваги присвячували здійсненню функції обвинувачення під час розгляду справ судами та виконання обов'язків, пов'язаних із кримінальним судочинством (зокрема, нагляд за слідством).

Це спричинювало і те, що кількість адвокатів, присутність котрих була обов'язковою, коли брав участь прокурор, була недостатньою. «Для ведення розслідування досудової стадії було запроваджено посаду слідчого, який був працівником правосуддя, а не кримінального розшуку. Відповідальними за роботу слідчих були судді, але оперативна діяльність слідчих із розслідування справ перебувала під наглядом прокурора» [53, с. 17, 18]. Функції органів прокуратури з'єднували одночасно і нагляд за виконанням законів, і кримінальне переслідування.

Станом на середину 20-х років XX ст. інститут судової влади «як символ справедливості був забутий і замінений наспіх сформованими судами та неконституційними судовими утвореннями, цілковито виконуючими заказ

пролетарської диктатури відповідно із більшовицькою доктриною. Радянська судова система, як і інші державні інститути, була пронизана духом подвійної моралі» [134, с. 13]. У цей час із сфери судочинства зникають такі процесуальні норми, як змагальність, право на захист, рівність перед законом і судом, гласність.

Свобода громадського осуду радянської дійсності, у тому числі і правосуддя, жорстко переслідувалась цензурою. Попри власний популізм, влада фактично відхилила колишні досягнення демократії, у тому числі й у галузі судочинства, закинула практику правозахисних інститутів і правозастосовчих інституцій, покликаних вартувати права і свободи громадян.

Відтак грамотні фахівці були, переважно, замінені покірними виконавцями волі панівної партноменклатури. Це втручання партійно-державного апарату у діяльність суду, прокуратури та інших правоохоронних органів, супроводжувалося ідейним обґрунтуванням репресивних заходів через наявність «класових ворогів», «ворогів народу» та необхідністю безапеляційної боротьби з ними. Радянські суди все більшою мірою перетворювались із незалежного правоохоронного органу на абсолютно залежний від влади механізм здійснення її постанов та настанов. Власне прокуратура здійснювала функцію екстраординарної наглядової інстанції фактично над всіма правоохоронними структурами, включаючи судові установи.

Так, у Звітній доповіді щодо роботи Артемівської окружної прокуратури періоду із 01 жовтня 1925 року по 01 жовтня 1926 року діяльність окружної прокуратури у судах за звітний рік характеризувалась у: розпорядчих засіданнях, у судових засіданнях окружного суду із кримінальних справ, нагляді за практикою кримінально-касаційного відділу, в участі у судових засіданнях окружного суду із цивільних справ, судовому нагляді за трудовими та земельними справами тощо» [205, арк. 21-22].

У Звітній доповіді Сталінської окружної прокуратури стосовно сутності та форми роботи прокуратури зазначалось, що прокуратура є державним органом нагляду і зобов'язана слідкувати за законністю дій як державних

закладів та підприємств, так і громадських організацій та приватних осіб, які скоїли ту або іншу незаконну чи кримінально-карану дію, а також на прокуратуру покладений обов'язок підтримувати обвинувачення даних осіб від імені держави у суді. Якщо була інформація щодо скоєння того чи іншого злочинного діяння, прокуратура зобов'язувалася вчиняти дії щодо захисту законності та передачі винних до суду.

Подібним чином, протягом лише 1925 року прокуратурою було ухвалено низку обвинувальних висновків – 335 у слідчих справах та 582 у міліцейських справах. За названий період прокуратурою припинено 5163 справ, повернуто на додаткове розслідування 618 справ. «Велика кількість припинених і повернених на дорозслідування справ досить яскраво відображає обережність прокуратури щодо віддання до суду тих чи інших правопорушників, так як із 6116 справ, що надійшли до прокуратури, лише 335 було направлено до суду» [206, арк. 9]. Саме законність у радянській системі влади подавалась як організуючий і дисциплінуючий фактор, який вимагав строгого додержання державної та трудової дисципліни, чіткого виконання кожним суб'єктом своїх обов'язків.

Починаючи із середини 1920-х років органами прокуратури велась «посилена» робота на селі, відтак намагалися забезпечити законність і у діяльності сільських рад, де вона нерідко порушувалась. Окрім звичних методів загального нагляду (наприклад, перевірка нормативних та правозастосовчих актів та їх проєктів, ознайомлення із документацією, участь у роботі належних органів державної влади, передусім колегіальних, робота із жалобами громадян) широко залучалась громадськість. Відтак була розгорнута мережа робітничих та сільських репортерів. Вони зобов'язувалися інформувати через періодику, а також ознайомлювати партійні та правоохоронні органи з усіма фактами порушення законності та дисципліни. «Робселькорівський рух був у значній мірі кампанією, він дозволяв у ряді випадків маніпулювати законом» [6, с. 14-15].

У секретному акті ревізії роботи Луганської окружної прокуратури та

огляду стану революційної законності у Луганському окрузі губернським прокурором Донбасу товаришем Макаренком від 8-19 березня 1925 року було зауважено, що зв'язок із робітничими та сільськими репортерами працівниками окружної прокуратури встановлено. «На нараді робітничих кореспондентів окружний прокурор зробив доповідь про роботу прокуратури щодо ходу розслідування із приводу їх заміток і статей» [207, арк. 23].

Необхідно зазначити, що до 1926 року центральними питаннями щодо розвитку органів юстиції були проблеми щодо організаційності, процесуальні та матеріальні питання. Згодом у визначений рік генеральним гаслом юстиції стала боротьба за якість. Однак, критерії цієї якості опирались, передусім, на розуміння суду як пролетарського та класового. Із цього випливало і ставлення до законів, які не розглядались як щось застигле і святе, навпаки, закон мусив перебувати у ході незмінного творення його суспільством, видозмінювався разом із ним та набував форм, еквівалентних його поточному стану розвитку.

У законі визначальною була не його справжня оболонка, а класовий зміст, розуміння та застосування його як принципу зумовлювало правильну класову судову політику. Разом і цим, наприкінці 1920-х років створюється бачення щодо ключових критеріїв оцінки якості роботи підпорядкованих Народному комісаріату юстиції народних слідчих, судової системи та прокуратури. Поведінка адвокатів була відстороненою від означеної системи, відтак й результативність їх діяльності щонайбільше не потрапляла до кругозору керівництва Народного комісаріату юстиції. Останніх дужче приваблювали питання «тіньової адвокатури» та формування пролетарського складу адвокатів.

«Першою тріадою в оцінці роботи слідчого апарату були кількість районів, територія та кількість населення, що обслуговується одним районом» [14, с. 178]. Не дивлячись на все це, робота органів юстиції щонайменше викликала критику та зростання кількості скарг зі сторони суспільства.

Робота з наріканнями на діяльність місцевих органів влади та управління велась прокуратурою згідно класового принципу. Здебільшого

справедливі інтереси скажників не захищались прокуратурою виключно із класових міркувань – якщо скарги подавали т. зв. «нетрудові елементи» (куркулі чи непмани). Наприкінці 1920-х – на початку 1930-х років взаємини прокуратури та місцевих адміністративних структур вибудовувались вже на дещо іншому ґрунті.

«Прокуратура виконувала завдання партії щодо забезпечення форсованої індустріалізації, масової колективізації, і стосунки, що виникли, були спрямовані перш за все у соціально-економічну площину» [6, с. 15]. Наприкінці 1920-х років правоохоронні органи реалізовували не настільки задекларовані функції охорони радянської системи, а репресивні функції, передусім, щодо так званих «експлуаторських» класів, «уклоністів», ревізіоністів, «троцькістів», «ворогів народу», «шпигунів світового імперіалізму» та окремих держав, «націоналістів» та інших. Показовою є відсутність законодавчих чи навіть підзаконних актів, на підставі яких функціонували ці органи» [103, с. 27]. Натомість, у радянському суспільстві панували принципи «революційної» законності, а згодом – законності соціалістичної.

У звіті щодо діяльності Артемівської окружної прокуратури за період із 01 жовтня 1926 року по 01 січня 1927 року зазначалось, що протягом звітнього періоду здійснювались безперервні виїзди представників прокурорського нагляду на селі, у робітничих селищах, де відбувались доповіді щодо «революційної» законності та роботи прокуратури. «Особиста участь працівників прокуратури у засіданнях райвиконкомів та сільських рад, а також прийом скарг у робітників і селян на місцях, безсумнівно продемонстрували вагомий політичний аспект роботи прокуратури як охоронця революційної законності та захисника прав та інтересів робітничих та селянських мас» [192, арк. 1].

Своєрідна роль в утвердженні «революційної» законності припадала на народних комісарів юстиції. Приміром, перед ними стояло завдання – на містині зруйнованих дореволюційних правових та правоохоронних інститутів

зводити принципово новітню правову та правоохоронну систему.

У резолюції XIV конференції РКП(б) від 27-29 квітня 1925 року йшлося щодо того, що інтереси зміцнення пролетарської держави та подальшого зросту довіри до неї зі сторони колосальних мас селянства вимагають щонайбільшого зміцнення революційної законності, передусім у низових органах влади. Постановою III з'їзду Рад СРСР «Про неухильне запровадження революційної законності» від 20 травня 1925 року було засвідчено, що одним із найважливіших завдань забезпечення належної реалізації радянських законів та зміцнення основ радянської «революційної» законності.

Для підходящого його здійснення пропонувалось вживати заходи щодо боротьби із порушеннями «революційної» законності та ознайомлення населення із законами та порядком оскарження незаконних дій властей. З огляду на це, з'їзд Рад СРСР визнав за необхідне невідкладне запровадження у дію Постанови Президії ЦВК СРСР щодо зміцнення основ «революційної» законності, залучення при перевиборах суддів до їхнього складу, а також до складу народних засідателів позапартійних активних селян із бідняків і середняків, розширення та зміцнення належної роботи прокуратури, організацію виїзних сесій судів і розгляд ними, передусім, справ щодо зловживання посадових осіб.

Водночас ставилось завдання широкого ознайомлення робітників та селян із радянським законодавством і порядком оскарження дій органів влади, які порушували ці закони. Отже III з'їзд Рад СРСР запропонував ЦВК СРСР опрацювати та втілити у життя порядок, який би забезпечив ознайомлення громадян СРСР зі всіма законами. У висновках щодо результатів прокурорського обслідування стану революційної законності у Луганській окрузі, серед іншого, органам суду та прокуратури пропонувалось перевести увагу на швидкість закінчення слідства та посилення репресій відносно справ про посадові злочини, грабежі та злочинів проти статевої недоторканності.

Також працівникам суду, прокуратури, слідства та органів міліції з метою популяризації пролетарського права рекомендувалось сприяти

організації при сільбудах і хатах-читальнях юридичних гуртків самодіяльності, громади довідкового бюро, правничих кутків місцевої преси, організації осередків «Геть злочинність» та реалізовувати інші заходи щодо ліквідації правової неграмотності населення, звернувши, найперше, найсерйознішу увагу на встановлення близького зв'язку із робкорами та сількорами і опрацювавши план проведення доповідей щодо власної роботи на всезагальних зборах селян і робітників, скоординувавши цей план із планом роботи окружкому.

При проведенні перевиборів народних засідателів суду – широко залучати до складу останніх селян та селянок із числа позапартійних. У справах, де виступають представники прокурорського нагляду водночас залучати у якості колективних обвинувачів селян і селянок. «Органам суду широко застосовувати виїзди на села для аналізу справ, влаштовуючи візцеві процеси у справах, що репрезентували виняткове суспільне значення та злочинах, що мали небезпечний характер» [197, арк. 53, 54].

При цьому, губернський прокурор Макаренко наголошував на необхідності «усім працівникам партійних, профспілкових, радянських і безпосередньо правових органів у своїх діях виходити із суворого дотримання законності, маючи на увазі, що зміцнення «революційної» законності, особливо на селі, що на той час, згідно його твердження, було першочерговим завданням не лише одного спеціального органу чи відомства, але й всієї «організованої партійної, пролетарської та селянської громадськості». У висновках містився також заклик до кожного партійця щодо надання допомоги органам прокуратури, суду, слідства та міліції при проведенні покладених на них завдань щодо встановлення єдиного розуміння законності» [194, арк. 40].

Слід відзначити, що подібні прокурорські обслідування траплялися уже наприкінці травня та протягом червня і липня 1925 року. Себто, це була характерна реакція органів прокуратури Донбасу на постанову III з'їзду Рад СРСР і розпорядження ЦВК СРСР щодо залучення при перевиборах народних засідателів позапартійних селян до складу суддів, як також – і у якості громадських обвинувачів, а також – широкого ознайомлення робітників та

селян із нормами радянського законодавства.

Загальносоюзна Конституція від 1924 року віддзеркалювала засади «соціалістичної законності», однак дійсність була іншою – реальне життя бачило непоодинокі недотримання та жорсткі порушення цієї ж «соціалістичної» законності. Щоденна практика НКВС (із мовчазної, а іноді – не зовсім, згоди найвищого керівництва держави) містила засоби фізичного впливу, катування та знущання над арештованими особами, котрі призводили до так званих «зізнань із визнанням своєї вини» та наведення наклепів стосовно невинних людей. Утвердження «соціалістичної законності» пов'язувалось із діяльністю Рад – формальними («конституційними») органами влади, що являли собою так звані «інструменти революції», або ж називалися «органами власне мас трудящих, а із середини 1920-х років згідно норм і положень Конституції – основою соціалістичного суспільства.

Однак, як виявилось, Ради вдало підійшли для організації механізму сталінського репресивного апарату. Ради, які буцімто на противагу парламентаризму, з'єднали функції представницького та чинного виконавчого органу, отримали статус «всесильних» установ, спроможних без усіляких обмежень, пов'язаних із поділом влади, здійснювати нічим не обмежене всевладдя. А так як само собою Ради як інструменти прямої демократії абсолютно напевно не могли виконувати безперервне професіональне державно-урядове керівництво. Відтак всевладдя Рад, а фактично – номінальна диктатура, ставало лише прикриттям і виправданням для реальної партократичної диктатури партійного апарату, його керівних інстанцій, практика яких загалом перебувала поза законодавчою регламентацією судовим контролем.

А позаяк у радянському суспільстві основним інструментом влади залишилась «зв'язка = партапарат + каральні та репресивні органи» (яка також фактично знаходилась поза контролем офіційних інститутів – Рад і закону), то у результатів постала унікальна могутня система військово-комуністичної влади, здатна без обмежень приймати та втілювати в життя абиякі рішення, зрозуміло

заради «перемоги соціалізму та комунізму», прикриваючись комуністичною філософією, ідеологією – і як наслідок – революційним правом.

Після прийняття Конституції 1924 року вплив партії на радянську державно-правову систему безмежно підвищився. Відповідним чином, при такій ситуації у радянському суспільстві жодної іншої правової системи не було, окрім існуючої жалюгідної, недосконалої, яка, за своїм змістом була «правом влади». Це своєрідне більшовицьке «право влади» нерідко приводило до порушення законності із боку самих представників влади.

Соціалістична законність, у супереч своєму респектабельному вигляду та, бодай, простому поняттю «законність», стала виразником загалом того антигуманного та антилюдського, що раніше позначалось формулою «революційної правосвідомості» чи «революційної законності». Насамперед, носієм такого «права» (і водночас прикриттям та виправданням), коли для наявної влади, її армії, каральних та репресивних органів видається допустимим і виправданим, ігноруючи чинне законодавство, вчиняти свавілля, провадити будь-які дії із прикриттям високими ідеалами тощо. Й отакою, за своїм змістом була ідеологія соціалістичної законності (яка є центральною ланкою усієї системи радянського права), адже вона тісно пов'язана із марксизмом і комуністичним праворозумінням.

Позаяк комуністичне революційне право – це право кардинальної трансформації суспільства, відтак воно генерує саму сутність, осередок марксистських поглядів (покликане впоратися із романтичним ідеалізмом домарксистських комуністичних утопій); без такого права марксизм утрачав свою первісну, потаємну суть.

Непохитність комуністичного праворозуміння, визначаючого істинний сенс ідеології соціалістичної законності, обумовлювалась ще отою ситуацією, що військово-комуністична система влади, що знаходилася на фундаментальному рівні соціалістичної партійно-ідеологізованої державної системи, вимагала тотожних потужних засобів забезпечення, на які спроможне було лиш революційне право. Однак, на перших порах запровадження політики

непу доктрина соціалістичної законності вимагала правильного коригування.

В умовах часткового відродження приватновласницьких відносин, що були практично забуті у часи «воєнного комунізму», перед радянськими правниками постало надскладне завдання: з однієї сторони – досягти рівноваги, єдності та універсальності радянського закону, а з іншої – чітко дотримуватись класової лінії у з'ясуванні ступеня протиправності поведінки. З огляду на це будувалась і кадрова політика, і становлення радянського правового ладу, особливо, на переконання радянських ідеологів, у загрозливих умовах непу для нового суспільства.

«Відтак, протягом 1920-х років були закладені основи роботи радянського суду, прокуратури, а також сформувалась низка нормативно-правових актів, які стали своєрідним підсумком процесу унормування соціальних практик і підґрунтям для нового правопорядку» [14, с. 115]. Чільним атрибутом системи правового регулювання щодо організації функціонування органів кримінальної юстиції було те, що «керівну й спрямовуючу роль» у її формуванні відігравали політичні директиви.

Саме з трибун партійних з'їздів повідомлялось про напрями подальшого розвитку держави. Так, наприклад, рішенням ХУ з'їзду ВКП (б) від 1927 року було виголошено курс на колективізацію, а на ХУІ (1930 року) з'їзді ВКП (б) з патетикою виголошувалось, що «розтрощуючи опір класових ворогів, ВКП (б) поведе маси у розгорнутий наступ і забезпечить повну перемогу соціалізму у СРСР». «За цим традиційно з'являвся цілий ряд підзаконних актів, у яких визначались завдання та форми участі органів кримінальної юстиції у реалізації партійних планів» [20, с. 19].

На теренах Східної України особливо був відчутним тотальний партійний контроль над усіма сферами суспільно-політичного життя. У цьому зв'язку, ігноруючи законодавче обґрунтування, повноваження місцевих рад були доволі обмеженими. Неприємно нагадувало про себе і задосить нечітке законодавство та посилення на теренах УСРР командно-адміністративної системи. Радянські закони зазвичай санкціонувались партійною верхівкою.

Вона ж контролювала усі сфери державного життя, у тому числі й правоохоронну сферу, включно із органами юстиції.

Процес зрощення партійного апарату із державним відбувався дуже болісно, відтак мав ознаки неоднозначного та складного явища. Непомітний конфлікт між комуністичною партією та управлінським апаратом держави потребував наскрізного контролю партії над останнім. Функцію такого ревізора також покладалась на масові громадські об'єднання та рухи. Всіляко наголошувалось, що робота громадських організацій повинна бути пов'язана із роботою державних органів. Попри це, місію реального ревізора було де-факто покладено на Державне Політичне Управління та й на інші силові структури.

У період із кінця 20-х і до початку 30-х років XX ст. у Радянському Союзі усе більшою мірою зростав тиск на інакомислячих, включаючи членів партії. Серед інструментів впливу, передусім, виявився Кримінальний кодекс і органи Державного Політичного Управління. Останні перетворювалися у феноменальну організацію, яка переросла свої перші початкові рамки і фактично перетворила партію у свій придаток. Адміністративно-командні методи державної влади пронизували усі сфери суспільно-політичного життя. Процес бюрократизації торкнувся також і компартії.

Партійний апарат фактично поглинув апарат державний, майже злився із ним, породивши єдину бюрократичну систему. В умовах безперервної «надзвичайної системи» та зростання психологічної напруги у суспільстві перед політичним керівництвом вималювалася першочергова потреба щодо зміцнення державної влади. Не тільки-но спрямовувати, а й системно контролювати громадські процеси мав тоталітарний режим, який начисто утвердився у 30-ті роки XX століття.

«Його основними ознаками були:

- безмежна влада одноосібного лідера, який спирався на партійно-державний апарат;
- бюрократизація суспільно-політичного життя;

- утворення однопартійної диктатури;
- монополізація влади більшовиками;
- формування командно-адміністративної економіки із націоналізацією усіх засобів виробництва;
- політичне відчуження громадян від управління державою;
- тотальний ідеологічний контроль правлячої партії над усіма сферами суспільно-політичного життя;
- запровадження масового терору та репресій проти громадян» [25, с. 120].

«Воєнно-комуністична» модель організації суспільства включала у себе, з одного боку, «величезний бюрократичний апарат, що гарантував деяку стабільність, але не забезпечував «самонастроювання» суспільства, швидкої реалізації рішень, а з другого – особливі компенсуючі, паралельно діючі механізми – систему надзвичайних органів, яка дозволяла при необхідності діяти швидко та в обхід державної машини» [35, с. 74].

При цьому, державно-правове регулювання підмінялось ручним управлінням із боку партійно-комуністичної номенклатури. Перед органами юстиції, насамперед, ставилися завдання щодо обстоювання інтересів партійно-державної влади.

Організація діяльності органів кримінальної юстиції в УСРР значною мірою визначалась характером актуальних політико-господарських кампаній. На межі 1920-х – 1930-х років кримінально-процесуальний кодекс УСРР зазнав низку змін, якими істотно зменшувались процесуальні строки щодо кримінального судочинства, перелік потрібних процесуальних дій та документів. З переходом до насильницької колективізації значно доповнилось кримінальне законодавство. Посилювались покарання за протидію чи посягання на вдале проведення політико-господарських кампаній.

Таким чином, не економічними заходами, а заходами адміністративного примусу, включаючи фізичні та кримінальні репресії сталінське правління знищувало «куркульство як клас», руйнувало міцне селянське господарство,

досягало формального виконання хлібозаготівельних планів, а відтак проведення насильницької колективізації. «Нормативно-правовими актами період колективізації органи юстиції зобов'язувались до участі у реалізації політико-господарських кампаній не селі та посилення кримінальної репресії до «класово-ворожих елементів» [19, с. 284].

На XVI з'їзді ВКП (б) було, серед іншого, прийнято директиву партії щодо ліквідації хитань у партії у справі колективізації. «Задля цього Сталін наказав мобілізувати увесь партійний апарат, а керівництво ОДПУ, суду та прокуратури отримали указівку привести каральні органи до бойової готовності, щоб «придушити можливі куркульські виступи та повстання» [108, с. 177].

В умовах посилення адміністративних та репресивних заходів спостерігалось також посилення до зрощення органів кримінальної та політичної юстиції й розширення сфери їх повноважень.

Загалом, функціонування органів юстиції УСРР у період 1925-1930-го років ще не мало чітко визначених форм та закономірностей. Здебільшого цьому процесу шкодила партійно-бюрократична специфіка управління та притаманні вищому керівництву держави авторитарні тенденції. Чільне із основних завдань, що покладались на органи юстиції, полягало у всебічному відстоюванні інтересів партійно-державної влади.

На території Східної України із кінця 1920-х років став найбільше явним деформований кшталт діяльності правоохоронних органів, включаючи органи юстиції, що, посеред іншого, виявлялось в активізації соціально-економічних та політичних кампаній, ініційованих партійною владою та здійснюваних із допомогою органів правової охорони. Ці кампанії спрямовувались, насамперед, проти технічної інтелігенції, заможних селян тощо. Органам юстиції відводилась доволі посередня роль своєрідного механізму виконання та втілення у життя настанов більшовицької партії.

«Розглядаючи питання, пов'язані із діяльністю державних органів, зокрема, правоохоронних (у тому числі й – органів юстиції), у сфері

забезпечення прав і свобод та законних інтересів людини та громадянина, при застосування державними інституціями заходів юридичного характеру, спрямованих на підтримання стабільного правопорядку у державі, боротьбу із злочинністю та іншими правопорушеннями, доцільно визначити, які саме органи наділені ознаками «правоохоронних» [109, с. 314].

Судові та правоохоронні органи – народні суди, органи прокуратури, органи внутрішніх справ та органи юстиції – завжди були неодмінною складовою частиною усієї системи боротьби зі злочинністю. Не дивлячись на суттєві відмінності у компетенції, їх об'єднує загальна функція – боротьба із злочинністю. На відміну від інших державних органів, також виконуючих тією чи іншою мірою цю функцію, для них вона є головною та визначальною.

Для органів юстиції Східної України протидія порушенню законності та всіляким злочинним проявам, і особливо – боротьба із криміналітетом були та залишаються наразі чи не найактуальнішими та найнагальнішими завданнями. Їх успіхи та здобутки, прорахунки та невдачі у цьому відношенні, приміром, й що торкається періоду другої половини 20-х років XX ст., мають важливе докторальне значення для правоохоронних органів сучасності.

Форми та засоби організації діяльності органів кримінальної юстиції наприкінці 1920-х – початку 1930-х років обумовлювалось теорією та практикою більшовицької влади. Обґрунтований марксистсько-ленінським вченням насильний спосіб звершення влади в умовах пролетарської революції, був запозичений Й. Сталіним та його однодумцями, а відтак ліг в основу політики «побудови соціалізму».

Сталінська диктатура та тоталітаризм не залишив місця для волевиявлення народу. Правотворчість не визначалась історичним розвитком суспільства та не відповідала об'єктивному процесу формування обставин і передумов права. Таким чином, правотворчість зводилась до закріплення у нормативних актах волі компартійного та радянського керівництва. Водночас, вироблені правові норми не мали обов'язкового характеру щодо їх творців, відтак це є узвичаєним для тоталітарних та авторитарних режимів.

А на органи кримінальної юстиції покладались, передусім, завдання щодо забезпечення «ефективного» функціонування режиму сталінської диктатури, реалізації соціальних, економічних та політичних кампаній, а боротьбі із кримінальною злочинністю відводилася другорядна роль. Загальновизнано, що систему правоохоронної діяльності було свідомо деформовано. На території Східної України активізація соціально-економічних та політичних кампаній, ініційованих партійною владою та здійснюваних за допомоги органів правоохоронної діяльності, зокрема – кримінальної юстиції, проявлялась особливо відчутно, починаючи із кінця 1920 -х років. Отже, можна відзначити посилення карального та репресивного тиску на представників технічної інтелігенції Східної України.

На думку О. К. Міхеєвої, «питання злочинності та боротьби із нею не території Східної України заслуговує на особливу увагу. Зокрема це обумовлено тим, що визначаючи важливість Донецького краю як промислової бази радянської влади, уряд більшовиків надавав неабияке значення проблемі наведення «революційного порядку» саме у цьому регіоні» [10, с. 6].

При цьому, нова влада нашттовхнулась на всілякі прояви злочинності. Її джерелами були:

- звичні кримінальні елементи;
- соціальна і психологічна деформація населення, спричинена Першою світовою та громадянською війнами, а відтак і повоєнною розрухою;
- порушення закону та зловживання ним посеред представників можновладних структур тощо.

Очевидно, що саме друга половина 20-х років XX ст. ознаменувалась появою на високому політико-правовому та партійно-державному рівні твердження щодо того, що соціалізм і злочинність є явищами несумісними. «Відповідно із зміцненням соціалізму повинні були зникнути самі по собі всі негативні явища, які до того часу потребували соціального контролю через систему органів, які забезпечують примус» [13, с. 72].

Отакий ідеологічний припис, передусім, обмежував природну еволюцію

органів юстиції. Однак, реалії були отакими – зростання рівня злочинності протягом другої половини 1920-х років в УСРР, відтак ігнорувати цей факт було неможливо. Досить часто жертвами злочинців ставали самі ж працівники правоохоронної галузі.

У Інструкції для органів міліції та розшуку УСРР за № 36 від 26 червня 1926 року тодішній начальник міліції та розшуку УСРР І. Якимович зауважив, що у ході діяльності підрозділів кримінального пошуку на місцях побільшала кількість жертв від рук злочинців серед працівників пошуку та міліції, найбільше такі випадки фіксувалися при виконуванні оперативних завдань (засад, облав тощо) для та під час затримання кримінальних правопорушників.

Серед факторів, які мали упереджувати втрати серед працівників розшуку та міліції, вказувались такі:

«1) під особисту відповідальність помічників начальника міліції та розшуку, працівників відряджених на операцію належним чином інструктувати про підхід до місця операції, про зручні для операції місця, про злочинців, які підлягають затриманню, про їх зовнішність, озброєння, про місце, яке може бути сприятливим злочинцям для опору;

2) докладно пояснювати окремо кожному працівникові міліції та розшуку, що він повинен робити, хто несе відповідальність за провал операції, коли це трапиться з провини учасників операції та про підлеглість окремих працівників особам, які керують операцією;

3) зброю, що видана працівникам міліції та розшуку, відрядженим на операцію, належить старанно вивіряти для визначення її придатності й достатності набоїв тощо;

4) у випадках, коли працівників міліції та розшуку, відряджених на операції, буде поранено або вбито і факт поранення чи загибелі трапиться через непридатність вогнепальної зброї та набоїв, особи, що відрядили на операцію потерпілих співробітників, підлягають відповідальності у карному порядку» [208, арк. 34, 34 зв.].

Слід зазначити слабкий професійний рівень підготовки тодішніх

правоохоронців і систематичні випадки неспроможності дати відповідну відсіч добре організованим та дисциплінованим злочинним угрупованням і бандитським формуванням. Це стало наслідком того, що «радянська кримінально-правова політика, яка деформувала суспільство, руйнувала в ньому основи не тільки права, але й моралі» [209, с. 46]. Органам юстиції припадало вділяти виняткову увагу розслідуванню випадків, коли від рук зловмисників потерпали працівники пошуку, міліції та інших правоохоронних органів.

«Широкі права та обов'язки покладалися на прокурорів у сфері боротьби зі злочинністю:

- ініціювання судового переслідування;
- надання вказівок і роз'яснень органам дізнання та попереднього слідства;
- затвердження звинувачувальних висновків;
- участі у розпорядчих засіданнях суду;
- підтримання звинувачення у суді;
- опротестування вироків і визначень, що виносились судом;
- перевірка належного утримання під вартою тощо» [55, с. 23].

Особливе занепокоєння у працівників прокуратури та партійного керівництва викликав стан кримінальної злочинності та поширення бандитизму на території Східної України, зокрема, - у Ново-Айдарському й Ново-Астраханському районах, на території яких знаходилася велика кількість кримінального елементу.

Наприклад, у Ново-Айдарському районі – 50 осіб із числа кримінальних злочинців, які неодноразово відбували покарання в БУПРах, вийшовши на волю – продовжували власну злочинну діяльність. Так, «під час виборів до Ново-Айдарської сільської ради, група п'яти кримінальників кількістю 11-12 осіб роз'їжджали по виборчих ділянках, норовлячи розігнати громадян. При цьому ними були побиті представники партійного керівництва та місцеві партійці. Відтак, злочинці подались розшукувати начальника райміліції та його

помічників із метою їх побиття. З огляду на малочисельність міліції у цьому районі, жодний із хуліганів не був затриманий. Тільки наступного дня загоном міліції під керівництвом начальника окружного ДПУ, начальника окружної міліції та окружного прокурора було заарештовано 13 учасників безчинств, котрі займались терором населення та районних працівників» [210, арк. 11].

Умови для поширення бандитизму у Старобільському окрузі вбачались насамперед у тому, що під час громадянської війни на цих теренах діяло 15 банд, чисельністю понад півтори тисячі осіб, які загалом були підпорядковані Н. Махну та його поплічникам. Згодом, у 1922 році політичний бандитизм було ліквідовано, у результаті частина пересічних бандитів була амністована, і у цілому по округу налічувалося близько 300 амністованих бандитів. Деякі із них виявляли уподобу щодо продовження власної злочинної діяльності, здійснюючи, як правило, крадіжки та підпали.

Опісля знищення політичного бандитизму, їх частина розпорошилася по усій території округу, консолідуючи довкола себе кримінальний елемент та організовуючи кримінальні угруповання. Загрозу для регіону становили також висланці-кримінальники із Північно-Кавказького краю, Московської губернії, Ростовської губернії, Азербайджану та інших областей. Усіх «політичних» висланців обліковував ДПУ, а кримінальних – адмінвідділ. У документах вказувалося, що «рекомендувалось припинити висилку кримінального елементу із різних областей УСРР і РРФСР на територію Старобільського округу та застосувати заходи адміністративного виселення місцевих кримінальників і залишки кримінальних банд» [210, арк. 11, 12].

У «Бюлетні НКВС СРСР» від 05 лютого 1925 року зазначалось, «що боротьба із бандитизмом була однією з найбільш складних і тяжких завдань, покладених на міліцію. І саме вона відіграла значну роль у справі ліквідації бандитизму. Із загальної кількості дізнань 60 350 – за кримінальними та адміністративними справами, складених у 1924 році, 1 432 припадала на Донецьку губернію» [100, с. 388, 389].

І вже у доповіді від 16 березня 1926 року начальника Старобільського

окружного відділу ДПУ І. Г. Ленського «Про стан бандитизму в Старобільському окрузі» відмічалось, «що кримінальні прояви на території даного округу нічим не відрізнялися від низки сусідніх округів. Також було відзначено відсутність вагомого «кримінального бандитизму» (Луганського, Шахтинського і т. д.)» [210, арк. 32].

Все-таки, враховуючи певні здобутки правоохоронних органів у боротьбі зі злочинністю, питання перебування на теренах Східної України значної кількості соціально-небезпечних елементів залишалась доволі актуальною.

У обіжнику для органів міліції та розшуку УСРР за № 18 від 01 червня 1926 року розміщувалось роз'яснення щодо порядку адміністративної висилки соціально-небезпечних елементів. Інструкція органам НКВС за № 273149 від 1924 року передбачала, що під соціально-небезпечними елементами мали розумітись ті, хто у минулості мав у наявності дві судимості, або чотири реєстрації за майнові злочини. З метою усунення ряду допущених упущень і недоліків у справах адміністративної висилки соціально-небезпечного елементу, начальникам окружних відділів міліції та розшуку пропонувалось:

«1) при порушенні клопотань про адміністративну висилку соціально-небезпечних осіб – виявляти дійсну небезпечність даної особи, зазначаючи – у чому проявляється небезпечність після відбуття покарання за минулі злочини, а також – де працює дана особа, яким майном володіє, яку характеристику їй дає сільська Рада, або – завідуючий будинком у містах;

2) ні в якому разі не надсилати до Особливої Наради справ про адміністративну висилку тих осіб, на яких існують у судах чи прокуратурі не розглянуті справи. Стосовно таких осіб рекомендувалось клопотати перед судом про застосування ст. 49 КК у той час, коли справа буде розглядати у суді тощо» [208, арк. 16, 16 зв.].

Однак заходи щодо застосування адміністративної висилки соціально-небезпечних елементів в умовах урбанізованої й надзвичайно криміналізованої території Східної України було справою надзвичайно складною та вимагало

надзвичайних зусиль правоохоронців. У той же час, був повний ряд перепон, що обтяжували цілий процес протидії злочинності. І поміж них винятково від'ємний вплив мала т. зв. «чистка».

Рішення XVI з'їзду ВКП(б) сформували завдання щодо реалізації очистки партійних осередків від «соціально та ідеологічно» ворожих елементів. Визначальне місце, при цьому, відводилось ЦКК-РСІ. Так звана «чистка», що розпочалась у радянських інституціях у першій половині 20-х років, не оминула і правоохоронні органи. У ЗМІ публікувались численні статті, де містились гасла активніше приймати участь у «чистках», зокрема – у лавах міліції, «викидаючи всі неvigідні елементи», що її дискредитують. Зменшення штату працівників у радянських установах, у тому числі – й серед органів НКВС і ДПУ, вимагало справедливого обґрунтування. Належним чином, «чистка» зазвичай пов'язувалась із вчиненням службових злочинів.

У збірнику наказів міліції та розшуку УСРР «Про порядок відбуття арештів працівниками міліції та розшуку в дисциплінарному порядку» від 26 липня 1926 року за № 115 ішлося про те, що у певних окружних відділках міліції помічені випадки, коли працівники міліції та розшуку відбувають арешти дисциплінарного характеру та перебувають у спільній камері разом із злочинцями.

Позаяк керівництво міліції та розшуку УСРР вважало, що таке явище приводить до побиття заарештованих працівників міліції та розшуку злочинцями та підриває авторитет осіб, що відбувають дисциплінарне покарання, а відтак – і органів міліції, наказувалось: «встановити чіткий порядок перебування арештів працівників міліції та розшуку тільки в окремих камерах, що ізольовані від кримінального елементу» [208, арк. 71 зв.].

Зі сторони органів юстиції, передусім прокуратури, вимагалось не лише ретельне розслідування фактів порушення законності з боку працівників правоохоронних органів, але й належне реагування щодо них і вжиття відповідних заходів для профілактики та попередження вказаних явищ.

Діяльність з особовим складом правоохоронних органів Східної України

у цей період була одним із пріоритетних напрямків діяльності. Загалом же, у 21 окрузі УСРР здійснювалась індивідуальна підготовка та групові заняття із міліцейської фахової освіти для керівного складу міліції та розшуку. Завадою ж вважались переобтяження працівників міліції та розшуку роботою, а також – недостатність коштів для організації навчальних команд в округах.

Злочинність у середовищі працівників міліції та розшуку в 1925-1926 бюджетному році дещо зменшилась, при цьому, у цей період проводилась перевірка серед органів міліції та розшуку у цілому, вслід до загальної кількості злочинів було віднесено й ті, що їх було вчинено працівниками міліції та розшуку, яких було вже звільнено внаслідок «чистки». Загалом, злочинність серед працівників міліції (включаючи працівників розшуку) протягом 1925-1926 бюджетного року, порівнюючи з 1924-1925 бюджетним роком зменшилась, при цьому кількість злочинів із прямим умислом, як було до «чистки», зменшилася.

Особлива увага у ті часи зверталася щодо підвищення службової дисципліни посеред працівників міліції та кримінального пошуку. Ця боротьба із недисциплінованістю проводилась у формах виховної роботи, етично-морального впливу, а також через накладання дисциплінарних стягнень. Факти засвідчують, що «протягом 1925-1926 бюджетного року було зареєстровано 9312 випадків накладення дисциплінарних стягнень щодо працівників міліції та кримінального пошуку» [211, арк. 13, 22]. Визначну увагу щодо порушень законності та скоєнню злочинів, передусім посадових, вділяли органи юстиції, передусім – прокуратури.

Загальний нагляд за законністю та злагодження діяльності усіх органів, що займалися боротьбою із злочинністю реалізовувала прокуратура. Якраз за почину прокурорів було почато методичну роботу зі слідчими та зі службовцями органів міліції у світлі ознайомлення із сучасним кримінальним законодавством. У секретному циркулярі Донецького губерньського прокурора (квітень 1925 року) відмічалось зростання злочинності на території Східної України.

Особливо підкреслювалось, що у всіх округах регіону перше місце посідають посадові злочини, друге – майнові та вбивства, третє – злочини у сфері статевих стосунків. Відмічалось, «що ці злочини мали загрозливу тенденцію зростання. Із посадових злочинів особливо небезпечне місце посідали злочини групового характеру, тобто такі, де добре згуртовані працівники низового радянського апарату скоювали злочини, не зупиняючись перед усуненням небажаних осіб, як шляхом фізичного знищення, так і шляхом морального впливу та «виживання» небажаних їм осіб» [197, арк. 28, 29]. Серед особливо серйозних злочинів насамперед виділялися посадові злочини.

У вищевказаному циркулярі також йшлося про те, що посадові злочини вчиняються особами, що працюють у кооперативах, органах фінвідділу, госпрозрахункових підприємствах, міліції, низовому радянському апараті. Аналіз зростання злочинності у 1925 році, порівняно з 1924 роком, показав, «що злочини, які посідали в 1924 році перше місце (грабежі, розбої та вбивства), у наступному році зайняли друге місце, натомість посадові злочини з другого місця перейшли на перше місце» [197, арк. 33, 35-40]. Необхідно зауважити, що з усіх справ щодо особливо серйозних злочинів, скоєних у 1925 році, перше місце посідали саме посадові злочини.

Так, за кваліфікацією злочинів, котрі розглядались Сталінським окружним судом у 1925 році, справи та питання поділялись на:

«Посадові злочини 125 або 42,25%

Проти життя та здоров'я й гідності особи 71 або 24 %

Майнові злочини 48 або 16,25 %

Проти порядку управління 20 або 10,25 %

Контрреволюційні 16 або 5,5 %

Господарські злочини 4 або 1,5 %

Порушення правил про відділення церкви від держави 1 або 0,25 %

Військові злочини 1 або 0,25 %» [206, арк. 7].

Повторимось, що у секретному циркулярі Донецького губернського прокурора (квітень 1925 року) відмічалось зростання злочинності на теренах

Східної України. Зокрема, зазначалось, що у всіх округах регіону перше місце посідають посадові злочини. Ці злочини мали загрозливу тенденцію зростання. І серед них особливо небезпечне місце займали злочини групового характеру, тобто такі, де «добре згуртовані працівники низового радянського апарату скоювали злочини, не зупиняючись перед усуненням небажаних осіб, як шляхом фізичного знищення, так і шляхом морального впливу та «виживання» небажаних їм осіб»[197, арк. 42].

Протягом 1925 року фіксувалось збільшення числа службових злочинів. Це було викликано, серед іншого, й новим обертом «чисток» в закладах, що підпорядковувалися НКВС. Потому, «у квітні 1925 року активізувалась робота ревізійних комісій, котрі виявляли по установах випадки розкрадань і невинуватених трат коштів» [10, с. 69].

«Наркомат РСІ та його структурні підрозділи здійснювали контроль за роботою усіх ланок управління, підприємств, установ, громадських організацій, вели боротьбу із зловживаннями, розкраданням народного майна, стежили за дотримання «соціалістичної» законності, впровадженням декретів і розпоряджень органів радянської влади» [45, с. 134]. Провідна ж роль у процесі боротьби з посадовими та службовими злочинами належала органам прокуратури. Про це свідчить низка документів. Зокрема, у протоколі № 2 засідання комісії при Маріупольському окрвиконкомі про посадові злочини від 5 серпня 1925 року було зафіксовано наступне:

Слухали: доповідь помічника прокурора Сидельникова про посадові злочини, справи про котрі знаходились у слідчих органах.

Постановили: «а) вважати необхідним в найближчий строк прискорити слідство, завершити його та передати для розгляду судових органів всі характерні справи, котрі мають політичне значення;

б) маючи на увазі загальну завантаженість слідчих дільниць, вважати за необхідне посилити слідчий апарат кваліфікованими працівниками;

в) з огляду на особливу завантаженість 2-ї слідчої дільниці, особливо важливі справи завершити у найближчий час і передати окрсуду для

проведення показових процесів з виїздом на село;

г) вважати за необхідне при слідчих камерах організувати інститут практикантів із числа членів КП(б)У і КСМ, висуваючи на цю роботу, насамперед, товаришів із робітників;

д) з метою забезпечення слідчих ділень умовами більшої продуктивності в їхній роботі, запропонувати РВК надавати слідчим на місцях засоби пересування для роз'їздів по службовим потребам, а також визнати за необхідне провести огляд всього низового судово-слідчого апарату;

є) після збору врожаю, провести на місцях широку кампанію щодо організації на селах виступів із доповідями про революційну законність» [212, арк. 68]. Привертає увагу особлива увага щодо тих справ, котрі мали політичне значення.

Комісія ЦКК і прокуратури УСРР виявила, що на 1 березня 1926 року, зокрема – член ЦКК Дубовий і голова прокуратури УСРР, керівник Народного комісаріату юстиції Чумайло встановили, що із 416 членів і 516 кандидатів Старобільської партійної організації, 95 членів партії знаходяться під судом і слідством. Характер злочинів – розтрата, фальсифікації, хабарі, пияцтво, перевищення влади. Злочинність, головним чином, падає на голів РВ комітетів, голів сільських рад, голів КНС, начальників міліції і працівників судових установ.

«З 11 дільничних народних суддів – 8 знаходились під судом і слідством. У зв'язку із передачею до суду низки відповідальних районних і сільських працівників, їх ніким було замінити» [213, арк. 12, 13]. У звіті про роботу Старобільського окружного суду на 1927-1928 рік було зазначено, що серед найбільш поширених порушень закону, що мали місце у процесі касаційної роботи, було порушення процесуальних норм.

Також неповнота судового слідства призводила до скасування вироків. У царині порушення матеріального права досить часто спостерігалась невірна кваліфікація злочинів проти держави, особи та майнових прав. «Також мали місце порушення норм цивільного кодексу щодо справ, котрі виникали у

зв'язку із заподіянням шкоди. Особливого поширення набуло порушення норм трудового та сімейного права» [214, арк. 10, 11].

У цей період було видано спеціальний обіжник Народного комісаріату юстиції «Про хиби судових органів у справах про службові злочини», що признавався для всіх окружних судів та окружних прокуратур. Там, серед іншого, зазначалось, що «значна кількість службових злочинів, випадків зловживання владою, привласнення та розтрата коштів, що за даними Народного комісаріату юстиції становить 43 % загальної кількості усіх злочинів, ставить перед судовими органами завдання посиленої уваги щодо цих злочинів, всебічного висвітлення їх під час попереднього слідства і так далі» [215, арк. 13].

У 1927 році проблема боротьби із посадовими злочинами ставилась й перед органами РСІ. 9 серпня цього року на території Східної України було розповсюджено таємний циркуляр НКЮ УСРР «Щодо порядку розгляду справ, які відкривають органи Робітничо-Селянської інспекції у ході боротьби із бюрократизмом і зволіканням». Відтак РСІ проводила діяльність щодо реконструкції, спрощення та вдосконалення радянського апарату.

«Разом із цим виявлялися такі види злочинів, як зловживання владою, злочинна недбалість тощо» [10, с. 70]. Істотним доповненням і самобутнім продовженням функцій НК РСІ у процесі протидії службовим злочинам була функція органів державної безпеки, приміром – ДПУ.

У документах вказувалося, що «у більшості округів Східної України друге місце посідали майнові злочини та злочини проти життя й здоров'я, третє місце – злочини щодо статевої недоторканності» [197, арк. 33, 35-40]. Серед господарських злочинів, що вчинялись на теренах Східної України виділялись: недбальство, укладення договорів з відверто не вигідними умовами, марнотратство, навмисне завищення та заниження розцінок на торгах.

Серед зазначених видів злочинів особливо виділялось недбальство. У добу 20-х років ХХ ст. доволі часто поставали складнощі щодо кваліфікації цього типу злочинів. Для встановлення ознак недбальства вирішальною

ознакою була наявність недбалості або недбайливого ставлення до роботи, відтак недбальство могло за ознаками суб'єктивної сторони лише злочином, вчиненим із необережності. Саме суб'єктивна сторона вирізняла цей склад злочину від службових злочинів із зловживання владою чи службовим становищем.

«Аналіз кримінальних справ того часу свідчить про те, що значна частина цих справ мала невірну кваліфікацію злочинів, замість зловживання владою дії потрібно було кваліфікувати як безгосподарність» [216, с. 106]. Однак, протягом другої половини й, особливо, наприкінці 20-х років перед органам юстиції Східної України все більшою мірою ставилось завдання щодо посилення відповідальності за господарські злочини та кваліфікацію їх у світлі службових чи посадових.

Щонайбільшою розповсюдженою формою злочинності у сфері економіки була, передусім, майнова злочинність. Вказану категорію злочинів складали крадіжки, грабежі, привласнення або ж розтрата державного майна, фальсифікація документів тощо. Якнайбільше вирізнялася кількість розтрат, які під час проведення нової економічної політики здійснювались доволі непомітно та майже безкарно. Якраз злочини проти життя та здоров'я разом із майновими злочинами обіймали друге місце у переважній більшості округів Східної України. «До них відносились: крадіжки, грабежі, розбої, зумисне пошкодження майна, обман і шахрайство, фальсифікація документів, купівля-продаж викраденого майна, бандитизм, убивства, вбивства з необережності, самогубства, тілесні ушкодження як легкі, так і тяжкі тощо» [194, арк. 53, 54].

Якщо у дореволюційний період злочинці мали певну «кваліфікацію», то у добу громадянської війни вони її цілковито втратили. Не слід забувати і про соціально-економічні фактори, такі як голод і безробіття, що безпосередньо впливали на рівень злочинності. Злочинцями ставали суб'єкти, що не мали т. зв. «відповідної злочинної кваліфікації», а відтак кримінальники «бралися» за будь-які справи. Тогочасні документи підтверджують вищезгаданий факт, оскільки «з'явилося багато злочинців-непрофесіоналів – випадкових,

переважно з соціально неблагонадійних суспільних верств із різними мотивами вчинення злочинів. Територія України стала «привабливою» для злочинних елементів з території усього Радянського Союзу» [211, арк. 98].

Особливо значною була концентрація злочинного елементу на Східній Україні, промислові підприємства та шахти якої служили прихистком для багатьох осіб, які не мали офіційного статусу після тривалого перебування у повстанських загонах. Внаслідок цього формувалася груповий кримінальний бандитизм. Паралельно існували порівняно невеликі угруповання та діяли окремі грабіжники, які зайнялись розбійними нападами та грабежом цивільного населення на мережах транспортного сполучення.

Із еволюцією товарно-грошових відносин доби непу та поліпшенням економічного становища держави, а відтак і поновленням правопорядку (який тоді називали революційним), пересічного елементу злочинності стає менше, однак починає поновлюватися елемент рецидивний. Таким чином, здійснюється розшарування злочинного світу та виокремлення у його середовищі професіоналів-рецидивістів. Для них вчинення кримінальних правопорушень стало професією, пересічний же злочинний елемент переважно займається крадіжками та грабежами, іноді – вчиняє вбивства заради «виживання».

Злочинці, які відносилися до так званих «професіоналів» починають відроджувати власні кримінальні «кваліфікації». Це був доволі серйозний виклик для держави та її правоохоронних інституцій, оскільки у минулому залишається безсистемність скоєння злочинів. Відтак злодії-рецидивісти переходять до строго продуманих планів щодо вчинення кримінальних злочинів, позаяк використовуючи найновіші способи та технічні засоби. Звертають увагу факти, що «злочинці, незаконно проникаючи у приміщення контор чи інших установ, орудували буром шпарини у сейфах, перекодя ввертали у них шайбу із різцями, котра за впливу електрики робила значну діру. Так само удосконалювали власну техніку фальшивомонетники для виробництва грошей» [211, арк. 98, 99].

«На території Східної України у цей час спостерігалась значна організація кримінального світу, формування банд, що займались грабунками, а також – «наплив» професіоналів такого роду з інших регіонів Радянської держави, яких притягували можливості краю» [10, с. 72]. Наявність великої кількості порівняно оплачуваних робочих місць на Східній Україні приваблювала сюди злодіїв, бандитів й інших кримінальних елементів, бажаючих пожитися легкою здобиччю.

За таких обставин, майже до кінця 20-х років, правоохоронні органи, включаючи органи юстиції, ще не уміли ефективно протидіювати проявам порушення законності та протидії злочинності. Приміром, «зріст кваліфікації слідчого апарату не встигав за ускладненням злочинності, її методів і обставин, підвищенням вимог до доведеності слідчого матеріалу» [14, с. 181].

Так, у ході ревізії Артемівської окружної прокуратури, що відбувалася протягом 3-12 серпня 1926 року, комісією було визнано незадовільним якісний склад народних слідчих, що в умовах Артемівської округи могло мати певні негативні наслідки. Комісія запропонувала окружній прокуратурі поставити перед відповідними органами питання про укомплектування слідчого апарату. Після підбору слідчих звести до мінімуму всілякі переміщення, котрі негативно позначаються на роботі.

«Також комісія запропонувала у терміновому порядку, узгодивши це питання з відповідними органами, в інтересах справи роз'єднати повноваження Єнакієвського народного слідчого з начальником райміліції. Окрім цього, комісія відмітила перевантаженість деяких слідчих ділень справами» [192, арк. 308].

Головними проблемами у роботі слідчого апарату «залишались закриття справ за недоведеністю та заведення справи без достатніх на те підстав. І перше, і друге погано впливало на імідж радянської системи правової охорони, оскільки у першому випадку демонструвало безкарність злочинів, а в другому – чинився зайвий тиск на громадян, і даремно працювали органи розслідування» [14, с. 181]. Проте, у середині 1920-х років спостерігалось неухильне

збільшення відсотку справ, котрі передавались до суду. Так, «із кожних 100 закінчених слідчих дій було передано до суду 1924-1925 роках у середньому 33,7 справ, 1925-1926 роках – 36, 0 справ, 1926-1927 роках – 45,0 справ» [217, арк. 142].

У цілому, слід підсумувати, що процес протидії правоохоронних органів Східної України злочинним проявам у період 1925-1930-го років носив достатньо суперечний і заплутаний характер. Так, витоками злочинності та протиправних дій були: традиційні («звичні») кримінальні елементи; соціально-психологічна деформація суспільства, спричинена наслідками Першої світової та громадянської війн й післявоєнною розрухою; зловживання та порушення норм закону безпосередньо представниками влади тощо. Будь-який із наведених чинників вимагав своєрідного, зваженого підходу для опрацювання ефективної стратегії й тактики протидії їх наслідкам.

Проте, через різні об'єктивні та суб'єктивні обставини, тогочасні правоохоронні інституції, включаючи і органи юстиції, не могли належно протидіяти численним фактам порушення законодавчих норм. Передусім, це спричинювалося задосить слабкою професійною підготовкою тогочасних правоохоронців, відтак повсякчасною неспроможністю дати гідну відсіч добре упорядкованим бандам та всіляким злочинним угрупованням.

З боку органів юстиції особлива увагу приділялася посадовим і службовим злочинам у самій правоохоронній системі. Найбільш численні випадки порушення законності серед правоохоронців стосувалися зловживання владою або ж її перевищення, бездіяльності, привласнення, розтрат, хабарництва, самовільного залишення служби й дезертирство тощо.

Загалом, у період 1925–1930-го років форми та засоби діяльності органів юстиції Східної України в сфері забезпечення правопорядку стосувалося насамперед організації функціонування органів кримінальної юстиції.

Найпоширенішими формами злочинності були злочини посадові та злочини службові, а саме: привласнення та розбазарювання коштів, хабарі, зловживання владою, халатне ставлення до служби, службові фальсифікації,

перевищення влади, незаконне позбавлення волі, бездіяльність влади, провокація хабарем, розлад діяльності апарату, неправосудні рішення, зловживання владою, дискредитація влади, недбальство, ненадання даних тощо.

Особливо вражала кількість розтрат, котрі в умовах проведення у державі непу ставались доволі непомітно й практично безкарно. Скоїти цей злочин злочинникам допомагала нестабільна економічна ситуація, приміром, високий рівень інфляції. Згадане кримінальне правопорушення скоювалося шляхом затримки певних сум грошових коштів на визначений час для приватних потреб, а згодом вона покривалася номінально тієї ж сумою радянських карбованців, які за визначений час втрачали свою достеменну вартість.

Боротьба із посадовими та службовими злочинами була особливо складною справою. Специфіка умов Східної України із її промисловим потенціалом доби непу створювала сприятливий мікроклімат для розгулу злочинності загалом, і для вчинення вищезгаданих злочинів зокрема. У таких умовах значення органів юстиції, передусім прокуратури, полягало у виконанні наглядової та координаційної функції. І у першу чергу – у співпраці із органами ДПУ.

Процес боротьби із усілякими порушеннями законності та протидії злочинності періоду 1925-1930-го років з боку органів юстиції Східної України, як і загалом – УСРР і СРСР, також був ускладнений посиленням каральної та репресивної ролі правоохоронних органів.

Слід наголосити і на такому важливому моменті. Державо-центристська спрямованість позитивістського типу праворозуміння не могла не позначитися на соціально-правовому статусі людини. Так, людина згідно концепцій правового позитивізму не є безпосереднім учасником процесу правотворення. Відтак, будучи його об'єктом, міра поведінки людині нав'язується ззовні. Звідсіля право аналізується виключно як зовнішній регулятор суспільних відносин. Людині ж за суттю відводиться місце спостерігача за правотворчими

процесами та виконавця встановлених державою норм [218, с. 26], що й відбувалось в УСРР.

3.2. Органи юстиції у взаємодії з правоохоронними структурами України

Нова економічна політика, повернення елементів ринкових відносин до економіки, вимушена відмова від надзвичайщини доби «воєнного комунізму» викликали також зміни і в політико-правовій площині. Неп вимагала упорядкування соціальних відносин, ґрунтованого на правових нормах. Революційна правосвідомість та «класове чуття», що були наріжним каменем, основним постулатом правовідносин доби громадянської війни в умовах повоєнної відбудови народного господарства, повернення до нормального життя вже не могли слугувати ефективним регулятором в суспільстві.

Нова економічна політика, незалежно від того, чи була вона «тимчасовим відступом» на шляху до реалізації комуністичних утопій, чи справді перехідним періодом до соціалізму, вимагала повернення, нехай і в шатах комуністичної ідеології та революційної фразеології, до нормальних, вироблених століттями розвитку людства, засобів соціального регулювання.

Тавровані в роки «червоного терору» як «буржуазні»: цивільне, трудове, процесуальне, та інші галузі права впевнено торували собі шлях і у суспільстві, тотально контрольованому Комуністичною партією.

Правовий нігілізм часів громадянської війни, яким би не був він приємним для ортодоксальних комуністичних фанатиків, ставав абсолютно неприйнятним, загрожував новому режимові катастрофічними наслідками. Недарма саме в період непу вожді партії на чолі з Леніним починають все більше говорити про суворе слідування революційній законності, про одноманітне її розуміння в межах всієї країни.

Наслідками таких підходів стала реформа судової системи і утворення органів прокуратури, що мали місце в 1922 р. Поштовхом до цього, за

традицією тих часів, було партійне рішення, прийняте в Москві. В грудні 1921 р. XI конференція РКП(б) прийняла резолюцію «Чергові завдання партії в зв'язку з відбудовою господарства», в якій проголосила курс на революційну законність.

Ленінські настанови, найбільш виразно висловлені у відомій праці «Про «подвійне» підпорядкування і законність». Місце і роль, відведені більшовицьким лідером питанням законності, свідчили про те, що вирішення найгостріших політичних завдань радянського режиму виявилось неможливим, всупереч традиційному негативному ставленню російських марксистів до держави, котра «повинна неодмінно відмирати» по мірі просування до комунізму, без використання державного механізму та права.

Як наслідок, перед радянською владою і її політичною серцевиною – Комуністичною партією – постали завдання двоякого характеру – як формування нових інститутів держави, покликаних виконувати правозастосовну та правоохоронну функції, так і вироблення та систематизація упорядкованих правових норм, тобто, висловлюючись юридичною мовою, кодифікація.

Відновлення майнових відносин в добу непу вимагало розв'язання нагальних питань створення дієздатного цивільного та цивільно-процесуального законодавства (адже виявилось, що навіть поміж суб'єктами державної власності виникали цивільно-правові відносини і спори, врегулювання яких засобами винятково голого адміністрування було не лише неправильним, а й недоцільним, неефективним). Слідування під час провадження кримінальних справ лише чуттю революційної совісті чи класової доцільності не лише суперечило принципам справедливості й адекватності покарання, а й загрожувало соціальній стабільності [219, с. 163].

Ще в 1922 році, під час проведення судової реформи, при судах було створено слідчий апарат. В адміністративно-господарському відношенні він був підпорядкований суду, а оперативне керівництво роботою слідчих за конкретними справами здійснювала прокуратура. Остання ж домогалася

передачі слідчого апарату в повне її підпорядкування.

Тривалий час керівництво Народного комісаріату юстиції й частина керівних судових працівників не погоджувалися з цим і лише в 1927 році позиція прихильників подвійного підпорядкування слідчих була порушена. У процесі практичної роботи більшість працівників суду почали переконуватися, що більш швидке та продуктивне завершення справ при попередньому слідстві може бути досягнене лише тоді, коли слідчий апарат буде цілком знаходитися під контролем органу, в руках котрого зосереджено все керівництво ведення дізнання та попереднього слідства, тобто під контролем прокуратури.

Процес протидії взаємодії між різними правоохоронними органами та підрозділами відбувався на рівні нагляду за діяльністю, підпорядкування, супроводу діяльності тощо. Оскільки в середині 1920-х років ще не було чітко визначено компетенцію та статус правоохоронних органів, тому їх функціонування відбувалося під безпосереднім контролем партійних і державних структур.

Ще в листопаді 1921 року, за дорученням РНК, наркомом юстиції Д. І. Курським було розроблено декрет «Про розмежування діяльності слідчих і розшукових органів». 15 листопада 1921 року РНК було заслухано доповідь Д. І. Курського та поданий ним законопроект і створено спеціальну комісію для подальшої розробки норм, що мали регулювати діяльність правоохоронних органів.

Згідно зі ст. 94 КПК УСРР міліція й карний розшук були органами дізнання. На підставі Кримінально-процесуального кодексу 29 березня 1924 року НКВС УСРР та НКЮ УСРР було розроблено й затверджено інструкцію органам міліції про порядок проведення дізнань. Цією інструкцією в сфері нагляду за проведенням дізнання вирішальна роль приділялася прокуророві, а слідчий мав право спостереження, інструктування й перевірки органів дізнання своєї ділянки.

Крім того, робота міліції як органу дізнання різнилася залежно від розслідуваних справ. Так, за кримінальними справами з обов'язковим

проведенням досудового слідства після передачі матеріалів слідчому вона діяла тільки з його доручення, перебуваючи на становищі підсобного органу слідчих апаратів [220, арк. 55]. У подальшому, протягом 1920-х років, у сфері попереднього розслідування злочинів склалася досить тісна взаємодія міліції з органами Народного комісаріату юстиції.

У цей час були визначені основи взаємодії міліції й органів Народного комісаріату юстиції, що закріпили за міліцією й карним розшуком ярлик «підсобного органу», котрому народні слідчі, провадячи слідство, можуть доручати виконання окремих дій, спрямованих до розкриття злочинів. У зв'язку з цим у компетенції міліції збереглися такі форми попереднього розслідування злочинів, як дізнання, а карний розшук, позбавлений права проведення слідства по кримінальних справах, виступав тепер у якості органу розшуку й дізнання [57, с. 16, 17].

Після того, як була підвищена роль слідчих у нагляді за діяльністю міліції як органу дізнання, для поліпшення обміну інформацією в листопаді 1925 року спільним циркуляром НКВС і НКЮ була встановлена щомісячна звітність міліції й карного розшуку перед народними слідчими про проведені дізнання [208, арк. 60].

Водночас дієвою формою взаємодії органів міліції з населенням в окреслений історичний період були опорні пункти міліції, які, як правило, створювалися в містах на базі житлово-експлуатаційних контор. У складі опорного пункту працювали дільничні інспектори міліції, штаб ДНД, товариський суд, домовий комітет, дитяча кімната міліції на громадських засадах. Діяльність цього опорного пункту міліції здійснювалася через Раду профілактики, до складу якої входили депутати місцевих рад, представники партійних і громадських організацій, керівники ДНД, голови товариських судів та дільничні інспектори міліції [221, с. 30].

23 жовтня 1925 року II сесією ВУЦВК дев'ятого скликання було затверджено Виправно-трудоий кодекс УСРР, котрий почав діяти 15 листопада 1925 року. Значення Кодексу, на думку радянських юристів,

полягало не лише в тому, що він замінив безліч раніше діючих, і досить часто не узгоджених між собою нормативних актів, але головним чином в тому, що він став черговим кроком щодо подальшого зміцнення соціалістичної законності й напрацювання найбільш ефективних в умовах того часу засобів боротьби зі злочинністю та виправлення правопорушників.

Виправно-трудоий кодекс детально регламентував організацію режиму, праці та культурно-виховної роботи як основних засобів виправлення та перевиховання засуджених. У Кодексі знайшла відображення існуюча на той час тенденція розширення сітки трудових колоній напіввідкритого типу за рахунок поступового скорочення місць позбавлення волі закритого типу. До числа останніх відносилися бупри. І хоча в цей час виправно-трудова система вже знаходилася у віданні НКВС, Народний комісаріат юстиції все ж протягом другої половини 1920-х років зберігав із нею певні взаємовідносини.

Протягом другої половини 1920-х років мали місце й досить суперечливі відносини та непорозуміння між різними структурами правоохоронних органів УСРР. У доповіді про стан і діяльність органів міліції та розшуку УСРР за період 1925–1926 бюджетні роки, член колегії НКВС, начальник міліції та розшуку УСРР І. Якимович, серед іншого, зазначав, що протягом даного періоду у взаємовідносинах органів міліції та розшуку з місцевими органами Народного комісаріату юстиції спостерігались певні упущення, про що свідчить низка непорозумінь, що виникали на місцях з органами прокуратури.

Головна причина різного роду зіткнень полягала в прагненні прокуратури підкорити собі органи міліції, як і – надмірних правах і повноваженнях наданих органам прокуратури. Всі великі й малі конфлікти та непорозуміння в цій сфері проявлялися в наступному:

- 1) прагненні деяких місцевих органів прокуратури розширити свою сферу впливу в агентурній інформаторській діяльності розшуку;
- 2) на ґрунті постійних викликів до себе прокурорами начальників міліції, як із доповідями, так із приводу різних несуттєвих питань;
- 3) на ґрунті здійснюваних прокуратурою обслідувань органів міліції та

розшуку, що виходили за межі прав, наданих прокуратурі й поданні безпосередніх розпоряджень щодо усунення зауважених недоліків безпосередньо начальникам райміліції, ігноруючи окружні органи міліції.

Протягом 1925-1926 бюджетних років Головним управлінням міліції та розшуку УСРР проводилася робота щодо складання інструкції про уточнення взаємовідносин між органами міліції та прокуратурою. Причому ця інструкція декілька раз пересилалась після внесення поправок з НКЮ до НКВС й навпаки.

Однак, з огляду на суттєві різнобічності з питань нагляду прокуратури за органами міліції та розшуку, згоди та остаточного вирішення проблеми так і не було досягнуто. У відношенні інших правоохоронних органів не порозуміння виникали, головним чином, у зв'язку з великою кількістю повісток судових органів, що доручалися міліції для вручення адресатам, всупереч встановленого циркуляром Народного комісаріату юстиції та НКВС порядку.

Для врегулювання цього питання Головним управлінням міліції та розшуку УСРР було досягнуто згоду з Народним комісаріатом юстиції про те, що повістки судових органів мають направлятися для вручення адресатам через органи міліції лише у виключних випадках, коли неможливо було застосувати виклик по телефону, через пошту, через судового посильного тощо. Однак, ефект цього заходу виявився для міліції незначним чином, оскільки навіть після видання циркуляра число повісток судових органів залишалося значним.

Також вживалися заходи щодо виявлення та усунення ненормальних явищ у взаємовідносинах органів міліції та розшуку й всередині самого адміністративного апарату [211, арк. 56, 57]. Особлива увага цій роботі в даний період приділялася Артемівським окружним судом [222, арк. 50-52].

У середині 1920-х років на території Східної України відмічалася активна співпраця народних і старших слідчих губернських і окружних судів із місцевими органами прокуратури [205, арк. 98-103]. У звітній доповіді Артемівської окружної прокуратури у проміжок часу із 01 жовтня 1925 по 01 жовтня 1926 року у відношення судового нагляду йшлося про те, що діяльність окружної прокуратури в судах за звітній рік проявилася в наступному: у

розпорядчих засіданнях прокуратура брала участь 76 раз, на котрих було розглянуто 2251 справи.

У судових засіданнях окружного суду із розгляду кримінальних справ представники прокуратури протягом звітного періоду виступали по 505 справах. Діяльність кримінально-касаційного відділу окружного суду наглядом з боку прокуратури була охоплена повністю: протягом звітного періоду представники прокуратури виступали по 703 справах.

У судових засіданнях окружного суду з цивільних справ представники прокуратури брали участь не так часто, але по справах, котрі мали суттєвий інтерес. Всього виступів протягом звітного періоду в судових засіданнях з цивільних справ було 194, а по цивільно-касаційних справах – 156.

Окрім того, представники прокуратури були присутніми на 14 пленарних засіданнях окружного суду, на котрих було розглянуто 211 питань. По кожному з питань, що розглядалося на засіданні прокурори давали свої висновки й ніяких розходжень із прокуратурою не було, а також – в 5 інших засіданнях при розгляді 29 дисциплінарних справ.

Теоретико-правовий аналіз історичних документів, наукового доробку та публіцистичної літератури продемонстрував, що темпи розповсюдження радянської влади теренами України зумовили необхідність встановлення контролю зі сторони уповноважених органів, функцією яких була діяльність із додержання законності й правопорядку в усіх суспільних сферах, включаючи розслідування злочинів. «Водночас постало завдання щодо належного правового реагування на офіційний нормативний супровід державно-владних дій щодо виконання циркулярів і директив центральної влади. Ці функції було покладено на органи прокуратури, які фактично була успадкована від царської Росії» [223, с. 75].

Правовідносини з іншими центральними органами державного управління у прокуратури складались двоякі. По-перше, за зверненнями наркоматів та інших центральних органів прокуратура опротестовувала незаконні дії губвиконкомів. По-друге, прокуратура опротестовувала до РНК

УСРР незакономірну діяльність самих наркоматів та відомств.

У судових засіданнях народного суду представники прокуратури брали участь головним чином у показових процесах; за участю представників прокуратури була розглянута 91 кримінальна справа. На вироки народного суду протягом звітного періоду було винесено 5 касаційних протестів і 61 протест в порядку нагляду.

Діяльність окружної прокуратури щодо судового нагляду здійснювалася шляхом перегляду вироків і рішень народних судів й запитів справ у порядку нагляду. При цьому, випадки відмови осіб прокурорського нагляду від звинувачень були поодинокими [192, арк. 21, 22]. Оскільки нерідко, в процесі здійснення своїх наглядових функцій, органи прокуратури виявляли негативи в роботі судів.

У звітній доповіді про діяльність Артемівської окружної прокуратури періоду із 01 квітня до 01 червня 1926 року серед важливих напрямків роботи, серед іншого, визначався адміністративний нагляд, а саме – нагляд за законністю дій окрвиконкому, райвиконкомів та їх відділів, нагляд за сільрадами.

Особлива ж увага Артемівською окружною прокуратурою була приділена нагляду за слідством. Стан слідчого апарату округи визнано слабким, головним чином – з огляду на недостатню підготовку до слідчої роботи більшості народних слідчих. Також було зауважено, що слідчі камери, як і раніше завантажені справами. На 1 червня 1926 року по всіх 12 слідчих дільницях залишалося незакінчених 1264 справи, при значному надходженні нових [207, арк. 60 зв., 65].

У звіті про діяльність Артемівської окружної прокуратури вищезазначеного періоду щодо судового нагляду відзначалося, що діяльність окружної прокуратури за звітний період виявилась у перегляді судових рішень і присудів нарсудів, де вбачалися порушення норм матеріального й процесуального права. При цьому, прокуратурою давалися належні вказівки й на такі рішення накладалися протести.

Таких протестів за звітний період було винесено з кримінальних справ 7 і цивільних – 2. Представниками прокуратури 36 разів було узято участь у засіданнях нарсудів (33 – з кримінальних справ і 3 – цивільних). Представники прокуратури також систематично брали участь у розпорядчих засіданнях окружного суду. Судові засідання окружного суду з важливих справ завжди відбувалися за участю прокурора (всього – 102). З менш важливих справ за участі громадських обвинувачів.

Із вироків переглянутих прокуратурою відмічалася тенденція зменшення репресій судами за злочини побутового й майнового характеру і то лише в тому разі, коли до судової відповідальності притягалися робітники та селяни, які вперше скоїли злочин, через матеріальну нестачу чи несвідомість. За злочини, що мали корисливу мету (безгосподарність і службові з тяжкими для держави наслідками) передбачалося більш суворе покарання [192, арк. 12, 12зв]. Таким чином, політика «загравання» перед робітниками та селянами з боку влади певний час продовжувалася.

Як суд, так і прокуратура підпорядковувались в організаційному сенсі єдиному наркомату – юстиції, однак, на місцях діяли відокремлене. При цьому взаємодія органів прокуратури і суду полягала не тільки в здійсненні певних процесуальних дій, нагляду прокуратури за судочинством та участі в якості сторони в цивільному та кримінальному процесі (підтримання державного обвинувачення).

Так, при реформуванні судової системи, введенні в дію нових «Положень про судоустрій» на органи прокуратури покладались певні організаційні завдання щодо вдосконалення судової системи в УСРР. Вона також мала виконувати завдання координації та оптимізації взаємодії органів суду, попереднього слідства, дізнання. При цьому якщо за ходом судочинства, слідства та дізнання було встановлено дієвий нагляд, то відчутною була недостатність наглядових дій прокуратури щодо міліції [6, с. 14, 15].

У докладі щодо роботи Артемівської окружної прокуратури за період із 1 жовтня 1925 року по 1 жовтня 1926 року, стосовно нагляду за слідством і

дiзнанням, було зазначено, що слiдчий апарат в окрузi складався з 3 старших i 12 народних слiдчих i був доволi слабким, особливо у вiдношеннi складу народних слiдчих. Пiдкреслювалося, що склад слiдчих є партiйний на 90% i сформований iз вихiдцiв з представникiв робiтничого класу на 70%. З вищою юридичною освiтою слiдчих не було.

Нагляд за органами мiлiцiї здiйснювався як шляхом вiдвiдування управлiнь мiлiцiї й ознайомлення на мiсцях з матерiалами дiзнання надання їм вказiвок, так i шляхом викликiв працiвникiв мiлiцiї та розшуку в прокуратуру для доповiдей щодо справ. Протягом звiтного перiоду була облiдувана дiяльнiсть усiх раймiлiцiй округу, а деякi слабкi райони по декiлька раз (всього здiйснено 26 облiдувань мiлiцiї) [192, арк 19-21].

Також вiдмiчалоя, що в Артемiвському окрузi працює 3 старших слiдчих i 12 камер (кабiнетiв) народних слiдчих. Серед народних слiдчих 11 партiйних, 1 безпартiйний. За соцiальним становищем 6 робiтникiв, 2 селян, 4 службовцiв. Загальна квалiфiкацiя народних слiдчих не зовсiм задовiльна. Беручи до уваги особливостi Артемiвського району в планi насичення округи промисловими пiдприємствами, з вiдповiдно великою кiлькiстю робiтникiв iз досить складною структурою економiчних i правових вiдносин, ця незадовiльнiсть особливо поставала гостро та вимагала самих рiшучих заходiв з боку мiсцевих властей у кадровому пiдборi народних слiдчих.

Згiдно iнформацiї секретаря окружної прокуратури, до 60% звинувачувальних висновкiв за справами, що були пiдготовленi народними слiдчими до окружної прокуратури згiдно з 215 ст. КПК, прокуратурi доводиться переробляти.

Як засоби нагляду за слiдчими, окружна прокуратура використовувала облiдування камер (кабiнетiв) народних слiдчих, або ж – слiдчих дiльниць. Окрiм системи облiдування слiдчих дiльниць, мала мiсце тенденцiя доповiдей старших слiдчих окружному прокурору поза встановленим планом [192, арк. 267-271]. КПК УСРР в редакцiї 1927 року зберiгав домiнуючу роль прокурора не лише в сферi нагляду за проведенням дiзнання, а й в процесi пiдготовки

кримінальної справи та її розгляду на судовому засіданні [213, с. 51].

Прокуратура в радянській державі виконувала функції надвідомчого контролю за законністю управління, котрі деякою мірою нагадували ті, що в західних країнах покладалися на адміністративні суди. Однак, при цьому, слід враховувати наступне:

1) не були притаманні органам прокуратури судові форми та процедури діяльності;

2) рішення, прийняті прокуратурою в порядку нагляду, не володіли силою судового акту;

3) цільова установка органів прокуратури (захист об'єктивного правопорядку, охорона «революційної» законності, і лише частково захист прав й інтересів окремих громадян) принципово відрізнялася від мети діяльності судів (охорона об'єктивного правопорядку через захист суб'єктивних прав й інтересів окремих громадян) [16, с. 13].

Слід зауважити, що прокурор завжди залишається державним обвинувачем. В тогочасному українському процесі він керував збиранням звинувачувального матеріалу, формулював звинувачувальну тезу й передавав справу до суду. Тобто в прокурора існувало стійке переконання про винуватість обвинувачуваного.

Тому, наголошувалося, що від прокурора не можна очікувати повної об'єктивності. Стосовно суду, також підкреслювалася його зацікавленість щодо протидії злочинним діям, які підривають правопорядок. Мовляв, в обвинувачуваному суддя, завдяки професійній звички, майже не може не бачити злочинця. Тим більше, що суду належать певні звинувачувальні функції. Таким чином фактично спростовувалася теорія кримінального процесу про безпристрасність прокурора та судді.

Протягом другої половини 1920-х років у Маріупольському окрузі (зокрема в містах Маріуполі та Бердянську), де знаходилося багато промислових підприємств, з боку прокуратури значна увага приділялася діяльності «трудових судів» і «трудовим сесіям» нарсудів. При цьому, окружна

прокуратура досить прискіпливо слідувала за належним дотриманням трудового законодавства з боку нарсудів. А у випадку його порушення опротестовувала їх рішення та звертала на це увагу Пленуму Верховного суду УСРР [224, арк. 3-57].

Звітною доповіддю щодо діяльності Артемівської окружної прокуратури за період з 01 жовтня 1925 року по 01 жовтня 1926 року стосовно нагляду за трудовими справами було відзначено, що з часу призначення помічника прокурора з трудових справ посилено зв'язок із відділом праці та трудовою сесією, а також розпочато нагляд за ходом дізнання, що проводилася інспекцією праці [192, арк. 22, 23].

Діяльність земельної прокуратури передбачала нагляд за додержанням законності щодо діяльності судово-земельних комісій і землевпорядних установ. У згаданій нами доповіді про роботу Артемівської окружної прокуратури за той самий період зазначалося, що представники прокуратури були присутніми на 14 пленарних засіданнях окружного суду, на котрих було розглянуто 211 питань.

По кожному питанню, що розглядалося на засіданні прокурори давали свої висновки. Діяльність окружної прокуратури щодо судового нагляду здійснювалася шляхом перегляду вироків і рішень народних судів й зажаданні справ у порядку нагляду. Випадки відмови осіб прокурорського нагляду від звинувачень були поодинокими.

Після призначення спеціального помічника прокурора, нагляд за судовими земкомісіями не мав систематичного характеру з огляду на перевантаженість прокуратури роботою [192, арк. 22, 23]. Отже, нагляду за трудовими справами з боку прокуратури приділялася більша увага ніж нагляду за додержанням законності у функціонуванні судово-земельних комісій і земельних упорядник установ.

У середині 1920-х років виникла своєрідна хвиля законності в зв'язку з лозунгом «Лицем до села!» і кампанією щодо «пожвавлення Рад», котрі означали встановлення правових гарантій для заможного селянина – головної фігури в

відродженні господарства. Іншою стороною лозунгу законності було прагнення обмежити свавілля (хоча б навіть і «революційне») працівників держапарату, упорядкувати й зробити й зробити більш ефективною систему влади. Упущення, помилки, тяганину стали трактувати як «беззаконня Рад».

При цьому, спостерігалось розширення функції прокуратури та її розмежування з компетенцією РСІ (хоча б навіть і «революційне») працівників держапарату, упорядкувати й зробити й зробити більш ефективною систему влади. Упущення, помилки, тяганину стали трактувати як «беззаконня Рад». При цьому, спостерігалось розширення функції прокуратури та її розмежування з компетенцією РСІ (прокурор займався законністю, а РСІ – ефективністю) [88, с. 381, 382].

У звіті про діяльність Луганської окружної прокуратури за період з 1 жовтня 1926 року по 1 жовтня 1927 року, було зауважено про тісний зв'язок прокуратури із РСІ. А в дебатах з приводу доповіді Луганського окружного прокурора від 21 березня 1928 року було застережене, що прокуратура не повинна собою підміняти РСІ (тобто скарги, що відносилися до компетенції РСІ мала вона й розглядати). Загалом же політична лінія Луганської окружної прокуратури була визнана цілком вірною, попри констатацію серйозних помилок у роботі, зокрема – в плані цивільного нагляду [225, арк. 80, 162, 164].

У силу подібності функцій, особлива увага приділялася взаємодії прокуратури та органів РСІ. Перетинання компетенції, нечіткість її розподілу призводили на практиці до того, що прокуратура мала наглядати за законністю дій РСІ – ЦКК, а остання – контролювати прокуратуру, у тому числі й з точки зору дотримання законності. Такий взаємний контроль, з одного боку, підвищував ефективність дій обох контрольно-наглядових систем, а з іншого – містив у собі постійне протиріччя. З отриманням НК РСІ в 1929 року права зупиняти дію незаконних розпоряджень посадових осіб, дублювання функцій з прокуратурою посилилось.

У доповідній записці щодо виконання пропозицій НК РСІ Народний комісар юстиції й генеральний прокурор УСРР В. Порайко зазначав: «Перша

пропозиція НК РСІ щодо спрощення стосувалася самого апарату НКЮ у зв'язку з обслідуванням останнього в 1927 році. Перша пропозиція НК РСІ зводилася до: а) розвантаження Народного комісаріату юстиції від низки управлінських функцій й до передачі цих функцій відповідним органам окружного масштабу з належним скороченням матеріалів; б) координування діяльності окремих відділів Народного комісаріату юстиції. Всі ці пропозиції НК РСІ було виконано, зокрема:

1. По відділу судоустрою:

а) вилучено з ведення Народного комісаріату юстиції затвердження, призначення та переміщення народних суддів і функції ці передано пленумам окружних судів із затвердженням постанов останніх окрвиконками;

б) зменшено обсяг нагляду за колегіями оборонців;

в) скорочено обсяг нагляду за нотаріальними конторами тощо.

2. По відділу прокуратури:

а) прокуратура УСРР зменшила нагляд за іншими підрозділами Народного комісаріату юстиції;

б) зменшено обсяг нагляду за колегіями оборонців;

в) об'єднано діяльність 3-го й 5-го відділів прокуратури щодо нагляду за слідством і судочинством [221, арк. 1, 1 зв.].

Фактична єдність державного механізму всього Радянського Союзу стала об'єктивним чинником виникнення взаємодії прокуратури УСРР та союзних органів, юридично опосередкованої ВУЦВК. З 1923 по 1926 рік прокуратурою УСРР зроблено до ВУЦВК та його президії близько 30 подань щодо порушення союзним урядом суверенних прав республіки. Порушення закону було помічене прокуратурою в розпорядженнях та постановах 14 центральних органів управління Союзу РСР та РСФРР.

Окремо проаналізовано правовідносини Прокуратури (Генеральної прокуратури) УСРР та Прокуратури Верховного Суду СРСР. Республіканська прокуратура в цих відносинах чітко відслідковувала межі власної самостійності, неодноразово виступаючи проти виходу Прокуратури

Верховного Суду СРСР за межі визначеної законом компетенції. У той же час, керівництво республіканської прокуратури послідовно та обґрунтовано відстоювало непотрібність створення єдиної централізованої в рамках Радянського Союзу системи прокурорських органів [6, с. 12, 13].

Серед провідних напрямків діяльності органів прокуратури була боротьба зі злочинністю. Закон покладав на прокуратуру обов'язок порушувати судові переслідування проти винних, здійснювати нагляд за проведенням дізнання й слідства, розв'язувати питання про передачу справ до суду й припиненні справ, що надходили в органі дізнання, затверджувати обвинувальні вироки слідчих, виступати в якості державного обвинувача в суді, опротестовувати в касаційному порядку вироки й ухвали суду, а також опротестовувати в порядку нагляду вироки, що набули чинності, перевіряти правильність утримання під вартою й звільняти осіб, що незаконно тримаються під вартою тощо.

Досить непросто складалися взаємовідносини між прокурорами й органами ДПУ. Чекісти, що проголосили себе щитом і караючим мечом революції, були наділені надзвичайними, фактично необмеженими повноваженнями при вирішенні людських доль.

Саме тому вони не сприймали прокурорський нагляд за власною діяльністю, вбачаючи в ньому пряме зазіхання на свою недоторканість й авторитет. Більшість співробітників ОДПУ вважали нижче власної гідності звітувати перед прокурором з приводу необґрунтованих затримань людей, арештів, обшуків і утримання під вартою підозрюваних поверх встановлених строків, відступів від процесуальних прав, що виражалися в застосуванні фізичного впливу заради отримання зізнань. Спочатку амбіції чекістів сприймалися як проблеми становлення. Однак йшов час, а взаємовідносини не лише не покращувалися, а продовжували ускладнюватися.

Так, засекречений акт проведення ревізії діяльності Луганської окружної прокуратури та обстеження стану революційної законності у Луганському окрузі від 08-19 березня 1925 року, що проводилася губернським прокурором

Донбасу, містив інформацію, що робота ДПУ є надзвичайно слабкою. Агентурне освідомлення майже відсутнє. Вивчення політичних настроїв села й робітників є недостатнім. Керівний склад ДПУ не проявляє належної ініціативи та активності. Нагляд з боку окружної прокуратури було визнано задовільним [193, арк. 36].

Звітна доповідь про роботу Артемівської окружної прокуратури за період з 1 жовтня 1925 року по 1 жовтня 1926 року, відзначала, що нагляд за органами ДПУ здійснювався як шляхом відвідувань і перегляду справ на місці зі складанням відповідних актів, так і шляхом виклику помічників уповноважених ДПУ до окружної прокуратури для доповідей по справах і надання їм вказівок. Обслідувань окружному відділу ДПУ за рік було 6. Всі вказівки прокуратури ДПУ виконувалися і ніяких непорозумінь не виникало. За рік в окружному відділі ДПУ було розглянуто 64 справи, а завершено – 45 справ.

У звіті про діяльність Артемівської окружної прокуратури за період з 1 квітня по 1 червня 1926 року, серед іншого, було проаналізовано нагляд за органами ДПУ. Взаємовідносини прокуратури з органами ДПУ називалися нормальними. Також було, зауважено, що всі законні вимоги прокуратури виконуються, а також – що в окружному відділі ДПУ на 1 квітня 1926 року залишалося 13 незакінчених справ, а на 1 червня – 1926 року – 11. Великих і складних справ щодо господарських злочинах і злочинах контрреволюційного характеру в ДПУ не було виявлено [207, арк. 68].

Особливо відзначалося, що нагляд за органами ДПУ здійснюється переважно шляхом виклику уповноважених окружного відділу ДПУ до прокуратури для доповідей по справах і з метою надання їм відповідних вказівок. Також було зазначено, що зразки своїх постанов окружний відділ ДПУ надсилав до окружної прокуратури [192, арк. 11]. Згідно з даними обслідування окружною прокуратурою Артемівського окружного відділу ДПУ, проведеного в серпні 1926 року, відповідно до розгляду справ дізнанням і слідством на 1 січня 1926 року в Артемівському окружному відділі ДПУ,

залишалося 3 контрреволюційних справи, 7 – щодо приналежності громадян до антирадянських партій, 3 – стосовно бандитизму, 4 – незаконного переходу кордону, 1 – хабарництва, 1 – щодо інших злочинів.

З 1 січня 1926 року по 7 серпня 1926 року надійшло: 6 контрреволюційних справ, 4 – щодо приналежності до антирадянських партій, 2 – щодо шпіонажу, 1 – стосовно бандитизму, 11 – щодо незаконного переходу кордону, 8 – щодо службових злочинів, 7 – стосовно розтрат, 14 – щодо хабарництва. Всього ж в провадженні знаходилося 76 справ [192, арк. 283]. Крім обслідувань, практикувалися також різного роду способи позапланових доповідей окружному прокурору.

Відповідно до акту ревізії, проведеною комісією Артемівської окружної прокуратури з 3 по 12 серпня 1926 року, стосовно нагляду за ДПУ відзначалося, що з боку окружної прокуратури досягнуті значні результати й методи нагляду, зокрема – окружним прокурором Дашкевичем стосовно обслідування всіх наявних у ДПУ справ. Комісія оцінила це схвально, але запропонувала більш ретельно слідкувати за виконанням пропозицій окружного прокурора, передаючи їх до спостережних проваджень.

Комісія вважала за потрібне посилити нагляд за дотриманням ДПУ строків ув'язнення, суворо слідкувати за характером справ, котрі знаходяться в провадженні ДПУ та домогтися прискорення їх розгляду, ас ч також – залучати співробітників ДПУ до юридичних гуртків й практикувати наради з ними щодо роз'яснення статей КК й КПК [192, арк. 313, 314]. З часом, певні наглядові функції були закріплені й за ДПУ.

Відповідно з постановою ВУЦВК від 22 березня 1922 року «Про скасування Всеукраїнської Надзвичайної Комісії та про організацію Державного Політуправління», голова Державного політуправління УСРР, за угодою з ДПУ РРФСР, являвся повноважним представником останнього по Україні і, з метою об'єднання керівництва діяльністю всіх органів ДПУ на Україні, йому підкорялися й проводячи боротьбу зі злочинами в армії та на транспорті на території УСРР Особливі й транспортні відділи, а також і війська

ДПУ на Україні [35, с. 113].

Правовою основою діяльності ДПУ УСРР було затверджене ВУЦВК і РНК УСРР Положення про ДПУ УСРР від 13 серпня 1924 року. Згідно з цим документом ДПУ УСРР мало виконувати всі завдання ВУЦВК і РНК УСРР, а у своїй оперативній діяльності керуватися директивами й розпорядженнями ОДПУ СРСР. Нагляд за справами, котрі порушувалися ДПУ УСРР, мав здійснювати прокурор УСРР через спеціально призначеного для цієї мети помічника в межах, обумовлених окремими законодавчими актами [75, с. 658].

Призначуваний ВУЦВК голова ДПУ УСРР одночасно був уповноваженим ОДПУ при Раднаркомі республіки з правом дорадчого органу. При ньому створювалась колегія, члени якої затверджувалися на посаді урядом і користувалися усіма правами членів колегій наркоматів [24, с. 73, 74]. Органами ДПУ на місцях були: відділи ДПУ при губвиконкомах, особливі відділи корпусів і дивізій у межах Українського військового округу, транспортні відділи ДПУ залізничних і водних магістралей Південного округу шляхів сполучення, органи ДПУ з охорони кордонів УСРР [25, с. 118, 119].

Дорожні відділи ДПУ були меншою мірою охоплені наглядом з боку прокуратури, ніж інші відділи ДПУ, але вони регулярно надсилали до прокуратури копії всіх своїх постанов по справах. Уповноважені ДТВДПУ періодично викликалися до прокуратури для доповідей по справах, що знаходилися в них у провадженні. Обслідувань ДТВДПУ за рік було два.

Нагляд прокуратури за слідством здійснювався в напрямку покращення роботи слідчих і розвантаження слідчих камер від справ. У доповіді про роботу Артемівської окружної прокуратури за період з 1 жовтня 1925 по 1 жовтня 1926 року наголошувалося, що в результаті проведеної роботи окремі слідчі камери знаходилися в задовільному стані [192, арк. 21]. При цьому, ДПУ УСРР мало виконувати всі завдання ВУЦВК і РНК УСРР, а в оперативній діяльності керуватися директивами й розпорядженнями ОДПУ СРСР.

Постанова «Про уточнення функцій органів ДПУ УСРР», що була ухвалена 09 червня 1926 року ВУЦВК і РНК УСРР збільшила обсяг прав

останніх як власне органів дізнання та попереднього слідства. А для розширення функцій військ ДПУ важливе значення мали прийняті РНК СРСР 12 травня 1927 року постанови «Про військову охорону підприємств» і «Про воєнізовану охорону промислових підприємств і державних споруд». Таким чином, на підприємствах, організаціях і установах, що мали надважливе значення щодо виконання оборонної функції СРСР запроваджувалася воєнізована охорона (ВОХР), що включалася у склад військ ДПУ-ОДПУ.

ВОХР перебувала у субординації Вищої Ради народного господарства УСРР та ДПУ. Із ухваленням ЦВК і РНК СРСР від 15 червня 1927 року нового Положення про охорону кордонів Союзу РСР належних змін зазнали положення і норми, котрі утверджували права ДПУ УСРР щодо охорони та режиму перетину лінії державного кордону, боротьби з контрабандою. Нормативного регулювання зазнала і практика притягнення органів ДПУ до вирішення соціально-економічних проблем, а саме пожежогасінням, диверсіями, спекуляцією, а також для участі у кампаніях щодо пониження цін тощо [75, с. 9, 10].

Органи ДПУ мали право в справах, що належали до їхньої компетенції, здійснювати обшуки, збирати речові докази та заарештовувати підозрюваних. Затримання осіб відбувалося на підставі ордерів, затверджених постановою ДПУ УСРР. Особи, захоплені на місці злочину, могли затримуватися без ордерів, але з наступною санкцією начальника відповідного органу ДПУ. Не пізніше двох тижнів від дня затримання заарештованому мало бути пред'явлено обвинувачення.

У 2-місячний строк органи ДПУ повинні були або передати справу в судові установи, або звільнити заарештованого, або отримати від Президії ВУЦВК спеціальний дозвіл на продовження строку перебування особи під арештом [67, с. 116]. Органи ДПУ могли практично безперешкодно втручатися в діяльність органів юстиції. І цей політичний тиск поступово зростав протягом другої половини 1920-х років, пронизуючи загалом всі сфери суспільного життя.

До обов'язків ДПУ УСРР, серед іншого, входили контроль і аналіз настоїв у середовищі робітників і безробітних (передусім, щодо невдоволення заробітною платою, умовами життя, а відповідно запобіганню мітингам і страйкам), особливо це стосувалося промислового Донбасу [226, арк. 2-5, 7-10, 18, 20-24, 35-38, 48-52, 74, 80, 83-88, 92-98, 101, 105, 106, 149]. До середини половини 1920-х років повноваження та компетенція ДПУ зростали й у другій половині 1920-х років було прийнято кілька союзних і республіканських актів, відомчих і міжвідомчих таємних інструкцій, що розширювали коло осіб, стосовно яких могла здійснюватися адміністративна репресія, визначали місцевості, заборонені й рекомендовані для проживання висланих. Одночасно з адміністративною висилкою органам державної безпеки надавалося право застосовувати інші форми позасудової репресії (аж до смертної кари).

Згідно циркулярного розпорядження ДПУ та керівництва міліції УСРР від 5 січня 1927 року за № 000722, надісланим до Луганського округу, органи ДПУ з цього часу звільнялися від безпосередньої боротьби з бандитизмом, за винятком нагляду за цією ділянкою роботи та оперативного керівництва нею. Відтак, ця функція була покладена на органи міліції та розшуку УСРР [227, арк. 2]. Роль органів ДПУ поступово зростала. Натомість повноваження органів юстиції помітно зменшувалися.

У звіті про діяльність Артемівської окружної прокуратури за період з 1 квітня по 1 червня 1926 року особлива увага окружною прокуратурою була звернена щодо нагляду за слідством. Зокрема, було звернено увагу на недостатній рівень підготовки слідчого апарату та перевантаженість слідчих камер справами. Одночасно було відзначено деяке покращення матеріального становища секретарів народних слідчих, оскільки клопотання окружної прокуратури перед окружним виконкомом про збільшення ставок секретарів було задоволено й ставка їх оплати склала 32 крб., що означало збільшення на 25%.

Апарат дізнання також було визнано слабким, особливо на периферії, з огляду – на недостатність кваліфікації працівників міліцейської справи, тому

дідання проводилося «з затримками й з великими дефектами в справі розслідування злочинів».

Також значна увага була приділена нагляду за діяльністю трудового суду. Для цього був спеціально виділений помічник прокурора, звільнений від інших обов'язків. Відмічалось, що існують певні досягнення щодо нагляду за трудовим законодавством. Проте в наступному кварталі окружною прокуратурою планувалося поширення й поглиблення роботи в даному напрямку [207, арк. 65-67 зв].

У середині 1920-х років у складі ОДПУ функціонувала судова колегія. А у червні 1929 року за рішенням політбюро ЦК КП(б)У було створено судову трійку при колегії ДПУ УСРР. Вона розглядала закінчені слідством в органах ДПУ УСРР кримінальні справи, крім найважливіших справ політичного характеру та справ опротестованих прокурором. Останні надходили до Особливої наради при ДПУ [79, с. 116]. Характерною рисою системи кримінальної юстиції УСРР цього часу була тісна взаємодія судово-прокурорських органів і органів ДПУ [19, с. 290].

10 жовтня 1928 року ВУЦВК і РНК УСРР схвалили таємну постанову «Про взаємовідносини органів ДПУ УСРР, прокурорського нагляду та суду», що відмінила аналогічну постанову від 20 вересня 1923 року. Функції органів ДПУ УСРР зазнали значного розширення, а обсяг прокурорського нагляду був звужений. Спеціальна інструкція ДПУ і Прокуратури УСРР 1930 року про уточнення взаємин місцевих органів ДПУ з органами прокурорського нагляду регулювала порядок організації прокурорського нагляду за органами ДПУ в умовах так званої двоступеневої системи управління.

Прокурори у подальшому підтримували ведення проваджень із нагляду та запланованих відвідин органів ДПУ, однак зміст прокурорського нагляду набував формальних рис. Так, «із посиленням на початку 30-х років репресивних функцій держави й перетворенням поняття революційної законності органи прокуратури були зорієнтовані сприяти ДПУ щодо проведення каральної політики, залучали партійне керівництво до діяльності

позасудових органів – трійок в округах і областях, судової трійки та Особливої наради при Колегії ДПУ УСРР» [5, с. 13, 14].

У цей період спостерігалось не лише збільшення повноважень органів ДПУ, а й посилення їх апарату. У поєднанні з органами НКВС вони й формували карально-репресивну систему управління [228, с. 50-52]. При цьому, органи ОДПУ-НКВС безпосередньо виконуючи волю партійного керівництва, фактично перебували над правоохоронними структурами. При такій ситуації органи юстиції поступово втрачали свою провідну роль і визначальні функції в правоохоронній сфері.

За доби відмови від непу та генези тоталітарного режиму юридичний статус ДПУ УСРР, включаючи його структуру, зазнав суттєвих змін. Правовим базисом для послідовної трансформації ДПУ УСРР у невід'ємну частину тоталітарного державного механізму стали прийняті 10 жовтня 1928 року Постанови «Про уточнення функцій органів ДПУ і прокурорського нагляду по справах, що знаходяться в провадженні ДПУ УСРР».

Органи ДПУ УСРР активно залучались до масової депортації та виселення селянства, здійснення насильницької колективізації, а також до боротьби з опозицією та інших карально-репресивних заходів. З утворенням Судової трійки при Колегії ДПУ УСРР, яка була правомочна ухвалювати вироки у кримінальних справах, розширились позасудові функції управління. Посилилася централізація, були утворені нові підрозділи, функціями яких стало пряме проведення репресій.

Після ліквідації згідно постанови ВУЦВК і РНК УСРР від 28 грудня 1930 року НКВС УСРР міліція та кримінальний розшук фактично перетворились у частину апарату органів ДПУ УСРР. Відтак «під контролем ДПУ УСРР опинились охорона громадського порядку, паспортизація та інші нехарактерні для органів державної безпеки функції» [5, с. 13, 14].

У листопаді 1927 року під час бесіди з іноземними робітничими делегаціями Й. Сталін зауважив, що справа революції стоїть так міцно, що можна взагалі обійтись без ДПУ як карального органу й що існування

останнього обумовлюється лише капіталістичним оточенням, з яким пов'язані «внутрішні вороги» [71, с. 299]. Фактично ж, ДПУ здійснювала тотальний контроль над суспільством, пронизуючи всі сфери його життя, виконуючи, при цьому, волю більшовицької партії та державного керівництва.

Наказом ОДПУ від 2 лютого 1930 року були створені трійки з представників органів ДПУ, партійних працівників і прокурорів для позасудового розгляду справ на так званих активних куркульських та білогвардійських і контрреволюційних елементів [79, с. 116].

Як свідчать спеціальні повідомлення ДПУ УСРР початку 1930 року, зокрема по Артемівській окрузі, органи ДПУ ретельно відстежували не лише анти колгоспні та антирадянські, а й також релігійні настрої серед селянства [229, арк. 11, 12]. ДПУ все більшою мірою орієнтувалися на виконання рішень більшовицької партії та уряду УСРР. І особливо це було помітно на прикладі Донбасу.

Специфіка 1920-х років полягала в тому, що після звільнення з відділів ДПУ співробітники були зобов'язані не поривати зв'язків із територіальними органами держбезпеки. Про те, в яких господарських структурах повинні працювати колишні співробітники спеціальних служб, приймало рішення радянське та партійне керівництво. Відтак колишні чекісти потрапляли на фабрики, заводи, працювали в закладах і в складі різноманітних комісій, зокрема – й на підприємствах і установах Східної України. Однак, чи не найголовніший наголос робився на всебічну підтримку (гласну й негласну) органів держбезпеки з боку населення.

На ДПУ УСРР також покладалося керівництво «боротьбою з політичною та економічною контрреволюцією» [118, с. 260]. Серед іншого, як орган для боротьби зі злочинністю ДПУ займалося проведенням розшуку й слідства. Хоча, йому не надавалося позасудових повноважень, і розслідувані справи повинні були передаватися на розгляд до суду. Протягом 1920-х років ДПУ активно брало участь в боротьбі зі злочинністю.

Донецький губернський відділ ДПУ співпрацював з карним розшуком у

боротьбі з тяжкими злочинами, а також його співробітники контролювали діяльність радянських установ, промислових підприємств, та виявляли такі правопорушення як хабар, зловживання владою, розкрадання та ін. Відповідно до декрету за законністю слідчих дій органів ДПУ встановлювався нагляд НКЮ.

У період непу між міліцією й органами державної безпеки здійснювалась тісна взаємодія. Слід зазначити, що з самого моменту утворення робітничо-селянська міліція була включена в боротьбу з контрреволюцією. Необхідність організації взаємодії цих державних органів обумовлювалася, не тільки тим, що злочинність тісно змикалася з контрреволюцією, але й тим, що й органи державної безпеки й міліція мали право здійснення оперативно-розшукової діяльності з метою попередження, припинення, розкриття злочинів і розшуку злочинців.

З органами ДПУ, також як і у взаємовідносинах з органами НКЮ, міліція знаходилась в становищі підсобного органу. У період непу органи ДПУ здійснювали підміну в діяльності міліції, а в окремих випадках відкрито втручалися в сферу боротьби зі злочинністю, котра була віднесена до компетенції міліції [216, с. 166]. Органи ДПУ у період 1920-х років використовували позасудові репресії не тільки за контрреволюційні злочини, але й за загально-кримінальні.

Тим самим органи державної безпеки вторгалися в сферу діяльності, віднесену до компетенції міліції й карного розшуку. Поступово усе ширше стала застосовуватися практика вилучення з міліції справ (оперативних і кримінальних) за найбільш серйозними злочинами. Зусилля міліції концентрувалися на розкритті й розслідуванні малозначних злочинів.

Невизначеність на законодавчому рівні розмежування повноважень міліції та карного розшуку й ДПУ негативно позначилось на якості протидії економічній злочинності. З метою уточнення функцій органів ДПУ УРСР було видано постанову ВУЦИК та РНК УРСР від 9 червня 1926 року Про уточнення функцій органів державного політичного управління УРСР. Відповідно до цієї

постанови, на органи ДПУ було покладено прийняття заходів попередження та провадження на рівних з іншими органами дізнання та слідства з такими категоріями злочинів:

- а) з посадовими злочинами (ст.ст.105 – 118 КК УРСР);
- б) з господарським злочинами (ст.ст.128, 128¹, 129, 130, 136, 137, 138, 139, 139¹ та 141 КК УРСР);
- в) з розкраданнями державного чи суспільного майна та завдання державним чи громадським установам шкоди (ст. 180 та ст.188 КК УРСР).

Таким чином, було зроблено розмежування повноважень між ДПУ та міліцією. З органами ДПУ, також як і у взаємовідносинах з органами НКЮ, міліція знаходилась в положенні підсобного органу. У період непу органи ДПУ здійснювали підміну в діяльності міліції, а в окремих випадках відкрито вторгалися в сферу боротьби зі злочинністю, яка була віднесена до компетенції міліції [196, арк. 35].

О. Міхеева вказує, що «у другій половині 1920-х років на Донеччині, внаслідок спеціально проголошеної кампанії по боротьбі з хуліганством міліції та карному розшуку вирішити цю проблему допомагали наради по боротьбі з бандитизмом і ДПУ. При цьому, ДПУ привнесла в боротьбу з хуліганством власні методи – звинувачених рекомендувалось висилати за межі України, ув'язнювати в концентраційні табори і, в разі якщо доказів для суду недостатньо, просто виселяти їх, оскільки їх перебування загрожує суспільству» [10, с. 204].

Обов'язками ДПУ УСРР були аналіз настроїв посеред робітників і безробітних (насамперед – щодо незадоволення зарплатою, умовами життя, відповідно – ухилянням від праці й страйками) та контроль за ними. Передусім, це стосувалось промислового Донбасу [226, арк. 2-10, 18, 20-24, 35-38, 48-52, 74, 80-88, 92-98, 101-106, 149].

Протягом 1920-х років між органами ДПУ та НКВС УСРР не було чітко проведено межу стосовно виконання ними завдань із забезпечення державної безпеки та здійснення заходів з охорони громадського правопорядку. Як наслідок сталося дублювання функцій органів державної безпеки та міліції.

Після призначення В. А. Балицького на посаду Наркома внутрішніх справ і Голови ДПУ цю проблему вдалося певною мірою вирішити. Слід зауважити, що в середині 1920-х років саме в діях Балицького стала досить відчутною тенденція вийти з-під контролю прокуратури та вищих державних органів УСРР. Він, серед іншого, у 1928 році націлював особливу увагу ДПУ на боротьбу з «ворогами народу» на Донбасі [23, с. 27, 39].

Головні завдання НКВС полягали в:

- охороні революційного порядку та громадської безпеки;
- нагляді за здійсненням спільно з Народним комісаріатом юстиції виправно-трудоваї політики й управління пенітенціарною системою УСРР;
- управлінні діяльністю місцевих органів НКВС і нагляді за належною їх організацією;
- регулюванні практики виконкомів та інших органів влади щодо накладення адміністративних стягнень;
- інспектуванні та адміністративному нагляді за комунальним господарством;
- керуванні справою ЗАГС тощо.

Форми взаємодії міліції з органами Наркомату юстиції були досить різноманітними. З боку Народного комісаріату юстиції вони прийняли форму свого роду «наставництва», але, проте, «підсобний» характер міліції й карного розшуку зберігся [216, с. 136, 137]. При цьому, протягом 1925–1930-го років були відсутніми чіткі нормативні акти, котрі б регулювали компетенцію правоохоронних у взаємовідносинах між собою. Так, доволі не визначеною залишалася роль органів юстиції.

Отже, будучи складовою частиною партійно-державного механізму та реалізуючи директивні установи керівництва держави, правоохоронна система, в тому числі й органи юстиції, сприяли реалізації внутрішньої та зовнішньої політики радянської держави періоду другої половини 1920-х років – політики утвердження тоталітарного режиму. За цих умов каральні функції, покладені на органи НКВС і ДПУ, не могли не призвести до масових порушень законності.

Роль правоохоронних органів у цій політико-правовій системі, значною мірою, зводилася до карально-репресивних функцій [71, с. 46]. Таким чином формувалася тоталітарна модель силових структур, котрі замість правоохоронних завдань виконували карально-репресивні функції.

У 1927 році, після прийняття нової редакції КПК УСРР, відповідно до змін, внесених у галузі досудового слідства, провадження з будь-якої справи могло бути розпочате будь-яким органом розслідування. Таким чином, у середині 1920-х років органи міліції здійснювали розслідування практично всіх кримінальних справ.

Але й тоді, коли вони ставали формально рівними суб'єктами кримінального процесу чому сприяло й законодавче оформлення відсутності відмінностей між двома процесуальними формами попереднього розслідування злочинів – дізнанням і слідством, «підсобний» характер міліції зберігався. Слідчий міг давати вказівки, щодо провадження по справі.

При цьому, багато процесуальних форм набували юридичну чинність тільки за підписом слідчого, через прокурора він міг прийняти до свого провадження будь-яку справу, яку вела міліція або карний розшук.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3

1. Загалом, функціонування органів юстиції УСРР у період 20 – 30-х років ХХ ст. ще не мало чітко визначених форм і тенденцій. Переважним чином вказаному процесу заважала, по-перше, партійно-бюрократична специфіка управління, по-друге, очевидні авторитарні тенденції, що були притаманними вищому керівництву держави. У політико-правовій доктрині радянської держави формувався досить деформований характер державно-правового регулювання.

На території промислової частини Східної України з кінця 1920-х років став особливо помітним неоднозначний і суперечливий характер діяльності правоохоронних органів і, зокрема, юстиції, що, серед іншого, проявлялось в

активізації соціально-економічних і політичних кампаній, що були ініційовані передусім партійною владою та реалізовувалися за допомогою правоохоронних органів. Ці кампанії спрямовувались насамперед проти технічної інтелігенції, заможних селян тощо.

У період 20 – 30-х років органам юстиції відводилась посередня роль своєрідного механізму виконання та втілення у життя настанов більшовицької партії. Форми та засоби діяльності органів юстиції Східної України у сфері забезпечення правопорядку стосувались, передусім, організації функціонування органів кримінальної юстиції.

2. Найпоширенішими формами злочинності були посадові та службові злочини. Цю категорію злочинів складали: привласнення та розтрата, хабарі, зловживання владою, службові фальсифікації, службова халатність, перевищення влади, незаконне позбавлення волі, бездіяльність влади, провокація хабарем, розлад діяльності апарату, неправосудні рішення, дискредитація (приниження) влади, недбальство, ненадання відомостей тощо.

Найзначимішою була кількість розтрат, які в умовах проведення нової економічної політики відбувались досить невидимо, а відтак практично безкарно. Вчиняти цей різновид злочину зловмисникам допомагала нестабільна економічна обстановка у державі, зокрема, високий рівень інфляції. Це кримінальне правопорушення вчинялося шляхом затримання певної грошової суми на декотрий час для приватних потреб, а згодом її можна було покрити номінально тією ж сумою радянських карбованців, але які вже втратили свою реальну вартість.

Справою особливої складності була протидія посадовим і службовим злочинам, оскільки в умовах промислово розвинутої частини Сходу України у період непу склалися доволі сприятливі умови для злочинності загалом, і для її посадових і службових різновидів зокрема. За таких обставин роль органів юстиції і, насамперед, органів прокуратури полягала у наглядовій і координаційній функції. І в першу чергу – у взаємодії з органами ДПУ.

Процес протидії і боротьби із порушеннями законності та злочинності у

період 20 – 30-х років ХХ ст. з боку органів юстиції Східної України, як і загалом – УСРР і СРСР, також був ускладнений посиленням карально-репресивної ролі правоохоронних органів.

3. У процесі функціонування органів юстиції Східної України періоду 20 – 30-х років вони досить тісно взаємодіяли з іншими правоохоронними структурами та з державними органами влади. Форма взаємовідносин з іншими органами визначалася у відповідних нормативних актах, та могла носити характер підпорядкування, нагляду за діяльністю, супроводу діяльності тощо. Однак, протягом 20 – 30-х років такого роду співпраця не мала системного характеру. Роль органів юстиції в даному процесі залишалася досить не визначеною.

У системі правоохоронних органів УСРР чільне місце належало ДПУ, котрему, серед іншого, належала низка державно-політичних функцій (здійснення насильницької колективізації та інших карально-репресивних заходів, компетенція позасудових повноважень тощо). Можна зробити висновок, що партійно-державне керівництво розглядало ДПУ як головний орган тотального контролю над суспільством й втілення в життя своїх рішень і настанов.

На відміну від судової системи та органів розслідування, органи ДПУ-ОДПУ практично не піддавались реформуванню й зберегли за собою статус структури, повністю закритої від стороннього погляду. Органи ОДПУ-НКВС безпосередньо виконували волю партійного керівництва. Володіючи величезними повноваженнями, органи ОДПУ-НКВС санкціонували масові випадки зловживань, які доволі часто мали ознаки злочинних дій. Правоохоронні органи Сходу України, будучи складовою частиною загального карально-репресивного механізму існуючої державної системи, реалізовували функції, що мали на меті зміцнення тоталітарного режиму.

Після того, як у 1930 році ДПУ УСРР отримало право призначати та звільняти керівний склад міліції та карного розшуку, а також – використовувати для власних заходів апарат вказаних органів, фактично

розпочався процес підпорядкування міліції та карного розшуку ДПУ УСРР. Це було однією з ознак формування тоталітарного режиму, коли органи міліції ставали в повну залежність від органів держбезпеки.

4. Загалом, слід відзначити, що процес взаємовідносин органів юстиції з іншими правоохоронними структурами Східної України переважно у відбувався у формі взаємодії та досить тісної співпраці. Це, насамперед, обумовлювалося характером тих завдань, що ставилися вищими державними й партійними органами влади перед правоохоронною сферою. При цьому, значна роль належала прокуратурі, судовим органам і слідству. Проте, вже протягом другої половини 1920-х років спостерігалася тенденція до зростання повноважень ДПУ. У складі ОДПУ функціонувала судова колегія. А з 1929 року при колегії ДПУ УСРР діяла судова трійка, котра розглядала закінчені слідством в органах ДПУ УСРР кримінальні справи, крім найважливіших справ політичного характеру та справ опротестованих прокурором.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та запропоновано нове вирішення наукового завдання, суть якого полягає у комплексному дослідженні правового забезпечення діяльності органів юстиції України у 20-х – 30-х роках ХХ ст., та формування на цій основі теоретичних положень, зокрема, таких:

1. Процес висвітлення правового забезпечення діяльності органів юстиції України у 20-х – 30-х роках ХХ ст., насамперед, пов'язаний із тими тенденціями й підходами, котрі застосовувалися різними дослідниками в різні часи. Відповідним чином, стан наукової розробки даної теми доцільно розглядати за хронологічно-проблемним принципом, поділивши цей процес на три періоди. І лише розкриття тематики діяльності органів юстиції УСРР у період незалежної України привнесло нові, якісні аспекти. Це, у першу чергу, стало можливим завдяки відкриттю архівних документів і матеріалів, застосуванню нових методологічних підходів тощо. Особливе місце в джерельній базі посідають саме збірники документів й архівні матеріали.

Теоретико-методологічною основою даного дослідження є ціла низка науково-методологічних принципів, засобів, методів і прийомів, призначення котрих полягає в якомого всебічному та ґрунтовному висвітленні всіх аспектів правового забезпечення діяльності органів юстиції України протягом 20 – 30-х років. При цьому, слід підкреслити особливу необхідність поєднання найбільш конструктивних методів і підходів для якомого раціонального висвітлення зазначеної теми.

2. Матеріальним підґрунтям нашого дослідження стала мультиаспектна джерельна база, яка, будучи виокремлена із загального масиву офіційних документів (архівних матеріалів), проаналізована науковцями – сучасниками щодо оцінки місця і ролі органів державного примусу в процесах знищення української національної ідеї та викорінення прагнень до державної самостійності і суверенітету.

Таким чином необхідно підсумувати, що визначені теоретико-

методологічні засади даного дослідження у поєднанні з комплексом науково-методологічних принципів, засобів, методів і прийомів, а також відповідної джерельної бази, є основою для вирішення завдань даної наукової розвідки - фахового і ґрунтового висвітлення основних аспектів діяльності органів юстиції України упродовж 1920–1930-го років.

3. Протягом періоду 20 – 30-х років органи юстиції України здійснювали широкий спектр завдань. Окрім боротьби з кримінальними та іншими правопорушеннями, з кінця 1920-х років перед ними все більшою мірою поставали карально-репресивні функції. У політико-правовій доктрині радянської держави формувався досить спекулятивний і деформований характер державно-правового регулювання.

Основна увага приділялась захисту інтересів партійно-державної більшовицької влади. А провідні завдання правоохоронних органів щодо боротьби зі злочинністю та охорони громадського порядку ігнорувались, або ж їм приділялась мінімальна увага. Отримавши досить значні повноваження, правоохоронці, проте, самі були не захищені від політики терору, і в любий момент кожен із них міг стати сам жертвою репресій.

Отже, в контексті даного дослідження карально-репресивну функцію органів юстиції України періоду 20 – 30-х років слід розглядати як закономірний наслідок існування авторитарного й тоталітарного державно-політичних режимів у СРСР, котрі деформували правові та моральні норми.

4. Нормативно-правова база органів юстиції України досліджуваного періоду характеризувалась домінуванням політико-правових принципів на кшталт «революційної» та «соціалістичної» законності, що уособлювали утвердження радянської державно-правової системи. Певною мірою на процес державно-правового регулювання органів НКЮ впливали Конституція УСРР 1919 року зі змінами, внесеними до неї в 1925 році, та Конституція УСРР 1929 року. Але радянські конституції були документами скоріше політичними, аніж правовими й розроблялися, насамперед, в компартійних відділах. Враховуючи це, а також статус квазі-держави, якою була Радянська Україна, зазначені

конституційні акти з великим застереженням можна віднести до групи основних законів держави.

5. Процес організаційно-структурного зміцнення органів юстиції України протягом 20 – 30-х років відбувався в досить складних умовах. Насамперед, ще було пов'язано з існуючою тенденцією ігнорування права, як «буржуазного» пережитку. Окрім того, давались взнаки не сформованість правоохоронної системи в УСРР та тенденція до перетворення правоохоронних органів у засіб встановлення тоталітарного режиму в країні.

Кадрова політика в органах юстиції України протягом досліджуваного періоду здійснювалася відповідно до більшовицької партійної доктрини. Головними критеріями відбору ставали членство у правлячій партії та пролетарське походження. При комплектації органів юстиції, насамперед, враховувалася не фаховість, а політична відданість ідеям більшовизму. Домінування класово-партійного підходу в процесі комплектації судових установ вплинуло на їх дієздатність.

Для судової практики України періоду другої половини 1920-х років була притаманна тенденція масового залучення до процесу судочинства вихідців з пролетарського середовища, які переважно не мали не лише юридичної, а й навіть – звичайної освіти. Одночасно, все більш значна роль відводилася й товариським судам. З середини 1920-х років вже досить активно відбувався процес українізації правоохоронних органів України, та юстиції зокрема. Попри те, що цей процес проходив досить повільно й складно, все ж успіхи кадрової політики українізації були очевидними. Навіть у 1929–1930 роках документація та переписка багатьох органів юстиції України велася переважно українською мовою, з відповідно встановленою юридичною термінологією.

6. Аналіз місця і ролі підрозділів НКЮ, зокрема органів суду, прокуратури, адвокатури у процесі функціонування правоохоронних органів України протягом 20 – 30-х років свідчить, що провідне їх завдання полягало в забезпеченні державних інтересів. Процес державно-правового регулювання

органів юстиції ще не мав чітко визначених форм і тенденцій. Ігнорування верховенства права та інших основоположних правових принципів робило радянську правову систему та правове регулювання лише формальними придатками до партійного державно-бюрократичного апарату. Процес державно-правового регулювання органів юстиції України протягом досліджуваного періоду переважно підмінявся ручним управлінням з боку партійно-комуністичної номенклатури. Таким чином, формувалася тоталітарна модель силових структур, котрі замість правоохоронних завдань виконували карально-репресивні функції.

Будучи невід'ємною частиною партійно-державного механізму, виконуючи директивні настанови керівництва країни, правоохоронна система, в тому числі й органи юстиції, сприяли реалізації внутрішньої та зовнішньої політики радянської держави періоду другої половини 1920-х років – політики утвердження тоталітарного режиму. За цих умов каральні функції, покладені на органи НКВС і ДПУ, не могли не призвести до масових порушень законності.

У період 20 – 30-х років форми та засоби діяльності органів юстиції України в сфері забезпечення правопорядку стосувалося, насамперед, організації функціонування органів кримінальної юстиції. У цей час процес протидії правоохоронних органів України злочинним проявам мав досить суперечливий і складний характер. При цьому, з боку органів юстиції особлива увагу приділялася посадовим і службовим злочинам у самій правоохоронній системі. Загалом процес діяльності органів юстиції в сфері забезпечення правопорядку, протидії порушенням законності та злочинності у досліджуваній період ускладнювався посиленням карально-репресивних функцій правоохоронних органів.

7. Правоохоронна система України у період 20-30-х років була досить складною, що ставило перед державою завдання її реорганізації та реформування. Відповідним чином, органи юстиції України перебували в стані трансформації й організаційно-правового зміцнення. Проте, перед ними стояла низка проблем і завдань, особливо – у відношенні боротьби з загальною

кримінальною злочинністю.

Загалом, слід відзначити, що процес взаємовідносин органів юстиції з іншими правоохоронними структурами України переважно у відбувався у формі досить тісної взаємодії. Це, насамперед, обумовлювалося характером тих завдань, що ставилися вищими державними й партійними органами влади перед правоохоронною сферою. При цьому, особлива роль належала прокуратурі й судовим органам.

Проте, вже протягом другої половини 1920-х років спостерігалася тенденція до зростання повноважень ДПУ. У складі ОДПУ функціонувала судова колегія. А з 1929 року при колегії ДПУ УСРР діяла судова трійка, котра розглядала закінчені слідством в органах ДПУ УСРР кримінальні справи, крім найважливіших справ політичного характеру та справ опротестованих прокурором.

У системі правоохоронних органів УСРР чільне місце належало ДПУ, котрому, серед іншого, належала низка державно-політичних функцій (здійснення насильницької колективізації та інших карально-репресивних заходів, компетенція позасудових повноважень тощо). Можна зробити висновок, що партійно-державне керівництво розглядало ДПУ як головний орган тотального контролю над суспільством й втілення в життя своїх рішень і настанов.

На відміну від судової системи та органів розслідування, органи ДПУ-ОДПУ практично не піддавались реформуванню й зберегли за собою статус структури, повністю закритої від стороннього погляду. Органи ОДПУ-НКВС безпосередньо виконували волю партійного керівництва. Володіючи величезними повноваженнями, органи ОДПУ-НКВС допускали масові випадки зловживань, що часто мало ознаки злочинних дій. Правоохоронні органи України, як частина загального карально-репресивного механізму існуючої державної системи, здійснювали функції, що мали на меті зміцнення тоталітарного режиму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Постановление Всеукраинского Центрального Исполнительного Комитета от 28 июня 1922 г. «Положение о прокурорском надзоре». *Вестник Советской Юстиции*. Київ, 1922. № 5-7.
3. Землянська В. В. Кримінально-процесуальне законодавство Центральної Ради, гетьманату Скоропадського та Директорії: дис... канд. юрид. наук: 12.00.01. : теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. Львів, 2002. 191 с.
4. Олійник О. І. Народний комісаріат внутрішніх справ України (1917-1941рр.) : структура, функції, діяльність : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук : спец. 12.00.01 : теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. Харків, 2000. 19 с.
5. Окіпнюк В. Т. Державне політичне управління УРСР (1922-1934 рр.) : історико юридичний аналіз : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук : спец. 12.00.01 : теорія та історія держави і права ; історія політичних і правових учень. Київ, 2001. 20 с.
6. Мурза В. В. Прокуратура в державному механізмі УРСР (1922-1933 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук : 12. 00. 01 : теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. Харків, 2003. 19 с.
7. Шрамар О. М. Правові засади діяльності державного політичного управління УРСР (1929-1934 рр.). *Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ*. 2006. № 5. С. 245 – 251.
8. Шрамар О. М. Роль органів ВУНК, ДПУ, НКВС УРСР (УРСР) у здійсненні політики держави на селі (1919-1939 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук : спец. 12.00.01 : теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. Київ, 2008. 20 с.
9. Шрамар О. М. Фабрикація справи «Спілки визволення України» Державним політичним управлінням УСРР. Революції в Україні у ХХ – ХХІ

століттях : співзвуччя епох. *Матеріали II Міжнародної наукової конференції (Одеса, 6 жовтня 2006 р.)*. Одеса, 2006. С. 129 – 132.

10. Міхеєва О. К. Кримінальна злочинність і боротьба з нею в Донбасі (1919-1929). Донецьк : Східний видавничий дім, 2004. 248 с.

11. Міхеєва О. К. Основні напрямки та засоби вирішення кадрового питання в правоохоронних установах Донбасу в роки непу. *Нові сторінки історії Донбасу*. 1998. Кн. 6. С. 109 – 118.

12. Міхеєва О. К. Радянська судова система в Донбасі : становлення і специфіка роботи (1917-1925 рр.). *Нові сторінки історії Донбасу*. 2000. Кн. 8. С. 109 – 122.

13. Міхеєва О. Специфіка висвітлення у періодичних виданнях проблематики злочинності у перші роки введення непу в Україні. *Краєзнавство*. 2010. 3. С. 72 – 80.

14. Міхеєва О. К. Становлення та функціонування правоохоронних органів УРСР (1921-1928 рр.) : історичні аспекти : монографія. Донецьк : Східний видавничий дім, 2011. 456 с.

15. Вовк Ю. Є. Законодавча діяльність урядів Радянської України у 1919–1929 роках. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2012. № 3. С. 15 – 18.

16. Гриценко І. С. Інститут нагляду прокуратури як засіб забезпечення законності державного управління в СРСР. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2009. Вип. 77. – С. 12 – 14.

17. Кудін С. В., Мацелик М. О., Григорчук М. В. Правова характеристика карально-репресивного апарату 1920-1930 років (на прикладі роботи міліції Донеччини та Луганщини). *Європейські перспективи*. 2023. № 2. С. 10 – 15.

18. Золотарев В. А., Степкин В. П. ЧК-ГПУ-НКВД в Донбасе : Люди и документы 1919 – 1941. Донецк : Апекс, 2010. 512 с.

19. Губар С. В. Кримінальна юстиція в Україні. 1927-1939 роки :

монографія. Київ : «Хай-Тек Прес», 2009. 352 с.

20. Губар С. В. Становлення і розвиток органів дізнання і досудового слідства в Україні. 1917-1960-ті роки : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 : теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. Київ, 2003. 19 с.

21. Попова Г. О. Організаційно-структурне забезпечення діяльності правоохоронних органів Донбасу в 1925–1930-му роках. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності : збірник наукових праць*. 2012. № 3. С. 62 – 70.

22. Попова Г. О. Характер функціонування правоохоронних органів Донбасу у період другої половини 1920-х років. *Держава і право : збірник наук. праць. Юридичні і політичні науки*. 2008. Вип. 42. С. 11 – 19.

23. Шаповал Ю. І. та ін. ЧК-ГПУ-НКВД в Україні: особи, факти, документи. Ю. Шаповал, В. Пристайко, В. Золотарьов. Київ. Абрис, 1997. 608 с.

24. Шевченко А. Є. Організаційно-правові аспекти становлення та адміністративної діяльності спеціальних підрозділів НКВС України на транспорті у кінці 20-х – середині 40-х рр. XX ст. : монографія. – Київ : Національна академія наук України, інститут історії України, 2005. 472 с.

25. Шевченко А. Є. Історія органів внутрішніх справ УСРР на транспорті : монографія в 3 кн. Донецьк : ПП «ВД Кальміус», 2011. Кн. 1 : Правові основи діяльності органів внутрішніх справ УСРР на транспорті у першій половині XX ст. 664 с.

26. Шевченко А. Є., Чамлай В. В., Стрельник О. Л. Правоохоронна діяльність органів влади УСРР у сфері захисту державних фінансів у роки нової економічної політики (1921-1929 рр.). Київ : «МП Леся», 2012. 172 с.

27. Кулага І. І., Зуєв В. В. Органи державної безпеки в Донецькій області : спогади, факти, документи. Донецьк : ТОВ «Алан», 2002. 400 с.

28. Литвак О. М. Державний вплив на злочинність : кримінологічно-правове дослідження. Київ : Юрінком Інтер, 2000. 280 с.

29. Щербатюк В. М. Утвердження радянської тоталітарної влади в

Україні 1917–1933 рр. та її наслідки. *Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму*. 2009. № 1. С. 157 – 164. URL : https://www.socosvita.kiev.ua/sites/default/files/Visnyk_2009_1.pdf.

30. «Засвіти свічку» – буклет Українського ін-ту національної пам'яті. – 2007 – 24 листопада; Петасюк І. Голодомор 1932-1933 років в країні мовою документів (типологія, методика підрахунків жертв). *Інформаційно-документальні комунікації в глобалізованому суспільстві: матеріали Міжнар. наук.-прак. конф., (м. Київ, 21-22 березня 2013 р.)*. Київ : НАУ, 2013. 174 с.

31. Петасюк О. Проблема терору в контексті актуальних акцентів сучасного цивілізаційного розвитку. URL : https://drive.google.com/file/d/1n4mlPTMkCOskkM-HTFn_ifCBF5emfx7J/view.

32. Чайковський А. С. Архіви України у 1938–1960 рр.: історія питання. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2014. № 2. С. 272 – 292. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aymvs_2014_2_29.

33. Власенко В. М., Раннєв В. М. Функції органів радянської прокуратури на Сумщині у 1922-1933 рр. URL : <https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/6937/1/Vlasenko%2c%20Ranniev.pdf>.

34. Білас І. Г. Інсинуації радянських репресивних органів в Україні та залучення населення до співпраці. *Сучасність*. 1994. № 7-8. С. 101 – 112.

35. Білас І. Г. Репресивно-каральна система в Україні. 1917-1953 : Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз : у 2 кн. Київ : Либідь-Військо України, 1994. Кн. 1. 432 с.

36. Лощикін О. М., Старостюк А. В., Француз А. Й. Соціальна цінність жінки в контексті розвитку доктрини права. *Наше право*. 2022. № 4. С. 163 – 167.

37. Риндюк В. І. До проблеми визначення поняття правового закону. *Правове регулювання економіки*. 2017. № 16. С. 21 – 32.

38. Бордюгов Г. А., Козлов В. О. Деформації соціалізму : історичний аспект. Маршрутами історії. [Упор. : Ю. І. Шаповал; редкол. : І. Ф. Курас та

ін.]. Київ : Політвидав України, 1990. 655 с.

39. Бостан С. К. «Методологічний підхід» у структурі методології юридичної науки. *Актуальні проблеми публічного та приватного права : тези доповідей III Міжнародної науково-практичної конференції (3 жовтня 2012 р.)*. Запоріжжя : КПУ, 2012. С. 26 – 29.

40. Бабій Б. М. та його внесок в розвиток науки про державу та право. URL : <https://biblio.lib.kherson.ua/babiy.htm>.

41. Великий енциклопедичний юридичний словник. [за ред. Ю. С. Шемшученко]. Київ : ТОВ «Вид-во «Юридична думка», 2007. 992 с.

42. Мартиненко О. А. Корупція в органах внутрішніх справ: кримінологічний аналіз явища. *Проблеми боротьби з корупцією, організованою злочинністю та контрабандою*. 1999. Т. 18. С. 101 – 108.

43. Бачинин В. А. Философия права и преступления. Харьков : Фолио, 1999. 607 с.

44. Гребеннікова О. В. Співпраця місцевих рад Донбасу з державними установами та суспільними організаціями (20-ті роки). *Нові сторінки історії Донбасу*. 2000. Кн. 8. С. 122 – 132.

45. Дорошко М. С. Номенклатура : керівна верхівка Радянської України (1917-1938 рр.) : монографія. Київ : Ніка-Центр, 2008. 368 с.

46. Ізюмов В. І. Стан політичного життя в УСРР у 20-ті роки ХХ століття. *Історичні і політологічні дослідження*. 2003. № 3/4. С. 104 – 109.

47. Ключков В. Г. Історія прокуратури України : монографія. [3-тє вид. перероб. і доп.]. Київ : НТВ «Правник», 2004. 246 с.

48. Коньшев Г. А. История Мариупольской адвокатуры. Историко-публицистическое издание. Мариуполь : «Азовье», 2004. 268 с.

49. Кравченко В. І. Україна у 20-30 роки ХХ ст. Мовою документів та очевидців : навч. посіб. [В. І. Кравченко, Ю. М. Красноносів, П. П. Панченко та ін.]. Донецьк : Східний видавничий дім, 2002. 268 с.

50. Кульчицький В. С., Тищик Б. Й. Історія держави та права України. [2-е вид. перероб. і доп.]. Київ : Атіка, 2006. 352 с.

51. Кульчицький С. В. Національна політика більшовиків в Україні під час створення комуністичного ладу. *Проблеми історії України : факти, судження, пошуки*. 2005. № 13. С. 3 – 56.

52. Кульчицький С. Ціна «великого перелому». Київ : Вид-во «Україна», 1991. 431 с.

53. Маляренко В. Т., Вернидубов І. В. Прокурор у кримінальному судочинстві : Деякі проблеми та шляхи їх вирішення. Київ : Юрінком Інтер, 2001. 240 с.

54. Малярчук Н. Г. Репресії органів НК-ДПУ щодо російського населення Донбасу в 1919-1929 рр. *Історичні і політологічні дослідження*. 2003. № 3/4. С. 126 – 132.

55. Мычко Н. И. Прокуратура Украины : роль и место в системе государственной власти. Донецк : Донецчина, 1999. 256 с.

56. Никольский В. Н. Дисциплинарные товарищеские суды и концентрационные лагеря в Донбассе в 1920-х гг. Правда через роки. Статті, спогади, документи ; Донецька обласна редколегія тому «Реабілітовані історією». Управління у справах преси та інформації Донецької облдержадміністрації. Вип. 4. Донецьк : Вид-во КП «Регіон», 2000. С. 40 – 53.

57. Новікова В. С. Організаційно-правові основи діяльності міліції з протидії економічній злочинності у промисловому комплексі Донбасу в період непу (історико-правове дослідження) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 : теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. Маріуполь, 2012. 20 с.

58. Зозуля Є. В. Організаційно-правові засади становлення і розвитку судової системи України. *Правовий часопис Донбасу*. 2022. № 2. С. 19 – 31.

59. Півненко В. П. Прокурорський нагляд в Україні : курс лекцій. Харків : ЮВПП «Харків юридичний», 2005. 240 с.

60. Михайленко П. П., Кондратьєв Я. Ю. Історія міліції України в документах і матеріалах. У 3-х томах. Київ: Генеза, 1997. Т.1. 1917-1925. 504 с.

61. Греченко В. Організація міліції Української Соціалістичної

Радянської Республіки у 1931 р. *Форум права*. 2019. № 54 (1). С. 14 – 22.

62. О. Козинець, А. Лось. Напрями діяльності правоохоронних органів (міліції) в 1920-1930 роках. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 1. С. 183 – 187.

63. Чамлай В. В. Правоохоронна діяльність у сфері державних фінансів в УРСР у роки нової економічної політики (1921-1929 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук : спец. 12.00.01 : теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. Харків, 2010. 18 с.

64. Фріс П. Л. Кримінально-правова політика України : дис. ... доктора юр. наук : 12. 00. 08. Київ, 2005. 440 с.

65. Фріс П. Л. Кримінально-правова політика Української держави : теоретичні, історичні та правові проблеми. Київ : Атіка, 2005. 332 с.

66. Фріс П. Л. Нарис історії кримінально-правової політики України: монографія. [за заг. ред. М. В. Костицького]. Київ : Атіка, 2005. 124 с.

67. Політична історія України. XX століття : у 6 т. [С. В. Кульчицький (кер.), Ю. І. Шаповал, В. А. Греченко та ін.] ; [за ред. І. Ф. Кураса (голова) та ін.]. Київ : Генеза, 2003. Т. 3 : Утвердження радянського ладу в Україні (1921-1938). 448 с.

68. Правова ідеологія і право України на етапі становлення тоталітарного режиму (1929-1941). [Усенко І. Б., Мироненко О. М., Чехович В. А. та ін.] ; [за ред. О. М. Мироненка, І. Б. Усенка]. Київ : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. 220 с.

69. Правова система України : історія, стан та перспективи : у 5 т. [за заг. ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина]. Харків : Право, 2008. Т. 1 : Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України. 728 с.

70. Рогожин А. Й. Очерк истории социалистической законности УССР. Антологія української юридичної думки. В 10 т. [за ред. Ю. С. Шемшученка та ін.]. Т. 9: Юридична наука радянської доби ; [упоряд.: В. Б. Авер'янов, О. М. Костенко, В. П. Нагребельний, В. Ф. Погорілко, К. О. Савчук, І. Б. Усенко

; відп. редактор В. П. Нагребельний]. Київ : Видавничий Дім «Юридична книга», 2004. С. 181 – 199.

71. Ситник О. М., Попова Г. О. Вплив радянської кримінально-правової доктрини на діяльність правоохоронних органів Донбасу в період другої половини 1920-х – 1930-і рр. *Вісник ДонНУ. Серія В : Економіка і право*. 2011. № 2. С. 296 – 301.

72. Ситник О. М., Попова Г. О. Державно-правове регулювання діяльності правоохоронних органів УСРР у період другої половини 1920-х років. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності : збірник наукових праць*. 2012. № 2. С. 41 – 47.

73. Скрыпник М. А. Уголовная политика советской власти. Антологія української юридичної думки. В 10 т. [за ред. Ю. С. Шемшученка та ін.]. Т. 9: Юридична наука радянської доби ; [упоряд.: В. Б. Авер'янов, О. М. Костенко, В. П. Нагребельний, В. Ф. Погорілко, К. О. Савчук, І. Б. Усенко ; відп. Редактор В. П. Нагребельний]. Київ : Видавничий Дім «Юридична книга», 2004. С. 51 – 67.

74. Сухонос В. В. Організація і діяльність прокуратура в Україні : історія та сучасність : монографія. Суми : ВДТ «Університетська книга», 2004. 348 с.

75. Терлюк І. Я. Історія держави і права України : навч. посібн. Київ : Атіка, 2011. 944 с.

76. Точка І. Здійснення адміністративно-територіальної реформи в УСРР у 1920-1930-ті рр. *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні. Матеріали ІХ регіональної науково-практичної конференції (13-14 лютого 2003 р.)*. Львів, 2003. С. 103 – 104.

77. Україна : друга половина ХХ століття : нариси історії. [П. П. Панченко, М. Р. Плющ, Л. А. Шевченко та ін.]. Київ : Либідь, 1997. 352 с.

78. Україна : політична історія. ХХ – початок ХХІ ст. ; [ред. рада : В. М. Литвин (голова) та ін.] ; [редкол. : В. А. Смолій, Ю. А. Левенець (співголови) та ін.]. Київ : Парламентське вид-во, 2007. 1028 с.

79. Усенко І. Б. Державне політичне управління УСРР. [І. Б. Усенко, В. Т. Окіпнюк]. Юридична енциклопедія : в 6 т. ; [редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова редкол. та ін.)]. Київ : «Укр. енцикл.», 1999. Т. 2 : Д–Й. С. 115 – 117.

80. Хмельницький А. И. Красное право и красный суд. Антологія української юридичної думки. В 10 т. [за ред. Ю. С. Шемшученка та ін.]. Т. 9: Юридична наука радянської доби ; [упоряд. : В. Б. Авер'янов, О. М. Костенко, В. П. Нагребельний, В. Ф. Погорілко, К. О. Савчук, І. Б. Усенко, ; відп. Редактор В. П. Нагребельний]. Київ : Видавничий Дім «Юридична книга», 2004. С. 31 – 47.

81. Цвілюк С. А. Духовний код нації : 3 історії української мови і писемності : Історико-лінгв. етюди. Одеса : Друк, 2007. 408 с.

82. Чисніков В. М. Народний комісаріат юстиції УСРР. Юридична енциклопедія : в 6 т. / [редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова редкол. та ін.)]. Київ : «Укр. енцикл.», 1998. Т. 4 : Н–П. 2002. С. 58 – 60.

83. Шкарупа В. К. Адвокатура України : навч. посіб. [В. К. Шкарупа, О. В. Філонов, А. М. Титов та ін.]. ; [за ред. В. К. Шкарупи]. Київ : Знання, 2007. 398 с.

84. Юридична енциклопедія : в 6 т. [за ред. Ю. С. Шемшученко та ін.]. Київ : Укр. енцикл., 1998. Т. 6 : Т–Я. 2004. 768.

85. Юрченко В. М. Відповідальність за порушення податкового законодавства в Україні в роки НЕПу. *Вісник Національного університету внутрішніх справ*. 2004. Вип. 25. С. 226 – 233.

86. Юрченко О. Українсько-російські стосунки після 1917 р. в правному аспекті (з приводу десятиріччя смерті О. Юрченка). Мюнхен : УВУ, 1971. 402 с.

87. Никольский В. Н., Изюмов В. И. НЭП в Донбассе. Историческое исследование. Донецк. 1992. 128 с.

88. Кара-Мурза С. Г. Советская цивилизация. От начала до Великой Победы. Харьков : Книжный Клуб «Клуб Семейного Досуга», 2007. 640 с.

89. Арендт Х. Джерела тоталітаризму. [пер. з англ. В. Верлока, Д. Горчаков]. [2-е вид.]. Київ : ДУХ І ЛІТЕРА, 2005. 584 с.

90. Безансон А. Лихо століття : Про комунізм, нацизм та унікальність голокосту. [А. Безансон ; пер. з фр. Т. Марусик.]. Київ : Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2007. 136 с.

91. Конквест Р. Большой террор: в 2-х кн. [Р. Конквест ; пер. с англ. Л. Владимировна]. Рига : «Ракстниекс», 1991. Кн. 1. 415 с.

92. Крауз-Мозер Б. Теории политики. Методологические принципы. [пер. з польск. И. А. Руденко]. Харьков : Изд-во Гуманитарный Центр, 2008. 256 с.

93. Куромія Г. Свобода і терор у Донбасі : Україно-російське прикордоння, 1870-1990-і роки. [пер. з англ. Г. Кьорян, В. Агеев ; передм. Г. Немирі]. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. 510 с.

94. Гіль А. Украинский Донбасс в Советском Союзе. Актуальні проблеми країнознавчої науки. Міжнародна науково-практична інтернет-конференція. URL :

<https://internationalconference2014.wordpress.com/2016/11/06/украинский-донбасс-в-советском-союзе/>.

95. Баберовски Й. Красный террор: История сталинизма. [Пер. с нем]. Київ, 2007. 278 с.

96. Волвенко П. В. Актуальні проблеми теорії держави та права : навч. посібн. Донецьк : Цифрова типографія, 2010. 210 с.

97. Гончаренко В. Д. Статус Української СРР за першою Конституцією Союзу РСР. *Вісник Академії правових наук України : збірник наукових праць*. Харків : Право, 2013. № 1 (72). С. 57 – 65.

98. Державний устрій УСРР у 1920 – 1930-х рр. URL : http://ez2www.com/book_564_chapter_8_ROZDIL_VII_Derzhavno-pravovijj_rozvitok_Radjanskoї_Ukraїni.html.

99. Єфіменко Г. Г. Зміна векторів у національній політиці Москви в голодоморний 1933 р. *Український історичний журнал*. 2003. № 5. С. 25 – 50.

100. История донецкой милиции. [В. С. Малышев, В. М. Бесчастный, Л. Д. Кириченко и др.]. Донецк : Юрпресс, 2000. 472 с.

101. Історія держави і права України : підручник : у 2-х т. ; [за ред. В. Я. Тація, А. Й. Рогожина]. Т. 2. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2000. 580 с.

102. Лозовий В. О. Еволюція етосу юриста в Україні (історичний та соціально-психологічний нарис). [В. О. Лозовий, В. О. Рум'янцев, Л. В. Анучина] ; [за ред. В. О. Лозового та В. О. Рум'янцева]. Харків : Право, 2011. 264 с. (Серія «Відкрита дослідницька концепція». Випуск 10).

103. Луцький А. І. Законність як засада діяльності правоохоронних органів України. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. 2011. № 4. С. 26 – 29.

104. Михненко А. М. Адміністративно-територіальне реформування органів влади в Донбасі (1920-1930-ті рр.). *Грані*. 2000. № 4. С. 65 – 68.

105. Молдован В. В. Судоустрій : Україна, Велика Британія, Російська Федерація, США, ФРН, Франція. Судові органи ООН : навч. посіб. Київ : Кондор, 2009. 256 с.

106. Наседкіна Л. Д. Грецькі національні сільради та райони в Україні (друга половина 20-х – 30-ті роки). *Український історичний журнал*. 1992. № 6. С. 64 – 72.

107. Національні процеси в Україні : історія і сучасність. Документи і матеріали : [довідник : у 2 ч. ; упоряд. : І. О. Кресіна, В. Ф. Панібудьласка]. Київ : Вища школа, 1997. Ч. 2. 704 с.

108. Пастернак Є. Україна під большевиками (1919–1939) : спроба історичної студії. Торонто : «Євшан-Зілля», 1979. 314 с.

109. Перепелиця А. І. Правове регулювання функціонування і розвиток правової системи. Держава і право : збірн. наук. праць. Юридичні і політичні науки. 2008. Вип. 41. С. 314 – 321.

110. Солдатенко В. Ф. Нарком Микола Скрипник. *Український історичний журнал*. 2002. № 2. С. 51 – 68.

111. Anton V. Zhydovtsev. Areas of activities of the justice bodies of soviet Ukraine in the 20's in the field of law enforcement (on the example of separate Donbas regions). *Journal of international legal communication*. Vol. 4. No 1. March

2022. S. 75 – 84.

112. Шевченко А. Є., Жидовцев А. В. Законодавче забезпечення діяльності органів юстиції України у 20-х роках ХХ ст. *Право. ua*. 2023. № 2. С. 27 – 33.

113. Жидовцев А. В. Формування організаційно-структурної побудови органів юстиції Радянської України у 20-х роках. *Соціологія права*. 2022. Випуск 1-2 (40-41). С. 82 – 86.

114. Жидовцев А. В. Історико-правова характеристика діяльності органів юстиції УСРР-УРСР у 1920-х – 1930-х роках на Донеччині і Луганщині. *Ірпінський юридичний часопис*. 2022. Випуск 2 (9). С. 36 – 46.

115. Жидовцев А. В. Джерельна база дослідження правових засад діяльності органів юстиції України у 20-х – 30-х роках (на прикладі Донецької і Луганської областей). *The 1st International scientific and practical conference «Science and technology: problems, prospects and innovations» (October 19-21, 2022)*. CPN Publishing Group, Osaka, Japan. 2022. С. 513 – 516.

116. Жидовцев А. Діяльність органів юстиції Радянської України у 20-х роках у галузі забезпечення правопорядку. *Фінанси, економіка, право vs війна [Електронне видання] : збірник тез Міжнародного конгресу (м. Ірпінь, 27 квітня 2022 р.)*. Ірпінь: Державний податковий університет, 2022. С. 235 – 238.

117. Шевченко А. Є., Жидовцев А. В. Розвиток структури органів юстиції УСРР у другій половині 20-х років ХХ ст. *The 2nd International scientific and practical conference «European scientific congress» (March 20-22, 2023)*. Varca Academy Publishing, Madrid, Spain. 2023. С. 373 – 378.

118. Конституція Української Соціалістичної Радянської Республіки (1929 р.). Хрестоматія з історії держави і права України : навч. посіб. : у 2-х т. ; [за ред. В. Д. Гончаренка] ; [уклад. : В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький] ; [2-е вид. перероб. і доп.]. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2000. Т. 2 : Лютий 1917 р.– 1996 р. С. 252 – 266.

119. Малицький О. Л. Радянська конституція. Антологія української юридичної думки. В 10 т. [за ред. Ю. С. Шемшученка та ін.]. Т. 9: Юридична

наука радянської доби ; [упоряд.: В. Б. Авер'янов, О. М. Костенко, В. П. Нагребельний, В. Ф. Погорілко, К. О. Савчук, І. Б. Усенко; відп. Редактор В. П. Нагребельний]. Київ : Видавничий Дім «Юридична книга», 2004. С. 204 – 214.

120. Кримінально-процесуальний кодекс УСРР. Харків : Юрид. вид-во НКЮ УСРР, 1927. 107 с.

121. Пирогова В. Д. Кодекс законів про кооперацію УСРР (1925 р.) : історія розробки й доля проекту. *Проблеми законності* : зб. наук. пр. [відп. ред. В. Я. Тацій]. Харків : Нац. ун-т «ЮАУ ім. Я. Мудрого», 2012. Вип. 119. С. 44 – 53.

122. Положення про забезпечення рівноправності мов та про сприяння розвитку української культури. Липень 1927 року. [Кравченко В. І. Україна у 20-30 роки ХХ ст. Мовою документів та очевидців : навч. посіб.] ; [В. І. Кравченко, Ю. М. Красноносів, П. П. Панченко та ін.]. Донецьк : Східний видавничий дім, 2002. С. 161 – 165.

123. Постанова ВЦВК і РНК УСРР про мову зносин органів влади і діловодства в адміністративно-територіальних одиницях, утворених за національною ознакою. Листопад 1925 року. [Кравченко В. І. Україна у 20-30 роки ХХ ст. Мовою документів та очевидців : навч. посіб.] ; [В. І. Кравченко, Ю. М. Красноносів, П. П. Панченко та ін.]. Донецьк : Східний видавничий дім, 2002. С. 144 – 145.

124. Про забезпечення рівноправності мов в органах юстиції : Інструкція НКЮ УСРР від 31 березня 1928 р. *Бюлетень Народного комісаріату юстиції УСРР*. 1928 р. № 4. Арт. 28.

125. Про забезпечення рівноправності мов в органах юстиції : Інструкція НКЮ УСРР від 9 липня 1929 р. *Бюлетень Народного комісаріату юстиції УСРР*. 1929 р. № 7. Арт. 47.

126. Положення про судоустрій УСРР (16 грудня 1922 р.). Хрестоматія з історії держави і права України : навч. посіб. : у 2-х т. ; [за ред. В. Д. Гончаренка] ; [уклад. : В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин,

О. Д. Святоцький] ; [2-е вид. перероб. і доп.]. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2000. Т. 2 : Лютий 1917 р. – 1996 р. С. 210 – 213.

127. Гойченко Д. Д. Красный апокалипсис : сквозь раскулачивание и Голодомор : Мемуары свидетеля. [2-е вид.]. Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2013. 400 с.

128. Туркало К. Т. Торттури (Автобіографія за большевицьких часів) / К. Т. Туркало. – Київ-Нью-Йорк : «Наша Батьківщина», 1963. – 204 с. – (Мемуарна бібліотека).

129. Збірник законів та розпоряджень робітничо-селянського уряду України. Енциклопедія історії України. [редкол. : В. А. Смолій (голова) та ін.] ; НАН України ; Ін-т історії України. Київ, 2005. Т. 3 : Е–Й. 672 с. [URL : http://www.history.org.ua/?termin=Zbirnyk_zakoniv_tai_rozpor_robit_sel](http://www.history.org.ua/?termin=Zbirnyk_zakoniv_tai_rozpor_robit_sel).

130. Енциклопедії та словники 2011 – 2022. URL : <https://cyclop.com.ua/content/view/1089/58/1/11/>

131. Філонов В. П. Причини злочинності. Дніпропетровськ : Січ, 1996. 200 с.

132. Филонов В. П. Актуальные проблемы современной криминологии : монография. Донецк : Донеччина, 1997. 288 с.

133. Климов А. О. Из джерел минулого. Правда через роки. Статті, спогади, документи. Донецька обласна редколегія «Реабілітовані історією». Управління у справах преси та інформації Донецької облдержадміністрації. Вип. 4. Донецьк : Вид-во КП «Регіон». 2000. С. 192 – 196.

134. Фиолевский Д. П. Судебная власть и правоохранительная система Украины : учеб. пособ. Донецьк : «Донеччина», 2003. 272 с.

135. Фіолевський Д. П. Адвокатура : підручник. [вид. 2, випр. і доп.]. Київ : Алерта, 2008. 424 с.

136. Фіолевський Д. П. Судова влада і правоохоронна система в Україні : навч. посібник. [вид. 2, випр. і доп.]. Київ : Кондор, 2006. 322 с.

137. Шемшученко Ю. С., Скрипнюк О. В. Незалежність України 1991 року: ретроспектива факторів проголошення та початкового етапу суверенізації

держави. Правова держава : щорічник наукових праць. Київ : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2021. С 3 – 12.

138. Юридична наука і освіта на Україні. [Ю. С. Шемшученко, І. Б. Усенко, Б. М. Бабій та ін.]. Київ : Наукова думка, 1992. 304 с.

139. Жувака С. О. Історико-теоретичний аналіз розвитку функцій прокуратури України. Дис... на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 : теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. Київ, 2018. 265 с.

140. Універсали Богдана Хмельницького. 1648 – 1657. [Національна Академія наук України; Ін-т історії України; Ін-т української археографії та джерелознавства імені М.С. Грушевського] ; [упоряд. І. Крип'якевич, І. Бутич]. Київ : Видавничий дім «Альтернативи», 1998. 381 с.

141. Кунєв Ю. Д. Методологія дослідження державно-правових явищ як актуальна проблема. *Право України*. 2009. № 11. С. 118 – 123.

142. Тихомиров А. Д. Юридическая компаративистика: философские, теоретические и методологические проблемы. Київ : Знання, 2005. 334 с.

143. Тихомиров О. Д. Виникнення порівняльно-правових досліджень в Україні. *Часопис Київського університету права*. 2005. № 4. С. 32 – 36.

144. Тихомиров О. Д. Історичний та географічний плюралізм розвитку порівняльного правознавства. *Історія порівняльного правознавства як сфера наукових досліджень : зб. наук. праць*. Київ, Львів : Ліга-Прес, 2015. С. 16 – 25.

145. Тихомиров О. Д. Компаративізм як парадигма соціогуманітарних наук. *Право і суспільство*. 2005. № 3. С. 127 – 131.

146. Тихомиров О. Д., Компаративний підхід як основа методології юридичної компаративістики. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2006. Вип. 32. С. 230 – 235.

147. Тихомиров О. Проблеми осмислення плюралістичної природи порівняльного правознавства та його інтерпретацій. *Право України*. 2013. № 10. С. 275 – 289.

148. Тихомиров О. Д. Юридична компаративістика як постнекласичний

етап розвитку порівняльного правознавства. *Порівняльне правознавство: сучасний стан і перспективи розвитку: зб. наук. статей.* За ред. Ю. С. Шемшученка, О. В. Кресіна. Київ: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2006. С. 117 – 125.

149. Тихомиров О., Гусарєв С. Методологія порівняльних досліджень в Україні: філософсько-правовий аспект. *Право України.* 2013. № 9. С. 117 – 137.

150. Кудін С. В. Порівняльна історія права: вітчизняна традиція концептуалізації. Монографія. Вінниця : ТОВ «Твори», 2019. 540 с.

151. Шевченко А. Є., Кудін С. В. Основні напрями удосконалення методології порівняльної історії права в умовах компаративізації юридичної науки. *Альманах права. Роль правової доктрини у забезпеченні прав людини.* Київ, 2020. Випуск 11. С. 74 – 78.

152. Шевченко А. Є., Кудін С. В. Main directions of development of comparative history of law in Ukraine at the beginning of the XXI century. *KELM.* 2020. № 5 (33). Vol. 4. P. 198 – 203.

153. Кудін С. В. Синергетика як методологічний підхід дослідження соціальних, правових та історично-правових систем. *European vector of development of the modern scientific researches: collective monograph.* 2nd ed. Riga, Latvia : «Baltija Publishing». 2021. С. 354 – 377.

154. Гребеньков Г. В. Методологія кримінально-правових досліджень : науково-практичний посібник. [Г. В. Гребеньков, Є. С. Назимко] ; [Донецький юридичний інститут МВС України]. Донецьк : «Цифрова типографія», 2012. 202 с.

155. Гребеньков Г. В. Научные исследования : теория, методология, методика (теоретические и практические вопросы научно-исследовательского труда) : учеб.-метод. пособ. Донецк : Донецкий институт внутренних дел, 2003. 68 с.

156. Гребеньков Г. В. Очерки по философии права : монография. Донецк : Донецький юридичний інститут ЛДУВС, 2009. 216 с.

157. Кельман М. С. Історико-юридичний порівняльний метод : підхід до розуміння. *Порівняльне правознавство : сучасний стан і перспективи розвитку*

: *збірник наукових праць*. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. С. 49 – 52.

158. Кельман М. С. *Методологія сучасного правознавства : становлення та основні напрями розвитку* : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юр. наук : спец. 12.00.01 : теорія та історія держави і права ; історія політичних і правових учень». Київ, 2013. 35 с.

159. Ковальський В. С. *Методологічні засади визначення правоохоронної діяльності. Методологічні проблеми правової науки. Матеріали IX міжнародної наукової конференції (13-14 грудня 2002 р.)*. Харків : «Право», 2003. С. 358 – 361.

160. Миронова Г. А. *Право як предмет філософсько-методологічних досліджень. Вісник Запорізького державного університету. Юридичні науки*. 2004. № 2. С. 13 – 19.

161. Петрова Л. В. *Фундаментальні проблеми методології права : філософсько-правовий дискурс*. Харків : Право, 1998. 416 с.

162. Страхов М. М. *Методологічні основи історико-правової науки. Методологічні проблеми правової науки. Матеріали IX міжнародної наукової конференції (13-14 грудня 2002 р.)*. Харків : «Право», 2003. С. 99 – 101.

163. Сухонос В. В. *Історико-порівняльний підхід при дослідженні функцій прокуратури. Методологічні проблеми правової науки. Матеріали IX міжнародної наукової конференції (13-14 грудня 2002 р.)*. Харків : «Право», 2003. С. 361 – 363.

164. Філюшин В. А., Денісов С. Ф. *Філософсько-методологічні основи аналізу взаємодії систем суспільної моралі та кримінального права. Науковий вісник Української академії внутрішніх справ*. 1997. № 2. С. 97 – 105.

165. Кучук А. М. *Методологія правознавства як фактор ефективного державотворення. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2011. Спеціальний випуск № 8 : Розвиток держави і права в сучасних умовах : досвід, реалії, перспективи. С. 25 – 32.

166. Турчак О. В. *Правове регулювання етнонаціонального становища та*

суспільної діяльності українців у Польщі (1918-1939 рр.): автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01 : теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. Київ, 2015. 393 с.

167. Баскаков А. Я., Туленков Н. В. Методология научного исследования : учеб. пособие. Киев : МАУП, 2002. 216 с.

168. Юринець В. Є. Методологія наукових досліджень. Навчальний посібник. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2011. 178 с. URL : http://ism-lnu.podia.com.ua/wp-content/vidannia/pidr/metod_nauk_dosl.pdf.

169. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посіб. [10-те вид., допов.]. Львів : Край, 2008. 224 с.

170. Рабінович П. Проблеми трансформації методології вітчизняного правознавства. Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні. Матеріали IX регіональної науково-практичної конференції (13-14 лютого 2003 р.). Львів, 2003. С. 42 – 43.

171. Федоренко В. Л. Теоретичні основи системи конституційного права України : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 : конституційне право; муніципальне право. Київ. 2005. 549 с.

172. Теплюк М. О. Введення закону в дію: теоретико-правові проблеми законодавчого регулювання: автореф. дис.. на здобуття наук. ступеня. Доктора юрид. наук : 12.00.01 : теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. К., 2014.

173. Панов М. І. Методологічні проблеми формування понятійного апарату правової науки. Правова система України: історія, стан та перспективи: у 5 т. Т. 1. ; [за заг. ред. В. М. Цвіка, О. В. Петришина]. Харків : Право, 2008. С. 109 – 129.

174. Синергетичний підхід при дослідженнях в приватному праві. *Методологія приватного права (теоретичний дискурс та практичне застосування): матеріали міжнар. наук.-теорет. конф. (м. Київ, 10 червня 2016 р.)*. Київ : НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2016.

175. Крушельницька О. В. Методологія та організація наукового дослідження: навч. посіб. Київ : Кондор, 2006.

176. Пленюк М. Д. Підстави виникнення зобов'язальних правовідносин в механізмі правового регулювання. Київ : НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2016.

177. Токарчук Л. М. Деякі питання методології досліджень в сфері приватного права. URL : <http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/32153/1/103-108.pdf>.

178. Панов М. Проблеми методології формування категоріально-понятійного апарату юридичної науки. URL : <http://mego.info/матеріал/проблеми-методології-формування-категоріально-понятійного-апарату-юридичної-науки-м-панов>.

179. Бойко-Бойчук Л. Метод аналогій у соціально-політичних дослідженнях. *Політичний менеджмент*. 2007. № 4. С. 74 – 82.

180. Бабкіна О. В., Волинка К. Г. Теорія держави і права у схемах і визначеннях: навч. посіб. О. В. Бабкіна, К. Г. Волинка. Київ: МАУП, 2004. С. 135 – 141.

181. Шигаль Д. А. До питання щодо розмежування понять порівняльного, порівняльно-історичного, порівняльно-правового та історико-правового порівняльного методів. *Форум права*. 2012. № 3. С. 828 – 832. URL : file:///C:/Users/User/Downloads/FP_index.htm_2012_3_143.pdf.

182. Панов М. І. Основи методології науки кримінального права. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2017. Вип. 2. С. 1 – 41. URL : <https://cutt.ly/5mGqYwJ>.

183. Кокурин А. И., Петров Н. В. Лубянка. ВЧК – ОГПУ – НКВД – НКГБ – МГБ – МВД – КГБ. 1917–1960. Справочник. Киев, 1997. 355 с.

184. Калинин С. А. Методологическое измерение аксиологии права. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. Одеса : Юрид. л-ра, 2011. Т. X. С. 269 – 279.

185. Кириченко В. Є. Інтегративний підхід при визначенні методології

історико-правового дослідження. *Методологічні проблеми історико-правових досліджень (Матеріали XXIII Міжнародної історико-правової конференції 24–26 вересня 2010 р. С. 48-56).* URL : https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/SBORNIKI_2013/Materials/23.pdf.

186. Фатхутдінов В. Г. Правоохоронна діяльність: природа, сутність, гуманізм (теоретико-правові та методологічні аспекти). Дис... на здобуття наук. ступеня к.ю.н. за спеціальністю 12.00.01 : теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. Київ, 2006. 223 с.

187. Оп. 3. 1924-1929 рр. – Спр. 50 : Документи про введення в дію Положення про судоустрій УСРР (постанови, службова записка, переписка). 1925 рр., 99 арк.

188. Оп. 12. 1924-1929 рр. – Спр. 139 : Документи про діяльність органів юстиції щодо втілення податкової політики, розгляду справ, пов'язаних із трудовою дисципліною, роботу Уманської, Миколаївської окружних прокуратур і Артемівського окружного суду. Пленарних засідань окружних судів, проведення хлібозаготівельної кампанії (протоколи, звіти, доповіді). 1926–1930 рр., 905 арк.

189. Державний архів Луганської області (ДАЛО). – Ф. Р-352 : Народний суд 1-ї дільниці Кам'янобрідського району м. Ворошиловграда. 1924-1929 рр. – Оп. 1. – Спр. 7 : Циркуляри НКЮ, окружного суду, інструкцію та накази окружного суду, переписка керівного характеру. 1929 р., 324 арк.

190. Ф. 1068 сч Донецький губернський суд, м. Артемівськ, Артемівського округу, Донецької губернії. 1922-1927 рр. – Оп. 2. – Спр. 51 : Протоколи засідання атестаційної комісії Донецької губернської відділу юстиції. 1925 р., 25 арк.

191. Ф. 1062 : Сталінський міжрайонний суд, м. Сталіно, Сталінського району УСРР. 1930. – Оп.1. – Спр. 2 : Виписки з протоколу Сталінського окружного комітету КП(б)У і переписка з партійними комітетами про кадри, про житлові умови тощо. 1930 р., 8 арк.

192. Спр. 23 : Доповідь, звіт про діяльність Артемівської окружної

прокуратури. Протоколи обслідування Артемівської окружної прокуратури, справ, що знаходяться в провадженні Артемівського окружного відділу ДПУ, їх акти, статистичні дані та списки ув'язнених. 1926-1927 рр., 358 арк.

193. Спр. 24 : Протоколи та резолюції засідання бюро окружних виконкомів і акти обслідування діяльності прокуратури та судів й стану революційної законності. 1924-1925 рр., 45 арк.

194. Спр. 25 : Протоколи та резолюції засідання бюро окружних виконкомів і акти обслідування діяльності прокуратури та судів й стану революційної законності. 1924-1925 рр., 50 арк.

195. Спр. 22 : Циркуляри Донецького губернського комітету партії про боротьбу з порушеннями революційної законності. Протоколи засідань президії Донецької губернії контрольної комісії комуністичної фракції Донецького губернського виконкоми про перевибори сільрад і райвиконкомів, про передачу частини губернських закладів округам та про ліквідацію деяких губвідділів до розформування губерній. 1924-1925 рр., 101 арк.

196. Ф. Р-373 Управління Луганської окружної р.-с. міліції та кримінального розшуку. 1923-1930 рр. – Оп. 1. – Спр. 321 : Збірники наказів начальник р.-с. міліції. 1929-1930 рр., 48 арк.

197. Спр. 17 : Наказ, циркуляри Донецької губернської прокуратури про завдання й діяльність органів прокуратури, про взаємовідносини з органами ДПУ, про боротьбу з незаконним збором продподатку, про нагляд за законністю й справедливістю звільнення, про боротьбу зі злочинністю та ін. 1924-1925 рр., 69 арк.

198. Спр. 718 : Звіти, доповіді, інформація та ін. про стан діяльності окрвиконкому, його відділів, прокуратури та ін. 1925-1926 р., 885 арк.

199. Спр. 311 : Постанови, положення, інструкція, циркуляр, плани, протоколи, оголошення та ін. ЦК по українзації. 1926 р., 70 арк.

200. Спр 2318 : Доповідні записки, довідки ДПУ УСРР в ЦК КП(б)У про виступи церковників в м. Сталіно, релігійних угрупованнях за кордоном та ін. 1926 р., 69 арк.

201. Оп. 12. 1924-1929 рр. – Спр. 88 : Документи про діяльність Луганського окрсуду (протоколи, звіти, переписка). 1927–1929 рр., 941 арк.

202. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України) – Ф. 1 : ЦК КПУ – Оп. 20. – Спр. 2804 : Циркулярні листи ЦК КП(б)У окружкомам партії, окружним судам і прокуратурам про зміцнення органів юстиції, підвищенні кваліфікації кадрів. Доповідні записки, довідки, переписка з Народним комісаріатом юстиції УСРР, партійними, радянськими органами про становище справ на місцях, порушеннях радянської законності, роботі органів суду та прокуратури, розгляді листів і скарг трудящих. 1928 р., 231 арк.

203. Спр. 2320 : Проект резолюції до наради завідуючих організаційно-розподільчими відділами окружкомів партії при ЦК КП(б)У про чергові завдання роботи партійних організацій в області міліційно-територіального будівництва. Доповіді, висновки ЦК КП(б)У про обслідування партійних організацій військових частин Українського Військового Округу. 1926 р., 88 арк.

204. Спр. 3 : Висновки інструктора окружного суду, список працівників і копії протоколів пленарного засідання. 1926 р., 73 арк.

205. Ф. 1469 «Донецька губерньська прокуратура, м. Артемівськ Артемівського округу Донецької губернії. 1922-1925 рр.». – Оп. 1. – Спр. 13 : Постанови, інструкції, циркуляри ВУЦВК (копії), протоколи, виписки з протоколів засідання комісії та переписка з окружними судами тощо про прийняття постанови ВУЦВК від 9 липня 1924 року про амністію ув'язнених. Списки справ, припинених по амністії. 1924-1925 рр., 621 арк.

206. Ф. Р-2: Сталінський окружний виконавчий комітет Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів, м. Сталіно, Сталінського округу. 1922-1931 рр. – Оп. 1. 1922-1931 рр. – Спр. 332 : Звіт окрвиконкому про роботу за 1925 р. 1925 р., 208 арк.

207. Ф. 1172 «Артемівська окружна прокуратура м. Артемівськ. 1923-1930 рр. с.ч.». – Оп. 1. – Спр. 18 : Виписка з протоколу засідання президії

Артемівського окружного виконавчого комітету бюро Артемівського районного комітету партії. Звіт про діяльність Артемівської прокуратури. 1926 р., 342 арк.

208. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). – Ф. 5 : НКВС УСРР. – Оп. 2. – Спр. 2325 : Циркуляри та збірники наказів міліції та розшуку УСРР (1926 р.), 117 арк.

209. Кудін С. В., Мацелик М. О., Григорчук М. В. Нормативне забезпечення діяльності органів юстиції УСРР у 20-х роках ХХ ст. *Ірпінський юридичний часопис*. 2023. Вип. 3(12). С. 44 – 56. URL : <https://dpu.edu.ua/potochnyi-nomer-irpinskogo-yuridichnogo-chasopisu>

210. Спр. 2309 : Протоколи засідань комісії ЦК КП(б)У щодо справ звинувачуваних і ув'язнених в тюрмах Старобільського округу. Доповідь Комісії ЦК партії в ЦК КП(б)У про бандитизм в окрузі (1926 р.), 60 арк.

211. Спр. 2326 : Доповідь про діяльність Головного управління міліції та розшуку УСРР (1925-1926 рр.), 158 арк.

212. Ф. 1563 сч : Маріупольська окружна прокуратура м. Маріуполь Маріупольського округу. 1924-1930 рр. – Оп. 1. – Спр. 2 : Матеріали комісії по розгляду справи про посадові злочини (протоколи, циркуляри, переписка. 19. 01. 1925-16. 12. 1925 рр., 108 арк.

213. Спр. 2875 : Протоколи №№ 3, 4 пленумів і №№ 9-16 засідань бюро Сталінського окружного ЦК КП(б)У і матеріали до них. 1928 р., 170 арк.

214. Спр. 3185 : Доповідні записки ДПУ УСРР в ЦК КП(б)У про політичний стан комітетів незаможних селян, недоліках в прорведенні антирелігійної пропаганди, недоліках в охороні праці на підприємствах, боротьбі з бандитизмом і спекуляцією, ході підписки на займ «П'ятирічка в 4 роки» та інших питаннях. Дані про чисельний склад запасу ОДПУ на Україні по областях. 1930–1931 рр., 131 арк.

215. Оп. 12. 1924-1929 рр. – Спр. 124 : Документи про розгляд цивільних справ, організації мережі судових виконавців, результати обслідувань НК РСІ УСРР структури й штатів Наркомюсту УСРР, проведення перевиборів

народних засідателів (циркуляри, протоколи, переписка). 1927–1928 рр., 118 арк.

216. Новікова В. С. Організаційно-правові основи діяльності міліції з протидії економічній злочинності у промисловому комплексі Донбасу в період непу (історико-правове дослідження) : дис. ...канд. юр. наук : 12.00.01. Маріуполь, 2012. 212 с.

217. Оп. 11. 1926-1928 рр. – Спр. 554 : Документи про діяльність Маріупольського окрсуду (протоколи, звіти, переписка). 1926–1928 рр., 291 арк.

218. Кудін С. В., Старостюк А. В., Мацелик М. О. Антропологічний статус людини в Україні: історико-правове дослідження. *Legal Bulletin «KROK» University*. 2023. Вип. 2(8). С. 24 – 29.

219. Греченко В.А., Ярмиш О.Н. Україна у добу «раннього» тоталітаризму (20-ті роки ХХ ст.): Монографія. Харків: Вид-во НУВС, 2001. 276 с.

220. Ф.Р. – 6 : Головне управління міліції УСРР (1919-1933). – Оп. 1. – Спр.1891 : Бюлетні НКВС УСРР (1923-1925 рр.), 104 арк.

221. Зозуля Є. В. Взаємодія органів Національної поліції з органами місцевого самоврядування та громадою у сфері охорони правопорядку (історія, сучасний стан, напрями розвитку). *Правовий часопис Донбасу*. 2020. № 3. С. 29 – 37.

222. Спр. 2 : Переписка з нарсудом, судовими виконавцями Артемівської округи про порядок розгляду судових справ. 1925-1926 рр., 71 арк.

223. Шевченко А. Є., Григорчук М. В., Зозуля Є. В., Старостюк А. В. Проблеми створення правоохоронних інституцій України в 20-30 роки ХХ ст. : історіографічний огляд. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2023. Вип. 78. Ч. 1. С. 73 – 77.

224. Оп. 11. 1926–1928 рр. – Спр. 684 : Документи про розгляд Маріупольською окрпрокуратурою заяв громадян (постанови, заяви, переписка). 1926–1927 рр., 82 арк.

225. Оп. 12. 1924-1929 рр. – Спр. 173 : Документи про діяльність

Луганської окрпрокуратури (акти, протоколи, план, звіт). 1926–1928 рр., 201 арк.

226. Спр. 2314 : Зведення інформаційно-освідомчого відділу обліково-освідомчого управління Державного Політичного Управління УСРР в ЦК КП(б)У про настрої серед робітників і безробітних (1926 р.), 151 арк.

227. Ф. Р-766 Робочо-селянська радянська міліція 2-го Кам'янобрідського району Луганського округу. 1923-1925, 1927 рр. – Оп. 2. – Спр. 14 : Справа з наказами та розпорядженнями окрміліції та розшуку. 1927-1928 р., 201 арк.

228. Шаповал Ю. І. Україна 20-50-х років : сторінки ненаписаної історії. Київ : Наукова думка, 1993. 352 с.

229. Спр. 3191 : Спеціальні повідомлення ДПУ УСРР про хід виселення кулаків, непорядках у селах, антиколгоспних настроях серед селянства, терористичних актах й інші питання., 165 арк.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Жидовцев А. В. Законодавче забезпечення діяльності органів юстиції України у 20-х роках XX ст. *Право. ua*. 2023. № 2. С. 27 – 33. URL: <http://pravo.unesco-socio.in.ua/archive/2023-2/>

2. Шевченко А. Є., Жидовцев А. В. Формування організаційно-структурної побудови органів юстиції Радянської України у 20-х роках. *Соціологія права*. 2022. Випуск 1-2 (40-41). С. 82 – 86. URL: <http://soclaw.idpnan.kyiv.ua/v1-2-2022>

3. Жидовцев А. В. Історико-правова характеристика діяльності органів юстиції УСРР-УРСР у 1920-х – 1930-х роках на Донеччині і Луганщині. *Ірпінський юридичний часопис*. 2022. Випуск 2 (9). С. 36 – 46. URL: <https://drive.google.com/file/d/17jxpYNiOFGHiQqBGBaSUNKPhp2A4FLnX/view>

які засвідчують апробацію результатів дисертації:

4. Жидовцев А. В. Джерельна база дослідження правових засад діяльності органів юстиції України у 20-х – 30-х роках (на прикладі Донецької і Луганської областей). *The 1st International scientific and practical conference «Science and technology: problems, prospects and innovations» (October 19-21, 2022)*. CPN Publishing Group, Osaka, Japan. 2022. С. 513 – 516.

5. Жидовцев А. Діяльність органів юстиції Радянської України у 20-х роках у галузі забезпечення правопорядку. *Фінанси, економіка, право vs війна [Електронне видання] : збірник тез Міжнародного конгресу (м. Ірпінь, 27 квітня 2022 р.)*. Ірпінь: Державний податковий університет, 2022. С. 235 – 238.

6. Шевченко А. Є., Жидовцев А. В. Розвиток структури органів юстиції УСРР у другій половині 20-х років XX ст. *The 2nd International scientific and practical conference «European scientific congress» (March 20-22, 2023)*. Barca Academy Publishing, Madrid, Spain. 2023. С. 373 – 378.

які додатково відображають результати дисертації:

7. Anton V. Zhydovtsev. Areas of activities of the justice bodies of soviet Ukraine in the 20's in the field of law enforcement (on the example of separate Donbas regions). *Journal of international legal communication*. Vol. 4. No 1. March 2022. S. 75 – 84. URL: <https://jilc.e-science.space/wp-content/uploads/2022/06/JILC-2022-4-1-075-084-Zhydovtsev-1.pdf>